AZ

ŐSFOGLALKOZÁSOK.

HALÁSZAT ÉS PÁSZTORÉLET.

AZ 1896-IKI ÉVI ORSZÁGOS EZREDÉVES KIÁLLITÁS ALKALMÁBÓL

IRTA

HERMAN OTTÓ

Egy függelékkel és ötvenhét táblával

KÜLÖNLENYOMAT MATLEKOVITS: »AZ EZREDÉVES KIÁLLITÁS EREDMÉNYE« CZIMŰ KIÁLLITÁSI FŐJELENTÉS V. KÖTETÉBŐL

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1898.

MEGNYITÓ.

Az ország legilletékesebb intézetei és tudományos társulatai, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Néprajzi, az Ősrégészeti és Embertani Társulatok akként voltak meggyőződve, hogy az ősfoglalkozások terén kifejtett munkálkodásom hézagpótló s éppen ezért ajándékoztak meg erkölcsi támogatásukkal; Magyarország közoktatásügyi kormányzata pedig ugyanezen az alapon megadta a módot a kutatásoknak rendszeresebb folytatására.

Egy perczig úgy gondoltam, hogy éppen a viszonyok ily kedvező alakulásánál fogva elég lesz, hogyha a letünt ezredéves országos kiállításról szóló jelentésnek éppen csak száraz, lajstromozó alakot adok; de már a következő percz megváltoztatta szándékomat.

A hatvan éves koron túl csodálatosan fogy az ember életideje. Az év, a hó, a nap és az óra megrövidül, eltünik. A végzett munka kevésnek látszik a letünt időhöz mérve s bánt a gondolat, mely a még hátralevőt fontolgatja és méri — méri, viszonyítva az életidő bizonytalanságához.

Ezért adtam a jelentésnek mostani alakját és tartalmát, bele-

véve néhány oly elemet is, a mely a kiállítás alatt gyült, a minő a világlók szakasza.

Ezen kivül éppen csak a jelen kiadáshoz, mely a hivatalos jelentésnek csupán külön lenyomata, hozzáadtam a függeléket, mely egybefoglalja azokat a szép képeket, a melyek Nécsey Istvántól valók, 1896 tavaszán Bécsben tartott ismertető előadásomat ékesitteték és sokban hozzájárultak az ősfoglalkozások fontos voltának kidomboritásához.

Arról le kell mondanom, hogy mindazokat, a kik kutatásom közben vezetőim voltak és másként is leköteleztek, itt megnevezzem, nehéz volna a kezdete s beláthatatlan a vége; emléküket őrzik uti naplóim s őrzi hálás szivem.

Budapesten, 1897 deczemberben.

Herman Ottó.

ŐSFOGLALKOZÁSOK.

1. HALÁSZAT. 2. PÁSZTORÉLET.

Bevezető.

Az »ősfoglalkozások« neve alatt egyesitett csoportnak megvan a maga története; mert eredete szerint még az 1885-iki országos kiállitásban gyökerezett; kisarjadzott pedig abból a könyvből, melyet e sorok irója a kir. magyar Természettudományi Társulat megbízásából szerzett, a melynek czíme »A Magyar Halászat Könyve«, mely 1887-ben jelent meg.

E könyvnek, voltaképpen előkészítésének, megvoltak a maga sajátságai, a melyek magyar művelődési történetünk érdekében, tömören előadva, itt, az ezredéves kiállítás alkalmából, melynek első főcsoportja úgyis visszatekintő, talán helyet foglalhatnak. És helyet foglalhatnak annyival is inkább, mert a halászat a magyarságnak nemcsak kimutatható, hanem igen jellemző ősfoglalkozása, melynek ma is élő, népies része, a mennyiben ki van kutatva, nemcsak a magyar nemzet, hanem az emberiség szempontjából is történetelőtti korszakok élet- és művelődési viszonyára veti földerítő fényét, világosságát. Ezt a körülményt elismerték a történelmi főcsoport megbirálására fölkért külföldi jury-tagok is abban az iratban, a melyet e sorok írójának átnyujtottak.

Ugyanez áll a pásztoréletről; noha meg kell jegyezni, hogy ez a rész inkább csak alkalmi gyüjtés eredménye volt s egyelőre még nélkülözi a mélyreható, rendszeres kutatás erősségeit, a melyek a halászatra vonatkozólag úgy tárgyi, mint történeti és nyelvészeti tekintetben oly bőven megvannak.

Legyen szabad, hogy e sorokat ezentúl tisztán bevezetésnek tekinthessem, ehhez képest pedig előadhassam a két ősfoglalkozás kiállításának közös történetét, azután pedig mindegyiknek külön-külön, lehetőleg beható ismertetését és méltatását.

Ehhez képest mindaz, a mi tudományos értelemben — de azért mégis közérthetően — tanuságnak válik be, az illető csoport részletezését fogja külön-külön bevezetni.

A »Magyar Halászat Könyve« csak úgy volt megírható, ha előbb annak mesternyelvét teremtem ki. Igy történt azután, hogy az eredetileg tisztán természetrajzinak tervezett mű, elkerülhetetlenné tette a népies halászat mester-

nyelvével való tüzetes foglalkozást; még pedig nemcsak annak természetrajzi, hanem egyéb tárgyi és fogásbeli elemeivel is; mert a mesternyelv és annak tovafejlesztése csak ezen az úton volt megalkotható és biztositható.

A tárgyi rész — hálók, horgok, szigonyok, vejszék stb. — tanulmányozása közben, mondhatom »szembeszöktek« bizonyos hasonlatosságok a nép kezén élő és a már ásatag, történetelőtti korokból eredő halászati tárgyak között. E hasonlatosságok oly nagyok voltak, hogy megragadták figyelmemet; noha a régészettel éppen csak annyiban foglalkoztam volt, a mennyiben ezzel és sok mással, minden elevenebb szemléletü ember úgyszólván ösztönszerüen és éppen csak közműveltsége érdekében foglalkozni szokott.

Az e fölött folytatott eszmecsere indította *dr. Semsey Andort* arra, hogy a népies halászat nevezetesebb szerszámainak összegyűjtésével s az akkoron már keletkezőfélben levő 1885-iki országos kiállításon való bemutatásával megbízott, a mire örömmel vállalkoztam is.

Az összeszerzett gyűjtemény a kiállítás mezőgazdasági csarnokában a halászati rész magvát alkotta és figyelmet keltett; képekkel ellátott katalógusa pedig, mely magyar, német és franczia nyelven jelent meg, * elterjedett és az idegen nyelvű kiadások révén a külföldön nemcsak czikkezések, hanem előadások tárgyául is szolgált; sőt ma is szolgál.

Ez a gyüjtemény *dr. Semsey Andor,* mint megbízó és a gyűjtő közös megegyezése folytán a Magyar Nemzeti Muzeumnak jutott ajándékul ; sokat hányódott; de végre is megtalálta helyét. Még *gróf Csáky Albin* miniszter határozata alapján kibocsáttatott, hogy az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás I/9-ik csoportja halászati részének alapul szolgáljon. E gyüjtemény kiegészítése a pásztoréleti gyűjtemény beszerzésével, az 1893., 1894. és 1895-iki évi kutató utazások során történt.

Semmi kétség, hogy a népies halászatnak, történetelőtti korszakokra visszavágó része, még mai napig sincsen »kigyüjtve«; elvégre oly foglalkozási ágról van szó, mely a nemzet legtávolabbi multjába vezet vissza, mely foglalkozási ágnak ezernyi ezer szála, sokszorosan a korszakok homályába vész. Egy megnyugtató körülmény azonban volt és van és ez nem más, mint annak a tudata, hogy ezzel a dologgal a nyugat legműveltebb nemzetei sincsenek azon a fokon, a melyet mi magyarok elértünk. Erről is legvilágosabban tanuskodik az az okirat, a melyet a történelmi főcsoport juryjének külföldi tagjai, teljesen spontán elhatározásból kiállítottak.

Ennyi az, a mi az ősfoglalkozások halászati csoportjának keletkezéséről e bevezető részbe tartozik.

A mi a pásztoréleti részt illeti, ennek is megvan a maga sajátos története.

Azon az első, alakuló értekezleten, a mely 1893-ban összejött és *Lukács Béla* akkori kereskedelemügyi miniszter, továbbá Vaszary Kolos herczegprimás elnöklete alatt tárgyalt, a történelmi főcsoport részletes programja is döntés alá került. Ekkor a főcsoport kilenczedik alcsoportjába a történelmi vadászat,

* *»Ősi nyomok* a magyar népies halászatban. « — *»Vestiges* des temps préhistoriques des Hongrois d'aprés leurs engins de pêche popul. actuels. « — *»Urgerschichtliche Spuren* in den Geräthen der ung. volksthumlichen Fischerei. « — Budapest 1885.

halászat, mezőgazdaság és bányászat volt fölvéve. Engem azonban a történelmi és népies halászat kutatása körül tapasztaltak arra indítottak, hogy a mondott csoportba a *pásztorélet* fölvételét is indítványozzam, a mi el is fogadtatott. Noha bizonyos kétkedést tapasztalnom kellett, mely különösen onnan fakadt, hogy sokan a *pásztorélet* fogalmát nem annak tárgyi, hanem inkább élő szokása részéből merítették, a mit a kiállítható történelmi jelleggel összeegyeztetni alig, vagy éppen nem is lehetett volna.

Előttem azonban úgy állott ez a rész, hogy a pásztorkodás a magyarságnak, mint kétségkívül lovas, egyátalában állattenyésztő nemzetnek, éppen oly mértékben és jelentőségben igazi ősfoglalkozása, mint a halászat és hogy éppen ennél a körülménynél fogva, tárgyi vagyonában szükségképpen meg kell lenni a kapocsnak a történetelőtti korszakokkal, mint volt a halászati résznek is; nem is szólva egy rendkívül fontos elemről, a díszítésről, mely a pásztorságnál oly nagyon uralkodó és magyar szempontból oly mélyen bevágó, tudniillik a legkényesebb kérdések egyikébe, mely az eredetet, az átvételt és esetleg az eltulajdonítást veti föl; különösen makacs és jellemző czélzatossággal pedig éppen a magyarság ellenében.

Az olvasó kétségkívül tudja, hogy itt az ornamentikát értem; nevezetesen pedig annak sokszínü — polychrom — ágazatát, a mely a magyar nemzet sajátosnak látszó elhelyezéséből és erőszakosan következtetve, mint más nemzetek tulajdona szerepel mindazoknál az idegen íróknál, a kiknek tárgyilagosságát már a tudománynyal össze sem férő érdek homályosítja el. Ezekből tisztán látható, hogy itt e helyen részemről minden czélzatosság már a dolog érdeménél és a jelentős alkalomnál fogva is eleve ki van zárva. Nagyon természetesen, mert elvégre is egy nemzet, a mely oly földrészen, a minő Európa, egy ezredéven át birta megtartani elfoglalt helyét; sőt minden nagy, a földrész faji egészére átalakitólag ható rázkódtatások daczára államalkotó erejét is, ez a nemzet reászolgált arra a közhitre és tisztes meggyőződésre, hogy e nagy alkalommal a róla irott és mondott szó komolyan vétessék. Ott pedig, a hol talán a magyarázó szó nem egészen világos, adassanak elő a kézzelfogható bizonyítékok, a magyarság sajátos felfogását tükröztető berendezések és tárgyak is, a melyek önmagukat bizonyítják és magyarázzák s a melyeknek bizonyító erejét nem csökkentheti a tudatosan czélzatos tagadás. Ez utóbbi, igaz, ezer eset között egyetlenegyszer sem kész és hajlandó az ellentmondást nem türő, mert élő tanubizonyságot elismerni még akkor sem, a midőn a tudomány kötelességében levőnek tartja szilárd alapon a tanubizonyságot, még egy nemzet érdeke ellenében is, elfogadni. Ezer szónak is ebben a komoly esetben csak egy vége lehet s ez az, hogy egy adott nemzet akkor, a mikor fennállásának ezeréves fordulóját ünnepli s történelmi pályájára visszatekint, nem engedhet a visszapillantásban tért másnak, mint csupán a megbizonyítható valónak, magának az el nem árulható igazságnak. De azért sem engedhet másnak, mert jövőjének helyes irányítását csupán a multnak igaz, elfogulatlan szemléletéből merítheti.

Nekem ezen a helyen s ez ünnepélyes alkalommal kötelességem elismerni, — teszem készséggel és hazafias örömmel — hogy az ezredéves kiállítást

intéző férfiak, ki-ki a maga hatáskörében, megtették mindazt, a mi törekvésemben támogathatott; megtiszteltek oly bizodalommal, a melyet csak erőm és akaratom legjavának latbavetésével, teljes odaadással viszonozhattam — tettem, a hogyan emberileg birtam.

Kötelességem azonban oly őszinte vallomást is tenni, a mely úgyszólván személyes indulatomból folyik és, meglehet, itt-ott megjegyzés tárgyává is válik. A vallomás a következő. Annak a jelzőnek: »történelmi« napjainkban még mindig nemcsak visszatekintő, hanem kiváló módon hatalmi irányzata, értelme is van.

A történelmi irodalom még ma is leginkább a hatalomhoz, a fényhez köti korszakait s nem igen vet ügyet arra a zajtalan — sokszor keserves verítékkel s a bánat könyeivel áztatott — munkára, a melyből a hatalom és ennek minden fénye korszakokon át meritette eszközét és csillogását.

A magyarság lelkületének keleti sajátosságánál fogva előre láttam, hogy az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportja tükre lesz a mult hatalmának, a fénynek, a melyet éppen a hatalom — sokszor kegyetlen erőszak árán is — teremtett ; de azért is, mert ez a felfogás még ma is az uralkodó. Ám viszont tagadhatatlan az is, hogy a népies elemek fontossága, alapos fölismerésének szükségessége előre nyomul és komoly, mélységesen tudományos elbánást és méltatást kér ; sőt követel. Mindezek arra késztettek, hogy a történelmi főcsoport soha el nem évülő remekségü, büszke és hatalmas épületeinek s ezeknek ragyogó, csillogó tartalmának árnyékában bemutassam azokat az enyészőfélben levő népies, nemzeti ősfoglalkozásokat, — igazában azoknak egy részét — a melyeknek szerző munkájából a hatalom minden fegyverzetét, ékszerét, kényelmének minden föltételét, asztalának minden étkét és falatját merítette, mindazokkal a művelődési és ethikai alkotásokkal egyetemben, a melyeknek tartalmát és jelentőségét ezer elme kutatja és fejtegeti, a nélkül, hogy egyetlen szóval is érintené azt a kitartó munkát, a melybe ezek az alkotások a nemzet névtelen munkásainak kerültek. Alkalmazottan szólva, a történelem fentartotta a királyi parancsot, mely rendeli, hogy ennek vagy annak a monostornak a halászok hány és mekkora halat tartoznak naponként vagy hetenként, közönséges vagy bőjti időben beszolgáltatni; de arról, hogy milyen szerszámmal, fogással, illetőleg fáradsággal tehették meg ezt a közhalászok: arról hallgat az irott történelem.

Ezekután átmegyek a halászati rész tüzetesebb kifejtéséhez, hogy ennekutána a pásztoréletet is letárgyalhassam.

A magyar népies halászat

Halásznóta.

Jellemzés: Három hete, hogy a Tiszát halásztam,
Könyeimtől egy csepp vizet nem láttam;
Kifogtam a kedves rózsám kendőjét,
Kék selyemmel rávarrattam a nevét.

A magyar népies halászat tanuságai.

Mindazok a kutatók, a kik akár egyes néptörzsek vagy fajok, akár az emberiség egészét véve, az ember eredetére, az általa megalkotott társadalmak alakulására, az idők során való elváltozásra, életének és az élet föltételeinek menetére, keletkezésére és leáldozására komoly törekvéssel világosságot deriteni iparkodtak és iparkodnak, teljesen megegyeznek abban, hogy a halászat az emberiségnek, tehát egyes faji vagy társadalmi alakulatainak is ősfoglalkozása.

Ősfoglalkozás. Ettől az ősfoglalkozástól tagadhatatlanul lényegesen függött mindenkoron az ember fenmaradása ; e foglalkozás alakulására és fejlődésére nézve legközvetetlenebbül hatott a parancsoló szükség, az éhség ; minthogy pedig ez folytonos kielégítést kívánt és kiván ma is, a halászat szerszáma és ennek járása már igen korán fejlődött ki. A fejlődés jellegére igen kiválóan az hatott, hogy a halat meg kellett téveszteni, ehhez képest a szerszámnak és járásának alkalmazva kellett lenni a körülményekhez ; kerülni kellett a feltünést ; szóval a mimikri jelleg volt az uralkodó az ősiségben és ma is az. A még ma is élő halpeczektől s a skandináv területről származó, tűzkőből kiformált horogtól kezdve, az angol horgász mai, utánzott légygyei fölszerelt aczél horgáig véve a sorozatokat, ez az alapelv nem változott.

A ragaszkodás. A halászat népies részében éppen innen származik a legújabb korba is benyuló ragaszkodás mindahhoz, a mi ősi soron került ; itt tehát nem a népszellem tunyaságából, hanem a tapasztalás révén igazolt czélszerüségből következik a régi szerszámhoz való hűség.

És éppen ebben a körülményben rejlik a halászat népies részének nagy jelentősége úgy őstörténelmi, mint történeti és nyelvészeti szempontból véve ; innen tör elő egy-egy sugár, mely az adott — itt magyar — népelem messze multjába veti világosságát.

A tapasztalásból fölmerülő hűségből folyik minden tételem, a melyet a magyar halászat könyvében felállitottam, főképpen pedig az, hogy a halászat a magyarságnak mindenesetre ősfoglalkozása, hogy népies szerszáma sokszorosan visszavág ősrégi időkre, ezért történetileg fontos ; hogy mesternyelve, minden tekintetben nagy kincs ; hogy végre a szerszám, annak járása a nyelvi anyaggal együttvéve fényt deríthet arra az útra is, a melyet

a nemzet a messze multakban tett; azokra az érintkezésekre, a melyeket ősrégi korszakokban el nem kerülhetett.

Az **elhelyezkedés.** Magának a nemzetnek elhelyezkedése is világosan reámutat, hogy a halászat a nemzet életében mindenkoron nagy szerepet játszott, eltekintve még Ibn Rosteh ismeretes feljegyzésétől is, a mely szerint már a mai földet megszálló magyarság, különösen télszakán, a vizekhez vonult, hogy ott halászattal húzza ki a zordon évszakot.

Ebben az elhelyezkedésben az a jellemző, hogy a halászó magyarság különösen a folyóvizek egybeszakadásának pontjait, tehát a halászásra legalkalmatosabb helyeket szállotta meg; itt fejlődött annyira, hogy egykori erejének lüktető nyoma még a közelmultban is éppen ilyen helyeken volt leginkább érezhető.

Mesterszavak. Nem csekélyebb bizonyitékot nyujtanak azok a mesterszavak, a melyek a már okiratos történet legrégibb korszakaiban is magyarázók gyanánt szerepelnek, a minők már a legrégibb Árpád-kori alapitó levelekben, melyek szöveg szerint latinok, sűrün előfordulnak. Igy már 1300-ban, talán korábban is, »in aquis ad clausuras piscium, quae vulgo *Veiz* vocantur«, halászati mesternyelvre forditva tehát »rekesztő halászathoz való vizek fogószerszámai, melyek köznyelven — vagyis magyarul — *Veiz* nevet viselnek«, tehát a még ma is élő *Vejszék*.

Már 1248-ban, talán korábban is, előfordul egy fogószerszám, a *»Zeege«,* mely azonos a még a legközelebbi multban is élt *czégével,* egy, a folyóbeli halászathoz tartozó és szintén rekesztő szerszámmal, mely sokszorosan halászó községeknek is nevet adott, igy: Czege, Cseke stb.

Szervezet. Nem csekélyebb nevezetességü a szervezet, a halászó magyarságnak »bokorba«, »kötésbe«, vagy »felekezetbe« való összeállása, mely sokszorosan kapcsolatos volt a nemzetségek, hadak ősi intézményével is. Ezek a szervezetek, legszabadabb alakzatukat véve, osztásra működtek össze, a bokor, kötés vagy felekezet »fejét« vagy »elejét« választották, szabályaikat maguk alkották meg, szóval teljes önkormányzattal birtak.

A legnevezetesebb szervezet, mely napjainkig fenmaradt s a melynek csak a halászatot szabályozó törvény adta meg a halálos döfést, mindenesetre a Balaton tükrébe benyúló Tihany félsziget tizes halászbokra volt; különösen abban az időben, a midőn vízi járóműve még a »bödön« volt, az egy óriási tölgy törzséből és részben még tűzzel vájt »lélekvesztő«, tehát határozottan a legősibb alakzat. Teljesen önkormányzatilag megalkotott szabályzata megtartotta a testi büntetést még 1884-ben is s a bokor feje jogi tekintetben úgyszólván csak annyiban különbözött kilencz társától, hogy a hibáért több czibékütést kapott, lévén azért, »a bokor feje, hogy ahhoz való több esze legyen «.

Vizek felosztása. A foglalkozás ősiségét bizonyítja a vizeknek »vetők« vagy »vonyók« — leginkább »tanya« nevezettel dívik — szerint való felosztása és külön elnevezése, a mely összefüggésben volt a vándorhalászattal és az időleges jogszerzéssel s a mely legtovább Komáromban maradt fenn. Az időleges jogszerzés jele az *őrfa* — árbocz — felállítása volt, a mikor a háló

kivettetett s az illető vizrész meghalásztatotl. Az *őrfa* letevése jele volt a jog megszünésének, vagyis annak, hogy őrfáját más is felállíthassa és tanyát húzhasson. A vándorjelleggel egyetemben hasonló vonást majd a pásztorságnál is találhatunk.

Magának az egész halászat okiratos történetének menete is, mely régi magyar királyok halászati rendelkezéseit állítja szemeink elé, a melynek sorozatai már a magyarság első királyával kezdődnek világos tanubizonyságai a magyarságnak a halászat iránt táplált fogékonyságának, mondhatni természetes hajlandóságának és vonzódásának, melyek mindenkoron ősi eredetre vallanak.

Halgazdaság. A halászatnak már igen korán feltünedező gazdasági rendezettsége, mely különösen mesterséges halastavak épitésében és ápolásában is jelentkezik, megvolt a maga serkentője, mely nem más, mint a keresztény vallásnak fölvétele. Az a körülmény, hogy a hal már igen korán bőjti eledelnek volt kijelentve, s hogy az új vallás fölvétele mindenkoron a rendelkezések buzgó követésével kapcsolatos, tehát a bőjtnek szigorú megtartásával is járt, kiváló gazdasági fontosságot kölcsönzött a halnak és igen korán inditotta az elemeket arra, hogy gondos ápolásban részesitsék.

Ez az irányzat mindenesetre a mohácsi vész előtti korszakban hágott tetőpontra. Veszprémben Őskü mellett még ma is áttekinthető az az óriási medencze és kőzsilipjének romja, mely a mondott korban halastó volt. Noha már a mohácsi vész után, de nyilván még a virágzás lüktetéséből eredve, épitette Nádasdy Tamás nádor Léka mellett nagy halastavát, melynek duzzasztó gátját és zsilipjének helyét még ma is világosan kivehetjük. A nádornak feleségével folytatott levelezéséből minden kétséget kizáró módon bebizonyul, hogy a lékai halastóban a nemes pisztráng volt a tenyésztés és gondozás tárgya s hogy a nádor és a felesége horoggal halászott, mely szerszámnak *inó* volt az összefoglaló neve, eredet szerint az in-ből származva, mely a halászat mesternyelvében ma is vékonyabb zsineget jelent.

Halétkek és halnevek. A nyíllal való lövéstől, a taraczkokkal való hajtásig, úgyszólván minden eljárásnak megvan a maga világos nyoma a fejlődés menetében és nem kevesebb mint 32 magyarul megnevezett halfaj szerepel a középkori szakácsok könyvében, a miből nem kisebb sor mint 189 — Galgóczy 1622 — s mások hozzáadásával 213 féle étel készült az urak asztalára: e szám bízvást 250-re tehető, azokkal az étkekkel egyetemben, a melyek fejedelmek vagy hatalmas dinaszták asztalára, külföldi halakból is készítve, jutottak, a mint az Keszei Jánosnak, Bornemissza Anna fejedelemasszony konyhamesterének könyvéből — 1680 — kiviláglik, ki a Marcus Rumpoldus, mainczi elektorális főszakácsnak, császári privilégiummal kiadott szakácskönyvét fordította magyarra.

Álljon itt mutatóul a szereplő, magyar vizekből származó halak neveinek sorozata, mely ez:

Ingolna, Ballyin, Csík, Czuka, Czompó, Dever-Keszegh, Dörgecs, Galócza, Harcza, Héias-Kövíhal, Heiatlan-Kövihal, Karasz, Ketsege, Kilenczszemü hal, Koncz hal, Kop hal, Lazacz, Lepenyhal, Menyhal, Ökle, On, Orsófark, Paducz, Pisztráng, Ponty, Pozsar, Retke, Semlyeng, Süllő, Süger, Tok, Viza.

Egy-egy halból 20—30 féle ételt készített ez a régi konyhamesterség, s még abból is, a mi mai felfogás szerint a legsilányabb faj, az ételeknek következő ékes sora tett ki: Csyk bors porral, Csyk tiszta borssal, Csyk foitott leuel, Csyk fokhagymassal, Csyk soba káposztalébe, Csyk Sakvászonnal, Csyk bodoritom leuel, Csyk kudus leuel, Csyk morzsolt leuel, Csyk olaios leuel, Csyk vereuel, Csyk töret leuel, Csyk ratua.

Hogy mily fontos szerepet játszott a hal még királyok asztalán is, ezt a bőjti napok étek-sorrendje magyarázza legjobban, mely a halétkekre nézve így alakult:

Borso leues czukagiomorral uagy majal. Czuka sülue foghagymaual, Uiza fekete leuel, Ketsége sóban feoue lében, Paré rantott hallal es meleg sült hallal rakva környöskörnyül, Czuka sargan magyar modon, Capridat czukabol; Uiza ő maga leveben, Pisztrángot soban; Posar fekete leuel magyar módon, Posart és czukat sóban főtt; Czuka pastetum melegen. Hideg etek czukabul; — a többi étek, mint: tyúkhaszon, tyúkmony, túrós lé, riskasa tejben a halfélék hosszu sorozatában igazán csak függelékek.

De, hogy különben is mit jelentett a hal a régi magyarság gazdasági életében, ezt semmi sem világítja meg jobban és fényesebben, mint az a körülmény, hogy András magyar király 1050-ben, ötven óriási vizahal adományozásával menti meg III. Henrik seregét az éhenhalástól.

Ez különben reámutat arra is, hogy az akkori, szabadon száguldó folyókon és az általuk megalkotott és táplált rétségeken, különösen ívás idején, milyen roppant arányokat öltött a halak fölvonulása. Váraknak ostrom esetére sózott hallal való ellátása ugyanazt a szerepet játszotta akkoron, a melyet ma a kétszersült, a konzerv játszik.

Tanúság. Szóval, bárhova nyúlunk is, mindenütt egyazon tanúságra jutunk; arra, hogy a halászat a magyar nemzetnek ősfoglalkozása. Sőt, hogy a halászat már történetelőtti korszakokban is létének tápláló forrása volt. Éppen ezért szükségképpen két lényeges tanúságot is kell szolgáltatnia a halászat népies részének úgymint először: hogy bárhonnan jött légyen mai honába a nemzet, halas vizek mellől kellett jönnie, hol a halászatot ősi soron űzte; másodszor, — és ez a legfőbb tanúság — hogy saját történetének iratlan korszakaiba legbiztosabban azokon a szerszámokon át tekinthetünk, a melyeket a valódi ősi foglalkozásokban, tehát a halászatban is, a nép hűsége, az ősihez való nagyon is megokolt ragaszkodása, mai napiglan megőrzött. Hogy a mester-nyelv tanusága a tárgyiból folyót csak megerősítheti, világosabbá teheti, abban semmi kétség.

Mindezek után áttérek a tárgyi részre, úgy, a mint annak őstörténeti értékét és értelmét az előzőleg mondottak már bizonyos fokig megérlelték, a letárgyalás sorát úgyszólván előre kirótták.

A pavillon. Mindenekelőtt legyen megengedve, hogy egy tájékoztató bepillantásra kérhessem föl az olvasót; a bepillantás azt az átalános képet illeti, mely a 11. oldalon (I. sz.) szemlélhetővé teszi az őshalászati pavillónt, úgy, a mint az a városligeti tó szine fölé, mint czölöpépitmény meg volt alkotva és úgy, a mint azt az őshalászati jellegü alkotmányok körülvették.

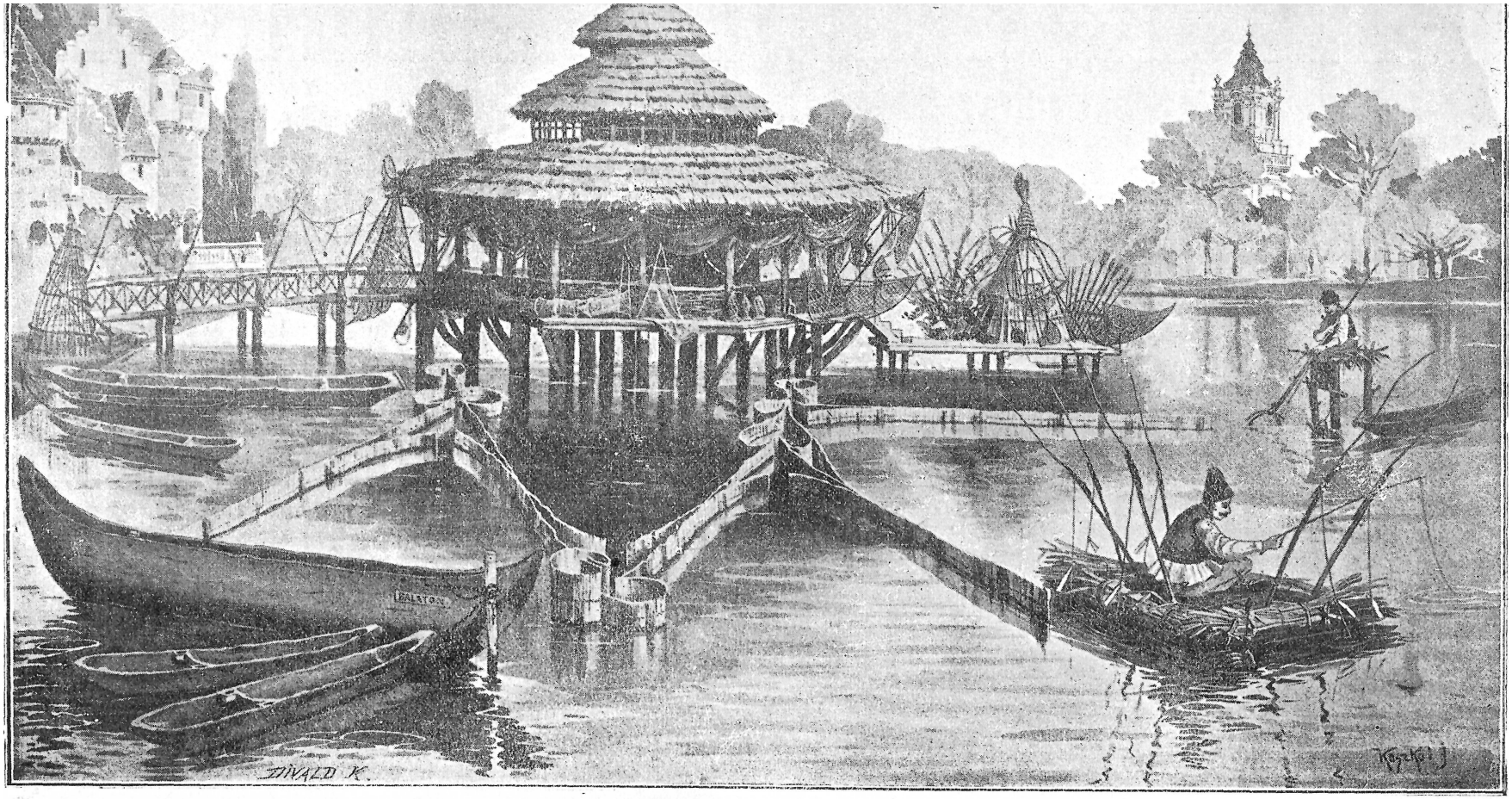

I. sz. Az őshalászati pavillon

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy a hármas tagozatu tetővel biró pavillon maga nem másolata valamely meglevő, vagy valamikor megvolt czölöpépitménynek; abban mindössze csak az ismeretes, vagy rekonstruált — leginkább svájczi — czölöpépitménynek alapeszméje nyert bizonyos fokig alkalmazott formát, azért, hogy illő keretet, vagy összefoglaló középpontot alkosson a népies, ősi jellegü halászati szerszámok számára; keltsen a szemlélőben bizonyos hangulatot, mely ily természetü tárgyak hatását fokozhatja, az azokban rejlő tanuságot pedig úgy domborithatja ki, mint valamely határozott felfogásu vagy színezetű képet a hozzáillő keret.

A kullogó. De azért a czölöpépitménynek bizonyos alakzata még ma is él a magyar halasvizekben, ez pedig a háromczölöpös *kullogó,* a melyen az ungmegyei közhalász, mint valami gém, naphosszat elül, hogy kilesse a pillanatot, a melyben a hal az emelőháló keresztjébe ütődik s az ütést az érzőinon végig, a halász mutatóujjával közli; saját vesztére, mert a halász abban a perczenetben megemeli hálóját s a préda fogva van.

Képünk a torony irányában tünteti föl ezt a kullogót. Alatta látható a gyékény tutajon csukát leső oláh.

A tutaj. A rúdszerű kosztokon vannak a felhalazott csukahorgok, maga a halász, kis horoggal a nagy horgok fölhalazására való kis halakat fogdossa; ennek a kétségtelenül ősi alkotmánynak nevezetes oldala az, hogy a horgok, alakra, megfelelnek a bronzkkoriaknak és hogy ez a halászati mód eredetileg magyar volt. Csak az utolsó nagy pestis utáni időben, a midőn az erdélyi Mezőség magyarsága nagyon is megfogyott és moldvai oláhság telepíttetett a helyére, ez utóbbi vette át a magyar módot. A halászat magyar volta mellett leginkább a tómelléki helységek nevei bizonyítanak, mint Czege, Kisczég, Nagyczég, Tóhát 2-ik tábla.

Pákászkunyhó. Az alacsony dobogón látható a csúcsos nádkunyhónak pákászalakzata, körülötte a szigonyok különböző formái, a tó szine felé kirúgó csúcsos billegháló, az emeli- vagy ághegyháló a »Jakab«-bal, mely a hal ütődését árulja el.

A párkányon. A pavillon külső párkányzatán voltak az ősiségre valló vesszővarsák, továbbá a több »hagyású« és a szárnyas varsák, az eresz alatt körül-körül a roppant arányú Tisza-háló, köves apacsaival; a hidon végig szigonyok — a kétágú tiszta magyar forma — s a sajátságos vizahorgok, a melyek úgy látszik a Kaspitengeren is dívnak. Az eresztartó oszlopzatokon mindenütt a 9 és 7 lószárcsonttal súlyozott kuszakeczék függtek, felváltva itt-ott a hosszúkeczéktől, a melyeknek csúcsát ló-állkapcsok súlyozták.

A pavillon belsejének vázolására majd reátérek; előbb letárgyalván a külső részeket.

Kürtös vejsze. Következik itt legelső sorban az a zegzugos, mindenféle járatokat, öblözeteket, részben kürtőszerü kiemelkedéseket mutató, tisztán nádfalazatokból való alkotmány, mely a Fertőtavon dívó, de már elhanyatló »kürtősvejszének« hű képe, megalkotta Kertész György uram, hegykői gazda és az egész vidéken hires vejszeépitő. Magában már az a körülmény is, hogy a fertőmelléki, igen régi telepedésü németségnek a magyarság épiti vejszéit,

igen jelentős és erősségül szolgál annak a tételnek, hogy a halászat a magyar elemnek igazi ősfoglalkozása. Éppen ilyen erősségü bizonyiték az is, hogy a Fertő vejszerészeinek mesterelnevezéseit a régi telepedesü németség a

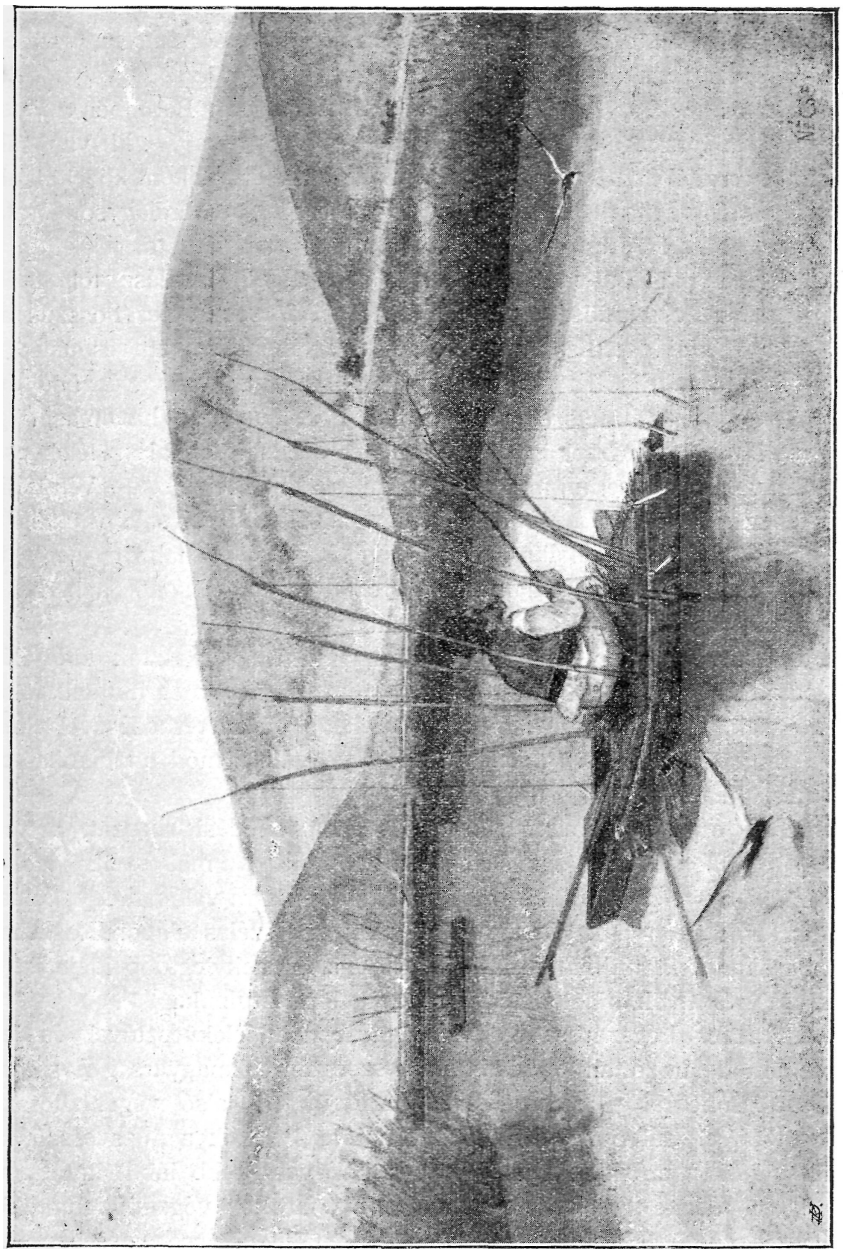

II. sz. Tutajos csukahalász a czegei tavon.

magyaroktól vette át; kivált legjelentősebb részében, t. i. a fogóban, a melyet a németség is »fóg«-nak nevez. Ez azért is igen fontos, mert ennek a halászó szerszámnak a tó és mocsár alakulataihoz képest minden része változik, csupán

csak a fogórész az, a mely minden körülmények között ugyanaz marad; már azért is, mert a hal minden tulajdonságára való tekintetből meritetteformáját.

Lélekvesztők. Az oláh tutajos csukahalászszal ellentétes oldalon vannak az egy törzsből vájt u. n. lélekvesztőknek ma még ismeretes alakzatai, a melyeket a pavillonhoz vezető hidtól kezdve érintem meg.

A hidhoz legközelebb áll a Kőrös folyón dívó, de már nagyon is tünedező úgynevezett *»pávafaru«* csónak, mely egyetlen tölgyfatörzsből vájva, nyolcz méter hosszú és legközelebb áll ahhoz az *alakhoz,* a mely Berlinben a Museum für Völkerkunde remek gyüjteményében — mint roncs — ki van állítva, a mely Hannoverából mint ásatag került napfényre. Egyébként közel áll ahhoz az aranyból való pávafaris, monokszilonhozú mely a híres, Szilágysomlón talált, a bécsi kincstárban őrzött római eredetü aranylánczon látható.

E pávafaru mellett, vagy ez alatt van a tápéi kishalász tölgyfa-lélekvesztője, egy tattal; mindössze négy méter és 70 czentiméter hosszú; alatta a Dráva fokáról való, kettős tattal biró és nyárfából faragott csónak; mire a feliratos balatoni, mindkét végén fölvetett csúcsos orrba végződő *bödön* következik, melynek átmetszete körtealaku, s a mely igen hatalmas, tölgyfa-alkotmány, láthatóan tűzzel is volt vájva. A szegedi kishalász lélekvesztője közel áll ahhoz, mely a berlini muzeumban mint Gohlfeld mellett — Westfália — kiásott roncs szerepel. A balatoni *»bödön«* úgy látszik, teljesen sajátos, önálló alak.

A balatoni alak árnyékában van a kis krasznai csónak, egy-egy tattal s a cziklonyhoz való vésett oldallyukkal; ez a forma hasonlít a berlini muzeumban őrzött Siehdichumból való roncshoz.

Mindezek a határozottan prehisztorikus jellegü lélekvesztők eltűnőfélben vannak, egyfelől azért, mert az erdőségek pusztulásával megritkultak az alkalmatos fatörzsek, másfelől azért, mert a közlekedés tökéletesbedésével elterjedt és olcsó lett a deszka, a szög, ezzel könnyűvé vált a mód a ladikokat ebből és ezzel készíthetni.

Nemcsak érdekes, hanem fontos is az a fejlődési sorozat, a melyet a gyékénytutajtól a monokszilon-lélekvesztőkön át a mai széles ladikokig észlelhetünk s e sorozat primitív alakzatai teljesen arra valók, hogy tanuságot nyujtsanak azoknak, a kik járóműveket majdan széles alapon, összehasonlító irányban fogják tanulmány tárgyává tenni. Ennek legfőbb ideje is, mert e nevezetes járó művek hihetetlen gyorsasággal pusztulnak.

Kuszakecze. Legszorosabb összefüggésben a lélekvesztővel és jellege szerint szintén határzzottan prehisztorikus szerszám a magyarság ku*szakeczéje* (3-ik tábla). Bónéfája — ráma — háromszögü, két alsó végén hosszában csatornázott kővel súlyozva; a kő csatornájába beléillik a gúzsvessző, mely a követ a bónéhoz erősiti. A háló kettős: két, vastagabb ínből kötött, nagyszemű tükörháló között van beléfogva a kettős farokba végződő, finom fonalból kötött, kisszemü léhésháló; a háló alsó inát kilencz csont súlyozza, a melyek közül két-két oldalt négy, a ló csánkcsontja — metacarpus — a középső pedig egy nagyobb szárcsont — tibia. Ezek a csontok mindkét végükön a hosszuság tengelyében vannak megfúrva s a fúráson át megfelelő pallómadzaggal az inhoz kötve.

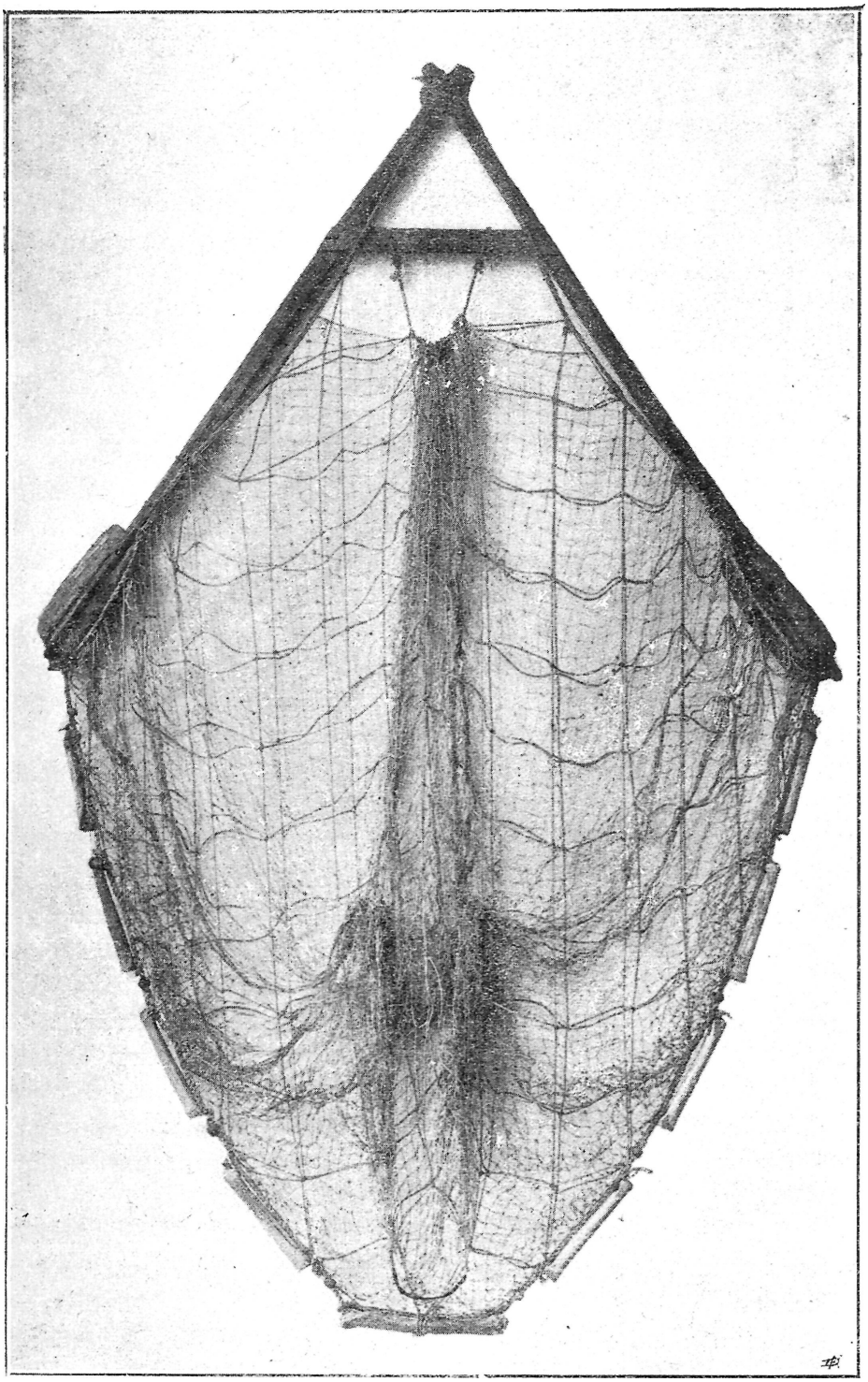

III. sz. Kusza kecze, középtiszai forma,

Akad hétcsontos kuszakecze is.

A keczéző kishalász a lélekvesztő oldalába vájt lyukba tette a szíjhurkot — a cziklonyt — ebbe akasztotta az evedző nyelét, kötélnél fogva a folyóba bocsátotta a keczét. Az evedzővel félkézzel formában kavarva, vizmentében haladt, tudva azt, hogy a hal viz ellenében áll. A hal a finom léhésba bonyolódva került a halász birtokába.

Jellemző e hálónál az, hogy a magyarság kezén lévőn mindig a lócsont szerepelt, s a hol e halászat még tengődik, most is a lócsont szerepel.

Ennek a hálónemnek az elterjedési határát nem ismerjük; kifejlődésének tetőpontját azonban határozottan a Középtiszán érte el s a nyolczvanas éveli elején Csongrád táján nem kevesebb, mint 31 keczéző indult egyszerre szemem láttára keczézni. Igazi prehisztorikus kép !

Ám ez is már tünőfélben van. A kuszakecze csontjai igen mély betekintést engednek a történetelőtti korszak téli örömeibe is, még pedig mai korunkon át, a melybe a népnek az ősihez való hűsége áthozta a minden kétséget kizáró tárgyi, tehát valóban kézzelfogható bizonyítékot.

Keczecsontok. A kuszakecze csontjai igen jellemzően vannak fúrva, t. i. a hossztengelynek megfelelve, mindkét végen és résut kifelé. A lyukak, mint már tudjuk is, arra valók, hogy a csontot a kecze inához lehessen odakötni. A fúrásnak ez a jellemző módja lehetővé teszi, hogy a keczecsontot akkor is fölhímezhessük, ha az többé nem hálóra, hanem más czélra szolgál. Egy másik ismertető jele a keczecsontnak az, hogy sokáig használva, a folyó iszapja igen finomra csiszolja, a konczfőket néha úgyszólván leesztergályozza.

Teljesen bizonyos, hogy azokban a prehisztorikus leletekben, a melyeket a neolith kor végéhez és a fémkor kezdetéhez számítunk, a mennyiben ezekben réz- és bronztárgyak is akadnak, akadnak oly csánkcsontok, a melyeknek egyik fele teljesen laposra és fényesre van csiszolva s a melyek nyilván csontkorcsolyák néha szántalpak is. Ezeknek a csontkorcsolyáknak prehisztorikus voltát ugyan kétségbevonta újabban egy angol kutató, *Robert Munro*; de érezhetően csak azért, mert nem ismerte a magyar kuszakeczét, sem azt, hogy a csontkorcsolyáknak minők a különböző alakzatai, fúrásai; azt legkevésbbé, hogy ez a szerszám a népnél ma is él, korcsolyázásra szolgál, végül, hogy mint az imént érintettem, neolith bronzkori és talán még korábbi vörösrézkori eredete a magyar leletek tanusága szerint kétségtelen.

Nem lehet föladatom, hogy e jelentés keretében tüzetes fejtegetésekbe bocsátkozzam; de egy tájékoztató szót csakugyan megkövetel a tárgy igen érdekes volta.

A negyedik tábla egyesítve mutatja a magyarság földjéről való háromféle csontkorcsolyát. Az a pár, a mely annyira meg van kopva, hogy a velőnek való ür már látható, vörösrézkori lelettel került elő Verebélyen (Barsmegye), hol az ásatásokat *Nécsey József* hajtotta végre. E remek párnak jegenjáró fele igazán tükörsimára van csiszolva, semmiféle fúrása nincsen, a mely felkötési módra engedne következtetést. Ez utóbbi körülmény nem zavar, mert a ma is élő magyar csontkorcsolyáknak — a nép *iringacsontjának* — egyik alakzata éppen ilyen; a korcsolyázó reáll, megragadja a

vonyogót, lábai között döfögeti a jeget s csak úgy röpül. Testének súlya és a csont talpfelőli részének érdessége elegendő arra, hogy a korcsolya biztosan megtapadjon. Szakasztottan ilyen a vízszintesen egymásfölött fekvő most-

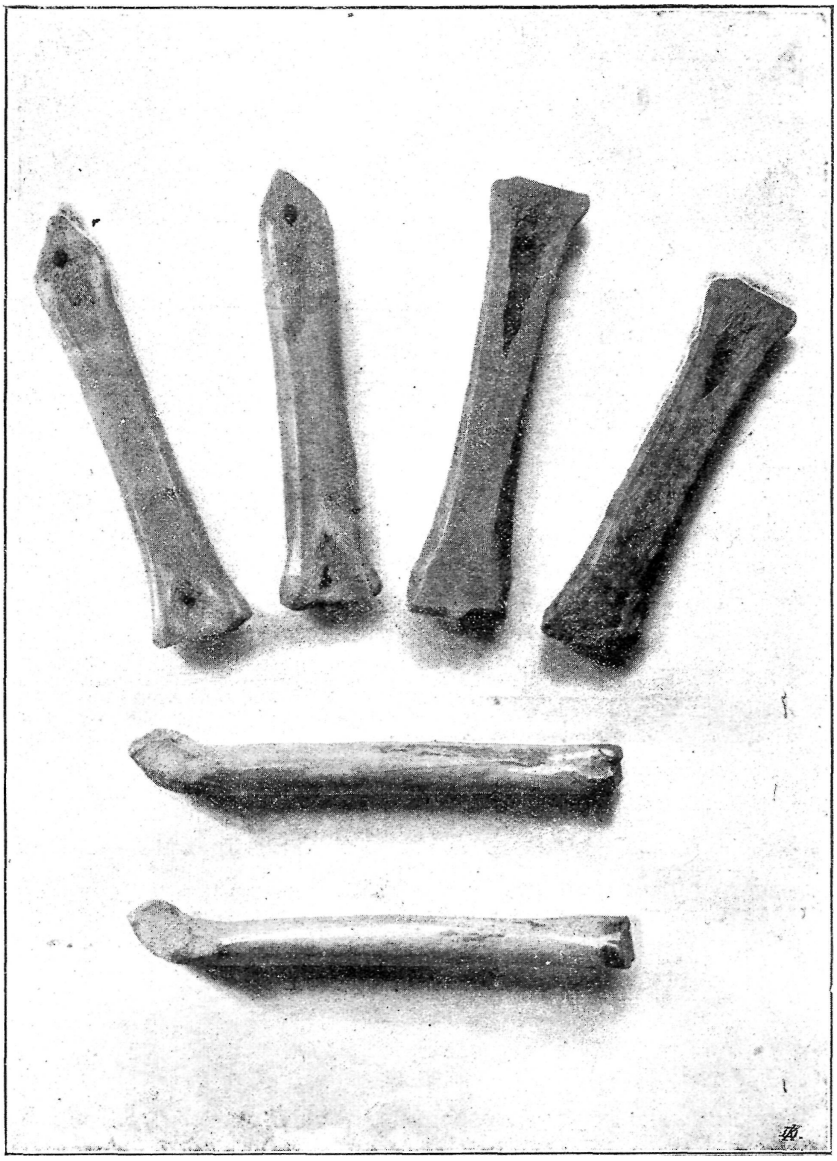

IV. sz. Őskori és mai csontkorcsolyák.

kori korcsolyapár, mely Csongrád-Mindszentről került, jegenjáró felén tükörsima és minden fúrás nélkül való.

A harmadik pár, mely a bronzkorinak szomszédja, mind a két végén fúrást mutat, mely azonban nem a fölkötésre szolgált, hanem bizonysága

1180

annak, hogy ez a korcsolyapár eredetileg a kuszakeczén súlyozó csont volt s csak azután alakíttatott át korcsolyává, leginkább az által is, hogy a hegyét csúcsosra formálta a tulajdonos. Itt érintkezik a csontkorcsolya a halászattal.

A negyedik alakzatot nem állithattam ki, mert télszakán kutatva, nem birtam megszerezni: nem volt eladó ! Ez az alakzat a lábujj és a sarokfelőli részen keresztbe van kifúrva és igy felköthető. A felkötés módja le van irva és rajzolva a magyar halászat könyvében, s ezen a réven a külföldön is elfogadva, ma közkeletü.

A felköthető, ma is élő csontkorcsolyának, népiesen *iringacsontnak,* valóban klasszikus alakzatait *dr. Almásy György* úr most találta meg a Dobrudsa oláh részében, még pedig a nép élő használatában.

Más, nagyobb, nem emberlábra való iringacsontok jelentőségére, melyek bizonyos, a csonton át nem járó fúrás esetében valószinüleg szántalpak lehettek, itt nem térhetek ki, mert azokat élő használatban nem találtam meg s az enemü csontok tüzetes tárgyalása a szigoru szakszerüséget követeli, a melynek helye a szakkönyv.

De be is érhetjük azzal, a mi itt kézzelfoghatóan ki van fejtve s a mi már eddig is támogatja annak az alaptételnek az igazságát, hogy a történetelőtti korszakok élete, fogása sokszorosan visszatükröződik a most élő nemzedékek ősfoglalkozásában, nevezetesen azoknak tárgyi részében, mely ennélfogva kiváló figyelembevételt követel,

Vegyes. Haladjunk ezen az ösvényen még tovább s kössük a fejtegetést az ötödik táblához, mely további, prehisztorikus jellegü, de ma is élő halászszerszámnak egész sorozatát foglalja össze.

Ennek az táblának különösen köves része rendkívül nevezetes és nem kevésbbé érdekes.

Balról szemünkbetünik a karóra vetett fenékhorog, lapos köveivel, az úgynevezett *böncsőkkel,* a melyek arra valók, hogy a horoginat a horgokkal együtt a folyó fenekére sülyeszszék. Minden tiz horog után van egy böncső, a karó felső végén látható a nagy *pallokő,* mellette a pörgettyü, — kis kolomp — alól a nagy *mederkő;* a sokszor 200-ig való horog, *patonyra* fogva, a *cserepcsikbe* van elrendezve. A halász beveti a mederkövet, ezután a *fölférgelt* horogsorokat és böncsőket, folyton tovahaladva a csónakkal; utoljára vizbe kerül a pallókő ; a karót pedig letűzi a partba. Tiszta és világos, hogy a midőn a hal valamely horgon rajtaveszt, rángatja ; ettől megrándul a palló — zsinór — ettől a karó, ekkor pedig megszólal a pergettyü s figyelmezteti a halászt a »szöröncsére«.

E szerszámnál a legnevezetesebb az, hogy a szegedi böncsők, palló- és mederkövek, úgy, a mint még ma is használatban vannak, anyagra és formára nézve tiszta prehisztorikusok s azoknak kopottabb darabjait a legavatottabb régész sem birja megkülönböztetni azoktól, a melyek folyómellékeink történetelőtti korszakokból való úgynevezett kultúrrétegeiből származnak. Épp oly nevezetes és érdekes a csokorbakötött mintegy nyolcz böncső és pallókőnek sajátosan rovatkos és egyenetlen formáju gyűjteménye, mely Komáromban használatos s oly kavicsokból áll, a melyek keményebb és lágyabb rétegekből

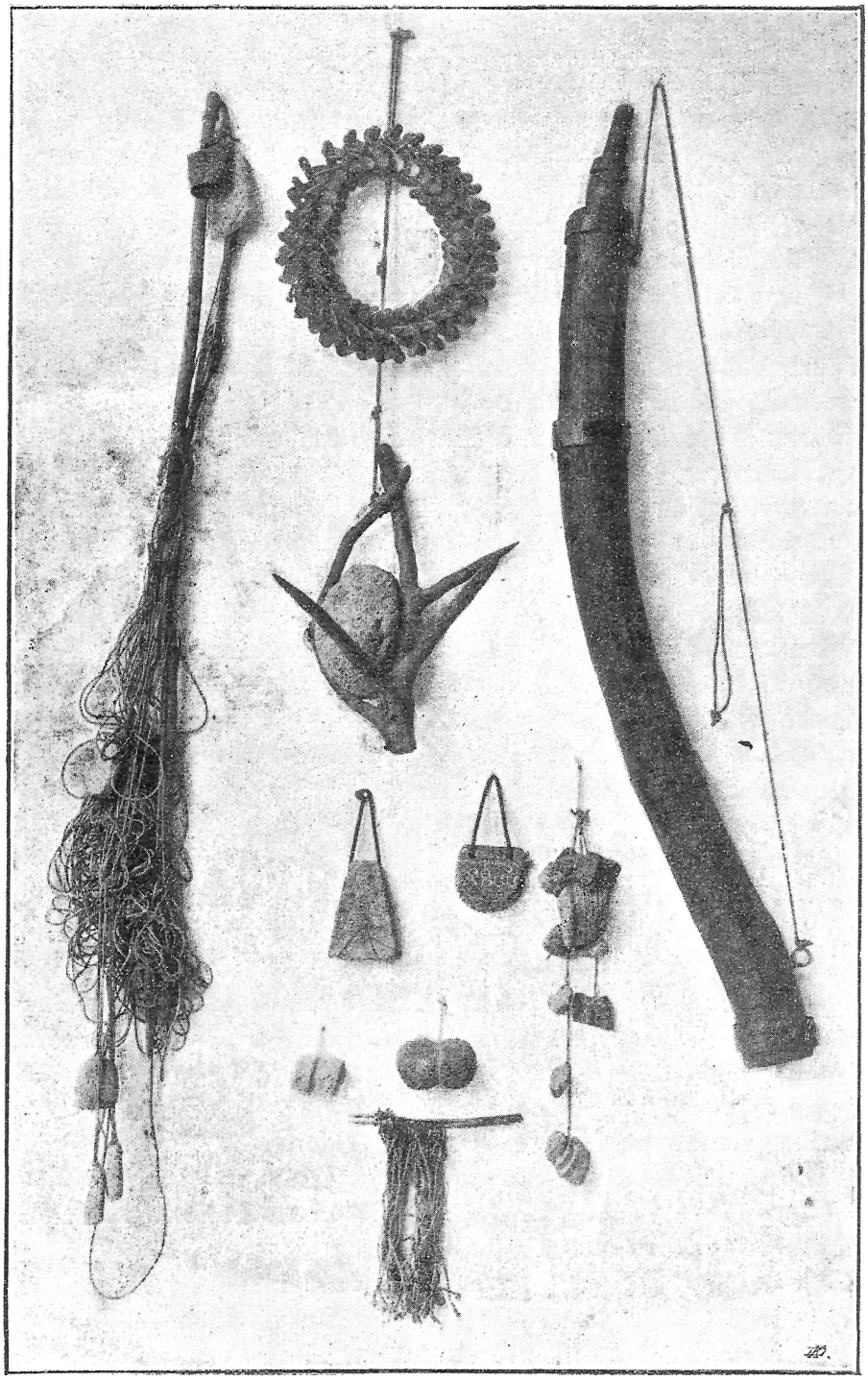

V. sz. Prehisztorikus jellegü magyar halászszerszám.

valók, a folyóban gördülve, rovatkokat kaptak, így jó megkötésre alkalmasak; hozzá pedig még az a kitünő tulajdonságuk is van, hogy a halra nézve nem riasztók, mert nagyban és egészben a többi kavicshoz hasonlók.

Egy második sorozatot alkot az AK-val jegyzett, Kőrös-Tarcsáról való, élő formáju hálókő és mellette a »nagy sándor« jegyü, hódmezővásárhelyi formáju hálókő, inkább »galacsin«. Ezeket a köveket, mihelyt megkopnak, nincs avatott régész, ki meg birja különböztetni a prehisztorikus formáktól; már pedig azok igy és mindenféle változatban, de mindig prehisztorikus jelleggel, országszerte még ma is dívnak, nagy részük éppen iparszerüleg készül.

Az a két *bábalaku,* vagy kettéosztott zsömlére emlékeztető hálókő, mely mondhatni korczban van keresztülkötve, Keszthelyen dívik mai napig is és módot nyujtott arra, hogy bold. *Torma Károly* kiváló régészünk, 1885-ben megfejthette azokat a rokonalaku köveket, a melyek Aquincum ásatásánál kerültek napfényre s a melyeknek rendeltetése csak a keszthelyi élő formák felismerésével volt megállapítható.

Itt is szembeszökő módon nyilatkozik meg az ősfoglalkozások kutatásának nagy fontossága, mely ebben az esetben a jelenből bevilágít a történet-előtti kor homályába; de bevilágít egy elhanyatlott, nagy történettel biró népnek, a rómainak, halászatába is; a mint azt e nép egykoron Aquincum táján az ős Danubiuson űzte.

Az ötödik tábla segítségével még egy pillantást vethetünk a prehisztorikus időkből származó czölöpépitmények halászatába is, még pedig az élő, komáromi halászaton át. Az alatt a koszoru alatt, mely több száz fácskából összerakva, a nem éppen esztétikus »kutyagerincz » nevet viseli és arra való, hogy az asztalabroszra téve, állványul szolgáljon a kormos fenekü halászbográcsnak, igy védje meg az abroszt a szennytől, ez alatt a koszoru alatt tehát latható egy sajátságos ágasbogas fa, melynek két hosszu ága egy nehéz, súlyozó kő megfelelő rovátkáiba szolgál. Ez a szerszám a komáromi *»fentő«,* melylyel a halász a folyó fenekén fekvő fenékhorgát keresi és kiemeli, a mennyiben a fentőt, hosszu alattságra kötve, lebocsátja s a csónak után húzza. A bemutatott forma tiszta prehisztorikus, mert csak fa és kő az anyaga. A fejlettebb formákon, ágak helyett vagy mellett, nagy vasszögek is akadnak. A szerszám több kilót nyom és valóságos óriás azokhoz a habaró — konyhapereszlen — nagyságu fentőkhöz képest, a melyek a Svájcz czölöpépitményeiből kerültek napfényre s a melyeknek rendeltetését csak az élő halászat fentőinek fölismerése magyarázta meg.

E tábla utolsó darabja a majdnem embernyi halászkürt, — néhol »halászduda« — mely két félből összerakva, vasabroncscsal van erősítve; szájadzója pedig éppen csak cső.

Ezt a durva faragásu kürtöt a halász áztatja, hogy a repedések bedagadjanak s csak akkor fúvja meg. A kürt öblét a viz szine fölé tartja, a hang kellemesen búgó és igen messze hallható; sokszorosan jeladásra is szolgál; akad ez a prehisztorikus izű szerszám a hajómalmokon is jeladó szerszámul, különösen akkor, a mikor kifogyott az őrölni való; a molnár megfúvja a kürtöt s a nép azt mondja: *»csuvikol* a mónár, nincsen őrletője !«

Tudatosan, akarattal mentem belé ebbe a képekhez kötött részletezésbe, hogy két igen fontos körülményre mutassak reá; az első a felállított és többször érintett alaptételem igazolása; a másik kimutatása annak a szövevényességnek, a melylyel számolnia kell annak, a ki egy adott népnek valamely

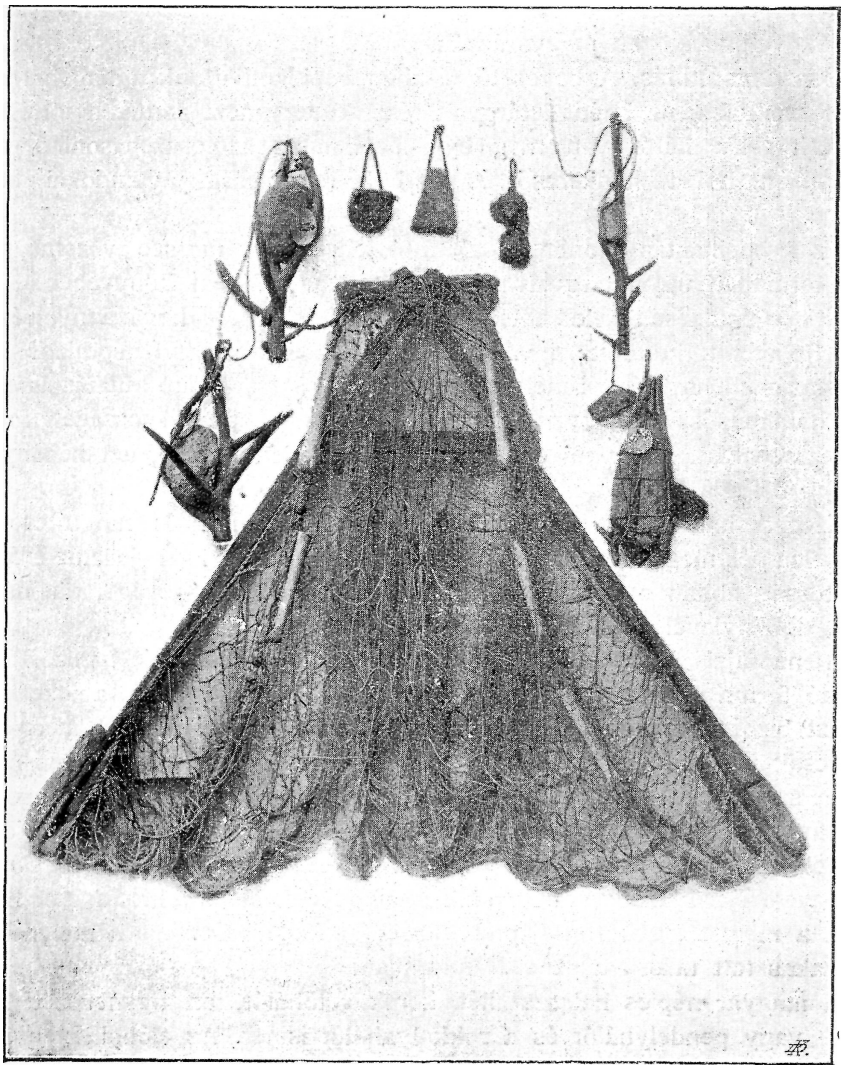

VI. sz. Prehisztorikus jellegü magyar halászszerszám-csoport.

ősfoglalkozását tanulmány tárgyává teszi; föltéve, hogy komolyan törekszik arra, hogy eredményeket mutasson ki.

Bezárom e sorozatot a prehisztorikus jellegü magyar halászszerszám csoportképével, — VI-ik tábla — hol a kuszakeczén kivül néhány hálókő és nem kevesebb, mint négy fentő látható; balról két komáromi, jobbról felül a

szegedi »katka«, alatta a drávafoki forma. A fentőkövck árkolása, mely arra való, hogy az ágakat befogadhassa, tehát a szerszámot szilárddá tegye, nem egy prehisztorikus eredetü kőnek rendeltetését magyarázza meg s nemcsak messze multakba, hanem messze tájakra is veti világát. Igy az északsarki expedicziók rendes kiinduló pontján, a már az északi szélesség 70-ik fokához oly közel fekvő Tromső városában őrzött sarkköri, prehisztorikus leletek között számos árkolt kő fordul elő, a melynek halászati rendeltetését a magyar kecze és fentőkövek világosan magyarázzák.

Összehasonlitás. A bevezető részben bepillanthattunk a magyar halászat történeti multjába, az imént letárgyalt részben ugyanezt tettük a történetelőtti korszakok felé; hátra van még egy bepillantás az összehasonlitó néprajz mezejére, a hol a honkereső és foglaló magyarság nyomdokai be vannak róva.

Ez a bepillantás azonban csak futó lehet, mert messze vezetne s tüzetesebb formában úgyis tárgyalva van a magyar halászat könyvében.

A nyomok északkelet felé vezetnek, tehát oda, a hová a nyelvészet is kalauzolja avatott kutatóit; s valamint ezeknél, úgy a tárgyi néprajznál is nagy szerteágazás tapasztalható, mely egykoron, az összehasonlitó kutatás kifejlődése révén, hatalmas szövetségesévé lehet a nyelvészetnek a világosságért folytatott fényes harczában. Hogy mi ennek az alapja és jelentősége, azt néhány példa világosan befogja bizonyitani.

Szeged halászainál, révészeinél s minden rendü és rangu csónakázó népies elemnél megmaradt az evedzőnek egy sajátos, igen jellemző formája. A sajátosság abban nyilatkozik meg, hogy az evedző vágóvége, közönségesen lapátja, dohánylevél alaku.

A néprajzi muzeumok telve vannak ehhez hasonlító evedzőkkel s a hasonlító forma el van terjedve a földgömb déli felén is; de a tüzetes vizsgálat azt bizonyítja, hogy a szegedi evedző mégis önálló forma, mert a többi éppen csak hasonló. Az utóbbiaknak vágása a keskeny fűzfaleveléhez hasonlít, holott a szegedié a széles dohánylevélé s a vágóvégnek aránya a fogovéghez — nyélhez — más, mint a fűzfalevélvágásuaké. A kérdés immáron az: hol fordul elő a szegedihez hasonló evedző ? A felelet pedig im ez: az *Ob* folyón tőlünk véve északkeleti Ázsiában ! Tanuskodik erről az a kicsinyített halászat készlet, a melyet egykoron Pápay Károly hozott az Obról s a melynek evedzője szakasztott mássa a szegedi formának.

A magyar népies halászat két kerek vetőhálót, az ugynevezett péntő-, pöndör- vagy pendelyhálót és a rokkolyahálót ismer. Az előbbi az anyaország magyarságlakta vizein, a másik az erdélyieken dívik; a magyar forma inaknál fogva zacskóformára összehuzódik, az erdélyinek körül-körül táskái vannak, a melyekbe a menekülő hal okvetetlenül belekerül.

A mennyire az összehasonlitó tárgyi néprajz máig földeritette a helyzetet, az erdélyrészi formát, a rokkolyát, persák is vetik be a Kaspitengerbc; a másik, a magyar forma Keletindiában fordul elő! Az az éles határ, a mely e két hálóalak között oly kis területen fordul elő, a minő Magyarország Európa és Ázsiához képest, kiszólítja a néprajzot, hogy e két hálónem elterjedését tüzetesen

vizsgálja meg, mert nagy tanuságokra juthat. Hozzáteszem, hogy az erdélyi formának a kötele ma is lószőrből van sodorva, tehát ismét a lovas nemzethez vezet, még akkor is, a midőn az ipar kínálva-kínálja az erős, olcsó rostoskötélzetet.

Itt ismét az északkeleti — Kaszpi — irány; de a délkeleti — persa — is érintve van, éppen úgy, mint a nyelvészet is kiérezte az érintkezéseket.

Divik a Dunán egy hatalmas horogszerszám, mely hosszu, kötélerősségü alattságon 200—300 erős horgot visel; egy faúsztató arra való, hogy a horgot úszva tartsa a folyó vizében. Ennek a szerszámnak nagy az ő aránya s a halászok nem egyszer, hanem tízszer is átfogják, vagy átkötik vele a Dunát, akkor, a mikor a hatalmas vizahal, a Feketetengerről jőve, fölvonul a magyar folyamrendszerbe, kivált a Dunába.

És ime, a Volga torkolatában és följebb, magában a folyóban, szakasztott ilyen horogszerszámmal fogja az orosz halász a »Bjelugát«, tudniillik a *vizát,* legkivált ikrájáért, mely »orosz kaviár« nevezet alatt világhírnek örvend. Ez ismét egy ujjmutatás északkelet felé.

Mindez és még sok egyéb, nem azt akarja jelenteni, hogy ezen a réven már most is megdönthetetlen igazságokhoz jutottunk, hogy most már semmi teendőnk nincsen; hanem csupán és egyedül azt, hogy meg kell változtatnia kutatás irányát; hová és mily mértékben? ezt majd a jelentés végén fogom kifejteni.

Itt, e helyen, a magyar népies halászatra vonatkozólag, még csak egy futólagos vázlatnak lehet helye, olyannak, a minőt a rajzolni tudó és tárgyát valóban szerető festész vet — éppen csak kevés vonással — a papirra.

A halászatot általánosan véve s a magyar népiesre vonatkoztatva, a vázlat így alakul: ha az összehasonlító módszert alkalmazva, reávetjük tekintetünket azokra a kőbe vésett ábrázolatra, a melyek Théba romjaiból, Ó-Egyiptom sirkamráiból kerültek napvilágra s a melyeknek kora ezredévekre tehető, úgy találjuk, hogy abban a régi-régi korban Ó-Egyiptom halásza kétágu szigonynyal döfte meg a Chromis halat, akár a magyar Tisza szigonyosa még a közelmultban is tette, itt-ott és lopva teszi még ma is kétágu szigonyával a harcsára. Ugyanezeken a képeken fenék- és kosztos inóval halászsza az óegyiptomi a Bagrus halat, akár a mostkori tiszai magyar a harcsát, vagy a sügért. A keritő halászatban az óegyiptomi bokor vagy felekezet nyolcz emberből állott akárcsak valamely magyar, például a nyári balatoni, s a nagygazda éppen oly méltósággal végezte a »letartást«, kezelte a szákot, akárcsak a magyar. Már akkor is »ihany«-ra vetették az eladó halat, akár Szegeden; hasították, sózták és szárították, akár Körös-Tarcsán; a keritő háló alsó inának súlyozása órapondus alakú kövekkel történt, a minők nálunk ma is élnek; a felső ín úszlatása pedig, úgy látszik, oly parákkal történt, a melyek valamely igen alkalmas növény szárából voltak hajtogatva, mint nálunk a legmagyarabb hálókon a *czötkény* — Euphorbia — szárából valók. Ezekben a rokonság csak úgy értendő, hogy a halak természetéhez alkalmazott fogás, fogó szerszám vagy egyátalában eljárás, szükségképpen, lényeg szerint, különböző népeknél, különböző korban is ugyanaz, vagy legalább is hasonló marad. *Az észrevehető eltérések jellemezhetik az adott nemzetet, vagy népet és kort, tehát következtetésekre is alkalmatosak.*

Szakasztottan ez az irányzat tartandó szem előtt, a midőn a történet-előtti idők néma halászszerszáma felé fordulunk, a hol nemhogy szó, hanem még ábrázolás sem támogatja itéletünket és következtetéseinket.

Ezt a némaságot igaz szóval nem szólaltathatja meg a szárnyaló s éppen azért sokszor téveteg képzelődés; sem az analógiák [kényszerü, erőszakos kiteremtése, olyformán, hogy elhelyezésre, fejlődésre nézve merőben különböző népek tárgyi ethnografiája összeházasittassék; a helyes kiindulás pontja csak egy lehet: gondos átkutatása annak a helynek, a melyen az adott nép ma él, s a legbehatóbb kutatása mindannak, a mi a nép kezén, annak élő használatában megmaradt; első sorban pedig átkutatása annak, a mit ősfoglalkozásnak nevezünk. Csak ettől az irányzattól várhatjuk azt a világosságot, a mely nemzetünk eredetére és vándorutaira vethet világosságot.

Hogy ezeket a puszta mondás mezéből kivetkőztessem s azoknak értéket kölcsönözhessek, álljanak itt még a következők, különösen azért, mert hiszen ennek a jelentésnek az is a hivatása, hogy a jövő föladatait érintse.

A »Régi magyar költők« tárában ráakadunk a Pannónia megvételéről szóló énekre, ebben a következő helyre:

Árpád juta magyar néppel
Kelem földén a Dunán elkelének
Az *Cseken* ők *csekenék*.
— — — — — — —

Ez nem más, mint az, hogy a Dunán átkelve, annak vagy egész medrét, vagy valamely ágát *czégével* átfogták s ott ezzel az ősi szerszámmal halásztak. Már kimutattam, hogy ez a *czége* mily nagy szerepet játszik a magyarság irott történetében, a melyen végig követhetjük s elérhetünk nyomdokain a mostani korba a Borzsa folyóhoz, hol czégét állítottak szó és tárgy szerint, világos magyarázatául a történeti okmányokban foglalt halászati mesterszónak.

Mihelyt azonban azt kérdjük: honnan ismeretes még ez az ősi alkotmány, merre kalauzolja elterjedésével a kutatót s annak következtetéseit? Erre nincs felelet; ez tehát a jövő feladata.

Hasonlóképen vagyunk a *vejszével* is, a melynek összes magyar alakzatai mintákban be voltak mutatva, a melynél azonban még más szempontok is mértékadók. Ezek az alkotmányok nád- vagy vesszőfalazatokból készülnek, úgy, hogy a hal betalálhasson, de többé ki ne menekülhessen. Az a körülmény, hogy ezek az alkotmányok főként álló- és leginkább oly vizekben szerepelnek, a melyekben nádüstökök, gyékényes és zsombékos helyek vannak, réámutat e tévesztő szerszámok valószínü eredetére oly módon, hogy eredetileg a nádüstökök és zsombékok természetes elhelyezkedését használta föl az ősember verések segítségével halfogónak s ezekből alakult a mai, mozgóbb forma. Annyi kétségtelen, hogy történetelőtti korszakokba visszavágó alkotmányokról van szó, melyek igen jellemző berendezéssel bírnak s kétségtelenül a magyarság ősi eszközei; de ha azt kérdjük: más tájakon minők? erre nincs felelet, noha bizonyos, hogy az összehasonlítás lehető volta világot deríthetne e neveíetes alkotmányok jelentőségére ethnografiai tekintetben.

Ma csak rámutathatunk arra a tényre, hogy Kőrös-Tarcsán, a hol a. pávafaru lélekvesztő dívik — azaz dívott, mert már veszendőben van — a többi halászszerszám is különálló typuszt alkot; miért? hol vannak az analógiák? ki a megmondhatója! Már pedig ez szerfölött fontos még akkor is, hogy ha az analógiákra nézve tagadó volna a felelet; ezt kutatni elsőrendü feladat.

A szatmár- és beregmegyei csíkhalászat minden mozzanatában, minden szerszámjában igazán »ősi« és prehisztorikus jellegü: van-e és hol van mássa? Nem tudjuk; pedig kell lennie; ha élő állapotban nem, akkori egykori halászóhelyek turfarétegzeteiben, éppen úgy, a mint Európa nyugatán az ősi jellegű lélekvesztők már rég leáldoztak, százados roncsok pedig mai napság, nem egyszer, már a mai földmívelés termő rétegei alól kerülnek napfényre, hogy fényes muzeumokban foglaljanak helyet akkor, a midőn a mieink teljesen még le sem áldoztak, tanuságtételre tehát alkalmasak lesznek abban a perczben, a melyben e formák elterjedését fölismerjük.

És még egy. A mennyire az irott tudomány valamely jelenség felismerésére módot nyújt, nyugodtan elmondható, hogy a magyar u. n. *jeges halászat,* a mint az kivált a Balatonon divik, valóban eredeti és magyar. Igazán valami bámulatosan fejlett szervezete van annak, melyet semmiképpen sem lehet átvettnek vagy eltanultnak mondani.

Már magában az is, hogy ezt a halászási módot a magyarságnak az a része gyakorolja legtökéletesebben, a melyet még messze multakban sem bírtak a nagy népmozgalom hullámverései helyéből kiszoritani; mondom, már ez is nagy jelentőséget kölcsönös a halászás e módjának az ősiség tekintetében, Hiszen csak számba kell vennünk a balatoni *jeges bokor* szervezetét, mely egy nagygazdát, két *vezerest,* két *jegellőt* és nyolcz halászlegényt tüntet föl, melynek szerszáma sokban prehisztorikus jellegü; továbbá a vonyó rendszerét, a mint ezt kijegelt lyukakkal, bedöntő- és ajtólékkel megszerkesztik s a mint e lékeken át a nagy hálót a jég alatt teljes biztossággal igazgatják, csak ezt is számbavéve, önként felötlik az a kérdés: hol folyik még hasonló jegeshalászat, mi vonyóinak a rendszere, minő a szerszáma — rokone-e a magyarral? Ez is megfejtésre vár. És nemcsak a nagy tavainkon, hanem a folyókon űzött jegeshalászatnak sem ismerjük elterjedését, így jelentőségét sem az ősiségben való érintkezések tekintetében.

S ha nem tűzzük ki a feladatot úgy, hogy éppen csak a magyarság népies halászatának ősi elemei alkotják meg a kutatás föladatát; ha kiterjesztjük Magyarország egész területére, összes nemzetiségeire, akkor a következő képpel állunk szemben, a melylyel ebben az irányban fejtegetésemet be is zárom.

Az élő háló. A délszak óczeánjában bizonyos szigetségeknek ősi állapotban élő népei, a melyek úgyszólván még ma is a »kőkorban« élnek, a kőszakóczát használják és a nagy halak fogására a gyöngytermő kagylóból csiszolják ki a horgot, ezek igy helyettesitik a keritőhálót: összeállanak huszan, százan; begázolnak hónaljáig a tengerbe s egymástól bizonyos távolságban fölállva, úgy sorakoznak körbe, mint a mi magyar Alföldünk körvadászai; egy adott jelre úgy haladnak egy központ felé, hogy az emberalkotta kör mind tömöttebben záruljon s úgy, a mint az egyesek közötti

távolság csökken, minden ember pálmalevelet merít alá s ezt teste elé tartja. A körben lévő halak minden oldalról szorongatva, a központ felé tömörülnek. De egyszerre csak teljesen zárva van az emberkör; hozza teljesen megsüritve a pálmalevelektől, úgy, hogy a halak fogva vannak. A zárt emberkör erre lassan-lassan kitogyog a partra s a benszorult halak ki vannak szorítva a szárazra.

A felötlő kérdés most már az, vajjon van-e, vagy bár csak képzelhető-e magyar területen valamely ehhez fogható analógia ?

Akad!

Semmi kétség az iránt, hogy Árvamegyében a nép egy része, ősfoglalkozásai szerint, még ma is jóformán bronzkori fokon van, itt pedig a következő halászási mód is dívik — Szlaniczán különösen. — Nyárszakán, a mikor a Podhoránka-patak vize fölmelegszik, a nép bokrokra oszolva kiszáll a patakhoz; a férfiak hajtórudakat visznek ki, az asszonynépség semmit. Alkalmas helyen az asszonynépség beléül a patakba, sorban és úgy, hogy a patak szélességét átfogja s a szomszédos asszonyok kiterpesztett lába egymást éri. így az asszonyok lábából egy zegzugos **WW** vonal alakul, a melynek mély zuga az asszonyok öle. A férfiak feljebb haladva, begázolnak a patakba s a rudakkal zurbolva, hajtják a halat az asszonyok láncza felé. Az asszonyok öle megérzi a menekülő halak utődését s ekkor ki-ki a kezeivel kapdossa el a prédát.

Úgy, a mint a ma is kőkori életü vadak halászási módja az emberi testtel alkotja meg a kerítő háló legősibb és legtermészetesebb alakzatát, azon módon alkotja meg az árvái nép testével a fejlettebb gyalmot, lévén az asszony öle a gyalom zsákjának, a lába a gyalom két szárnyának a megfelelője. Sőt több, első eredeti formája ez a vejszének is, mely zegzugosan fogja át a vizeket, a melynek fogórésze ölszerü s szakasztottan úgy viszonylik egymáshoz, mint a vejsze lészája — a láb — a fogófejhez — az öl.

Milyen bepillantásokat enged meg majdan a kuttyogató szerszám, a kagylóból készült, sokszor éppen csak alkalmilag hevenyészett halzsirszedő- és evőkanál, a szigonyok változatos sorozata, a hálóőrök és póták jellemző, sokféle alakzata, a fogások, halászbabonák és egyebek fölismerése akkor, a mikor a jövő kutatója nekiindul azoknak a területeknek és azok halasvizeinek kutatása, gyüjteményének a magyar népies halászat maradványaival való összehasonlitására, a melyek északkeletnek feküsznek s a melyekre nem egy szerszám rá is mutat.

Fölséges feladat; különösen azért, mert a legavatottabb szakférfiak elismerték, hogy *népies halászatunk telve van önálló formákkal s ezeknek révén őstörténeti vonatkozásokkal,* a melyeknek fölismerése, tisztázása nemcsak a magyarság, hanem az emberiség művelődési történetének legfőbb érdekét alkotja. Minden egyebekre felel a »Magyar Halászat Könyve«.

A magyar népies pásztorélet

Jellemzés:

A juhász.

Juhászlegény, szegény juhászlegény,
Tele pénzzel itt a tömött erszény;
Megveszem a szegénységet tőled,
Ráadásul add a szeretődet!

Ha ez a pénz lenne csak foglaló,
Ezer annyi meg a borravaló;
S a világot adnák ráadásnak:
Szeretőmet mégsem adnám másnak!

Petőfi.

A gulyás.

Nem vagyok én úri nemzetségből való,
Nem köll néköm selyömpaplan takaró;
Beéröm én libatollas dunnával,
Piros végre hajtott czifra czihával.

Pásztornóta.

A csikós.

Volt egy lovam, ha magam rá-
Vetettem,
Száz mértföldre maradt a szél
Megettem;
Debreczeni szabadságon
Eladtam, -
Áldomáskor majd hogy meg nem
Sirattam!

Kedves rózsám kebelibe
Az ára,
Neki adtam pántlikára,
Ruhára;
Ne szorongasd azt a bankót
Jó lélek,
Ad az isten még többet is,
Ha élek.

Csikósnóta.

A kanász.

Túl a Tiszán a kanász.
A baltával játszik;
Úgy forgatja a baltát,
Csak a nyele látszik.

Kanásznóta.

II. A népies pásztorélet tanúságai.

Tájékoztatás. A magyar népies pásztorélet ősi vonatkozásu tárgyi részének fejtegetése nem haladhat oly biztos nyomokon, mint haladt a halászat rész. Az ok nagyon egyszerü. A pásztoréletre nézve rendszeres nyomozás nem történt; összefüggő, reáirányitott történeti kutatás, ennek a mai pásztorélettel való egybevetése senkinek sem jutott eszébe nemcsak nálunk, hanem az előrehaladt nyugaton sem. Ez egyfelől nagy kára az ügynek és a tudo-

mánynak is, mert hiszen a nép ősfoglalkozásainak e része rohamosan pusztul, pusztulnak vele a tanuságok is; másfelől nagy veszteségévé lehet a magyarságnak, mert népies pásztorsága tárgyi részének eltünésével, hatalmas fényforrása apadhat ki saját multjának, eredetének, a minek pedig megmérhetetlen a jelentősége.

VII. sz. Nagykunsági számadó-gulyás.

A magyar történeti részre nincsen ok a túlságosan sötét kép festésére; mert hovatovább mindinkább sokasodnak azok a történeti munkák, a melyek a hatalmi viszonyok méltatása mellett, sokszor azok nélkül, a nemzet egyéb köz-, sőt már családi életének alakulását is teszik beható kutatás tárgyává,

a melyek ügyet vetnek a gazdasági viszonyokra, a parasztság és jobbágyság helyzetére, életére s annak jelentőségére.

Ennek az egészséges iránynak leghatalmasabb megnyilatkozása mindenesetre az, hogy a »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében« ma már saját irodalmi közegét birja.

Magában a »Corpus statutorum« kiadott részében igen sok foglaltatik, a mi a magyar pásztorélet sajátságaira nézve fontos; de kellőképen méltatva nincsen, alaposan feldolgozható nem is lesz, valameddig a még élő pásztorság mesternyelve, szokása, babonája, használati tárgya és élő hagyománya ismeretlen. Itt is szakasztottan azon feltétellel állunk szemben, a melyet a halászatnál fejtettünk ki: föl kell ismerni a népies részben az ősi elemeket, ha bizton el akarunk igazodni a történelmiekben s ha mind a kettőből meríteni akarjuk a multak hű képét, a jövőben követendő eljárás irányát.

Ez pedig fontossága mellett még égetően sürgős is, mert a gazdasági rendszer gyökeres változásával, rohamosan tünedezik a pásztorélet, sőt vannak egész nagy vidékek, maga a Bakony, a Mátra, a borsodi Bükk, az Alföld sikján a területnek egész rengete, a hol az ősi jellegű pásztorság már teljesen elhanyatlott s az egykori legelőt az eke túrja.

Hegyes vidéken a tölgyesek eltékozlásával eltünt a makk, a makkal a magyar kondásélet, a többi pásztorsággal egyetemben.

Maga a világhírü Hortobágy is valóban rohanva alakul át; tája, képe szerint is megváltozik, a mióta az ősi szárnyékot a védő erdőcske váltja föl s a megfékezett Tisza nem öntözi többé áradásával ennek a roppant legelőnek részeit, a melyeken egykoron a tavaszi ár nyomán buja füvesek keltek s hamar fölhizlalták Debreczen polgárságának jószágát, ebben vagyoni hatalmát.

Itt is — a Hortobágyon különösen — szembetalálkozunk a kétségbevonhatlan tanuságok azon sorozatával, hogy az elhanyatló ősfoglalkozással elvész annak tárgyi része, ezzel ennek s egyéb fogalmaknak mesternyelve; a tárgyi rész eltünésével veszve van az összehasonlításokra alkalmas anyag; a mesternyelv kihalásával veszve van a nyelvi összehasonlításból folyó bizonyság; mindkettőnek leáldozásával pedig lehetetlen a nemzet messze multjába való betekintés, saját eredetének, fejlődésének kiindulása és útja, vagyis az *önismeret* e szó legmélységesebb értelmében. De erről majd a bezáró szóban!

Egészen alkalmazottan szólva, e sorozat így fejthető ki: Egy 1353-ban kelt hiteles történelmi okmány mondja, hogy Simon, pozsonymegyei főispán, Jákótelkét hatalmasul megszállotta. A fejérvári káptalan vizsgálatot indított s ez kiderítette, hogy a főispán felesége és egész házanépe csakugyan a helyszínén van, lakásuk pedig a tentorium = sátor; tabernaculum = bodé; azontúl valami, a minek *izikuk* a magyar neve s a mi *spelunca,* tehát barlangforma. Itt az összes szótárak cserben hagynak minket; a szó földerítése a nyelvészet föladata. De milyen berendezésük volt ezeknek az *izikuk* nevű, barlangszerü lakásoknak? Fedett vermek voltak vagy részben föld alá is vivő putrik vagy hurubák? Csupa kérdéssel állunk szemben akkor, a midőn megfejtésről van szó. A feladat most már az, hogy kutatni kell azokat a sokszor oly egyszerű, népies pásztor- és csőszlakokat, a szegénység viskóinak tarto-

zékait, mert csak ott akadhat még a megfejtés, mely világot vethet a jákótelki izikukra; és ha ez csakugyan bekövetkezik, a szerkezet, berendezés elkalauzolhat ki tudhatja ma milyen tájakra? — meglehet oly pontokra, a

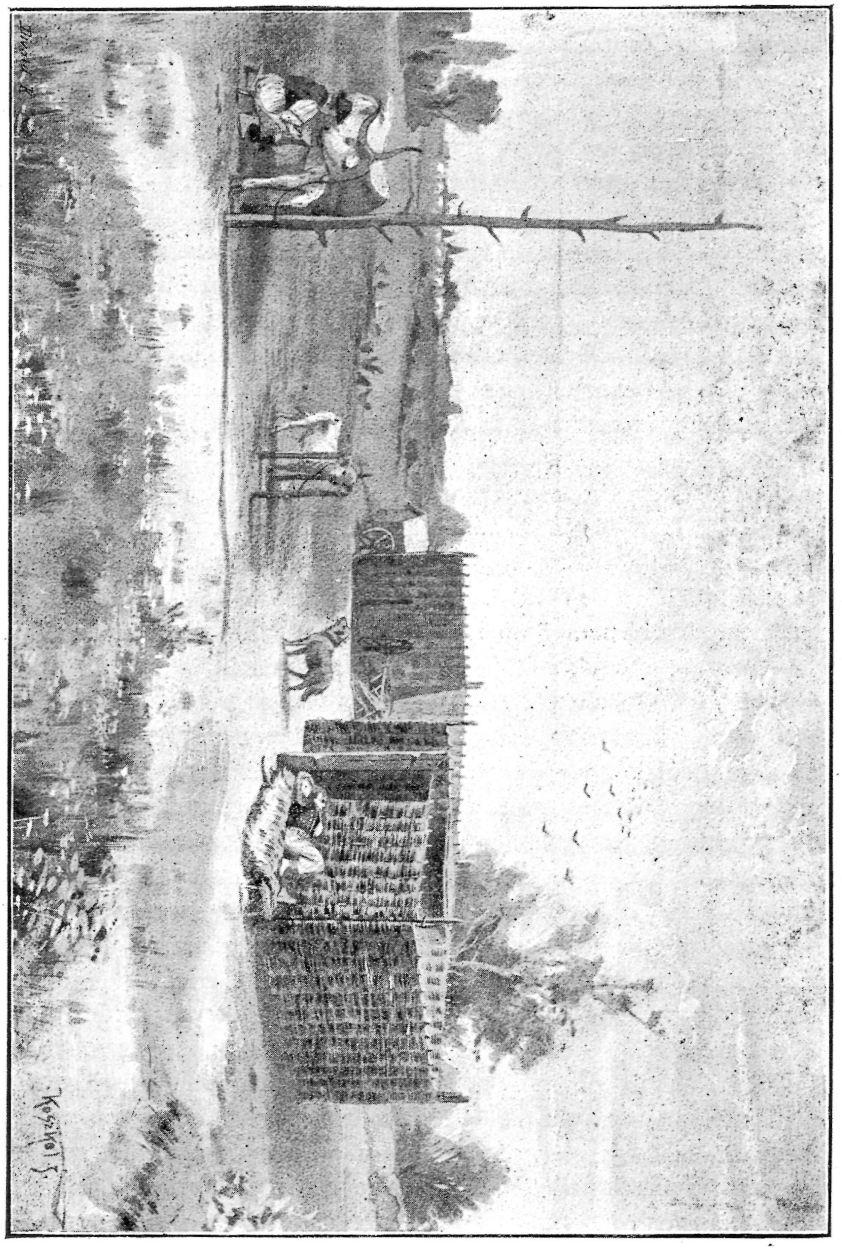

VIII. sz. A cserény.
Kecskemét-Bugaczmonostor, régi forma.

melyeken honfoglaló magyarság hosszabb-rövidebb ideig megfordult; meglehet másokra.

De a mai pásztorélet ősi jellegü részének kutatása azért is szerfölött

fontos, mert a honfoglaló nép hatalmi tekintetben a lovas nemzetek közé tartozott, nemcsak, hanem ezen a soron állattenyésztő volt a szó legtágabb értelmében.

Hogy ha a honfoglalók halászó részei, vagy törzsei a nagy folyók egybeszakadásait választották állandó tanyául, tehát a halászásra legalkalmatosabb helyeket, az állattenyésztés, első sorban a ló viszont a nagy síkot választatta velök, mint valóban legalkalmasabb területet.

A legrettenetesebb dúlásoknak nagy sorozatai, kezdve a tatárjáráson, nem birták megtörni a törzsökös értékü magyarságnak pásztorkodó hajlandóságát s azt a hatalmát, hogy a közibe települő vegyes, sőt legtarkább jövevénynépeket bámulatosan rövid idő alatt a maga képére ne formálja át, meg ne magyarosítsa. E jelenséget kideriti már a fölszinesebb kutatás is.

Egy másik jelenség, a mai napig is fennmaradt szigoruan patriarchális szervezet, melyet éppen csak a pásztorkodás nagy aránya és ősisége szülhettek egykoron.

A számadópásztor föltétlen hatalma, a melyet a bojtár népség fölött gyakorol s a mely szakasztott mássa annak a hatalomnak, a melyet a legtörzsökösebb magyar tanyásgazda, a családfő, házanépe fölött gyakorol s a mely hatalom alól a feleség sincsen teljesen kivéve, ki hitestársában urát látja s a miben, gondolom, a magyarságnak föltétlen monarchikus hajlandósága, de önkormányzati fölfögása is gyökerezik, világos bizonyítékai az ősiségnek.

Ennek képe nyomban megváltozik, mihelyt Magyarország területén a nemzetiségek pásztorságára fordítjuk figyelmünket. A különbséget az fejezi ki leginkább, hogy a hegységek között, vagy azoknak tövén megtelepedett, jövőmenő életmódra szorított magyar fajnak — székelynek — pásztora, még pedig vállalkozás vagy önkéntes szegődés alapján az oláh; a szepességi, iparra és kereskedelemre hajló, régi telepedésü németség pásztora a ruthén; az erdélyi szászé ismét az oláh. Ezeknél pedig a patriarchális szervezet laza vagy éppen nincs is meg, a számadó viszonya a birtokoshoz sokszor inkább cselédi; és átalánosan, mint látszik, csak a közelebbi multban változott, a mennyiben a hivatásos pásztor a haszon részéért is végzi a dolgát.

Ám ezeknek az épp oly fontos, mint érdekes viszonyoknak tárgyalása nem tartoznék e jelentés keretébe, még akkor sem, hogy ha e tárgyalásnak nem állana útját az a körülmény, hogy e viszonyok sem történeti, sem néprajzi tekintetben tüzetesen vizsgálva nincsenek s mindaz, a mi itt mégis föl van hozva, csak arra való, hogy — még esetleges tévedéseivel is — reáutaljon a dolog nagy fontosságára, érdekes voltára.

Azt a mi még külön is vonzó, a maga helyén szűken bár, de mégis belévegyitem.

Külön meg kell jegyeznem, hogy a pásztorélet egész anyaga alkalmi gyüjtés eredménye, futó vázlat, mert arasznyi idő alatt nem is lehetett több, de mégis széles körben nagy figyelmet keltett. Kezdem immár a lakással.

Pásztorlakások.

Vándorok és átmeneteik.

1. **A cserény.** VIII. tábla. Kecskemét-Bugacz-Monostoron dívó régi forma. Mostani ismeretünk szerint a cserény az egyetlen még élő, mozgó pásztor-alkotmány, mely a magyar Alföld legtörzsökösebb magyar népénél dívik. Elterjedéséről nem adhatok pontosan számot. Ismerem Bugacz-Monostorról, Kecskemét, Félegyháza, Dorozsma és Szeged határából. Kiskun-Halasról is teljesen megbízható adataim vannak, noha ott leáldozik.

A legősibb formát képünk mutatja. Ennek falazata, vagy inkább sövény-falazata, vesszőfonás; újabb időben a deszkapalánk kapott föl — 1848-tól fogva. — A Kiskunságban akad nádfalazatu cserény, a midőn is a nád léczrámák közé van fogva.

Itt e helyen természetesen a legősibbnek vett alakzat a mértékadó, tehát a vesszőfonásu. Eltekintve attól, hogy a cserénynek, mint ritkás vesszőfonásnak még több más jelentése is van, a pásztorság mozgó cserénye igen nagy figyelmet érdemel, mozgó voltánál és egész berendezésénél fogva egyaránt.

A vesszőfalazatok embermagasságuak s azokból alakul a cserénykarók leverése után s ezekhez megerősítve a négyszögletes *cserény,* melyhez mint főhelyhez ajtó vezet, a négyszög hat-hét négyszögméter s ehhez van csatolva, az ajtó arczvonalában értve, a nyilt *lószárnyék,* a melybe a lovak éjjelre beállittatnak. A cserényben magában az ajtóval szemben levő sarkot háromszögletü deszkaernyő födi, ez a *sátor,* máskülönben a cserény teljesen födetlen. A sátor alatt áll a számadó gulyás ládája és minden értékesebb, kényesebb holmi, a szalonnás iszák stb., beleértve a számadónak rendesen még szironyos módra díszített nyeregszerszámát, régebben a rovásokat is. A sátor sarkával szemközt majdnem egy vonalban van a tűzhely, mellette a szolgafa, — újabban vasból is való — a sátorsorral szemközt, tehát az ajtó oldalán van a víztartó s egyéb edény és a gyalogszékek. Az ajtótól értve, hátul van a kis és nagy »vasfazék«, azaz bográcsés kondér s rendesen alája van támasztva a nagy vasfazéknak való vasásóju nagy szolgafa. Az ajtósoron van a *gúnyapad,* hol a bundák hevernek; a lószárnyéknak cserényoldalán van a nyeregpad, a külső oldalon áll a *taliga,* kétkerekü, kulcscsal elzárható, deszkafedeles alkotmány, mely eleségkamarának szolgál s mely rúdjánál fogva a kocsi után kötve jár. A taliga alatt a *furkó,* néha fejsze; hozzátámasztva a *tüsökből* való seprü; a kerékágyhoz fekve-támasztva a hosszu bot, rendesen több s a rangossa mind ifjú meggyfa, piros kéreggel; a szépjének bornyú az ára.

A cserény ajtaja és a lószárnyék öble a *verőfényes* oldalra nyilik. A cserénytől öt-hat lépésre le van verve három-négy fejes *borjuczüvek,* huszonöt lépésnyire és az ajtó irányában az *állófa;* ha a készség teljes, akkor a nagy állófa mellett le van verve még egy kis állófa, az úgynevezett *fejőágas.* A cserenyhez a gulyán kivül egy sor őrző eb, rendesen macska és

sok majorság is tartozik. A nyolczadik tábla elég világos külső képét adja a cserénynek és élete egy részének; a kilenczedik tábla a belső szint mutatja, kissé felülről tekintve.

A cserény feje a *számadó gulyás,* mely föltétlenül rendelkezik; helye a belső cserény; alatta vannak a *bujtárok;* a cserény gazdaságát viszi a *lakos.* A bujtárok eleje az *öreg* vagy számadó bujtár, utána következnek az első, második stb.

A legelőről visszatérő gulya az állófát fekszi körül és minthogy a gulya sok gazdának marhájából alakul, az egyes törzsek, úgynevezett tőkék, hűségesen *összefekszenek*.

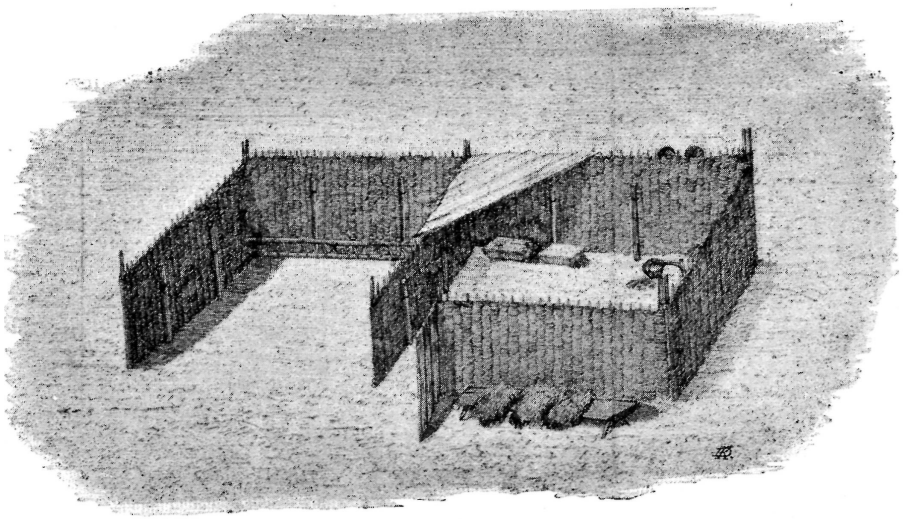

IX. Bugaczi cserény kissé felülről.

Vándorlás. A cserények régi időben a számadó gulyás belátása szerint 2—3—4 heti időközökben változtatták helyüket; újabb időben — 1895 óta — a legelő megtrágyázása érdekéből, a cserény 8—8 napi időközökben költözködik. A cserény 25—30 percz alatt részeire szét van bontva, kocsira kerül, mely után a taliga van kötve.

A kocsi elindul s ekkor az ősi nomádkép teljes kifejlődését éri; még pedig oly tájon, mely még ma is sokban érintetlen, ősi állapotban van, a melynek sivó, futóhomokból alkotott, alakzatukat a szelek járása szerint változtató homokbuczkái napos időben messze fehérlenek a vándor felé.

Kavarók. Fájdalom, hogy a cserény berendezésének tárgyi része már igazán eltünőfélben van s a bolti portékának özöne a szolgafán kivül jórészt már csak a kavarót hagyta meg érintetlenül, ékes, változatos formájában, a mint azt a 10. táblán látható gyüjtemény világosan bizonyítja.

Az egy darabból faragott hármas, sőt négyestagozatu — 5 — (Kiskun-Halas) formától, az egyszerü lapiczkáig 28, (Szeged-alsótanya) számos fokozat és alakzat van meg. Bugacz-Monostorra nézve jellemző a 18., 19. és 21. 23. számu, a Kunságra nézve a 14., 16. és különösen 20. számu. A fejrész alkatára nézve a gyakorlati alkalmazás is mértékadó, a mennyiben t. i. a fejrész horgas fele a bográcz fülére beakasztható, úgy, hogy a tűz lángja ne érhesse, a mint ezt a 11. táblán látható készség világosan mutatja.

Nagyban és egészben csak annyi állitható, hogy ily kavarók ma is érintetlen, ősi állapotban élő népeknél találhatók, s hogy a miéinknél a keleti eredetet félreismerni nem lehet.

Mielőtt, hogy bizonyos tanuságok kifejtéséhez fognék, — a helyre való tekintetből lemondva a teljes részletezésről — még néhány fontos elemet kell érintenem.

Az első vonatkozik az időbeosztásra, a második a nyilvántartás rendjére, mely utóbbi a táplálkozással is összefügg.

Pásztoróra. Az időbeosztás régi módja már elhalaványodik, a mióta t. i. az óra oly bámulatosan olcsó lett, hogy nemcsak a számadó, hanem már a valamire való bojtár is zsebóra szerint igazodik. A régi mód szerint nappal a nap állása, éjjel a csillagoké igazgatta a magyar pásztorembert; a csillagok nem keltök és leáldozásuk, hanem tetőzésük szerint, úgy a mint ez vagy amaz a csillag vagy csillagkép az év szakához képest egyátalában tetőzött.

Csillagok. A pásztor csillagászat elemei közül eddig a következők vannak biztosan meghatározva:

1. *Köröszt csillag,* mindig fenjár s az országút mellett halad = Hattyú.
2. *Gönczölszekér,* tavaszkor, mikor rudja lefelé áll, éjfél van = Ursa major.
3. *Fúrúcsillag,* mindég áll = Polaris.
4. *Fiastyuk* július, augusztusban jár föl.
5. *Kaszás csillag* — Orion a három, egy sorban álló csillaga, mely hasonlít a kaszások rendjéhez.
6. *Sántakata* = Sirius; ez a kaszáshoz számíttatik, s mint ételhordó szerepel; a sántaság e csillag erős, de pislogó fényétől ered.

Természetesen, fölmerül a kérdés, hogy vajjon borus időben mi tájékoztatta a pásztorságot? A felelet egyszerü: a rendhez szoktatott gulya illetőleg ménes stb., másfelől az állatok természetes életrendje, mint p. o. a kérődzés ideje. Az éjféli legeltetésnél a pásztor »mögvigyázta« az uralkodó csillag tetőzését, ekkor azonban a gulya már magától is fölkelt és készen állott az indulásra. Magában ez a készenállás is időjelező volt.

Rovás. A nyilvántartásnak ősi formája — a jegyekre értve — alighanem teljesen kiveszett; de mindenesetre a rovásrendszeren alapult, mely kimíveltebb alakban napjainkig is fenmaradt s a melyet csak az újabb időben, a mióta a népoktatás a pusztát is hóditja, a könyvecske, illetőleg a czédularendszer váltja fel.

A gulyák az egyes gazdák falkáiból u. n. *tőkékből* alakultak, a melyekért a számadó az összesség szerint, de minden egyes *gazdával* szemben is szá-

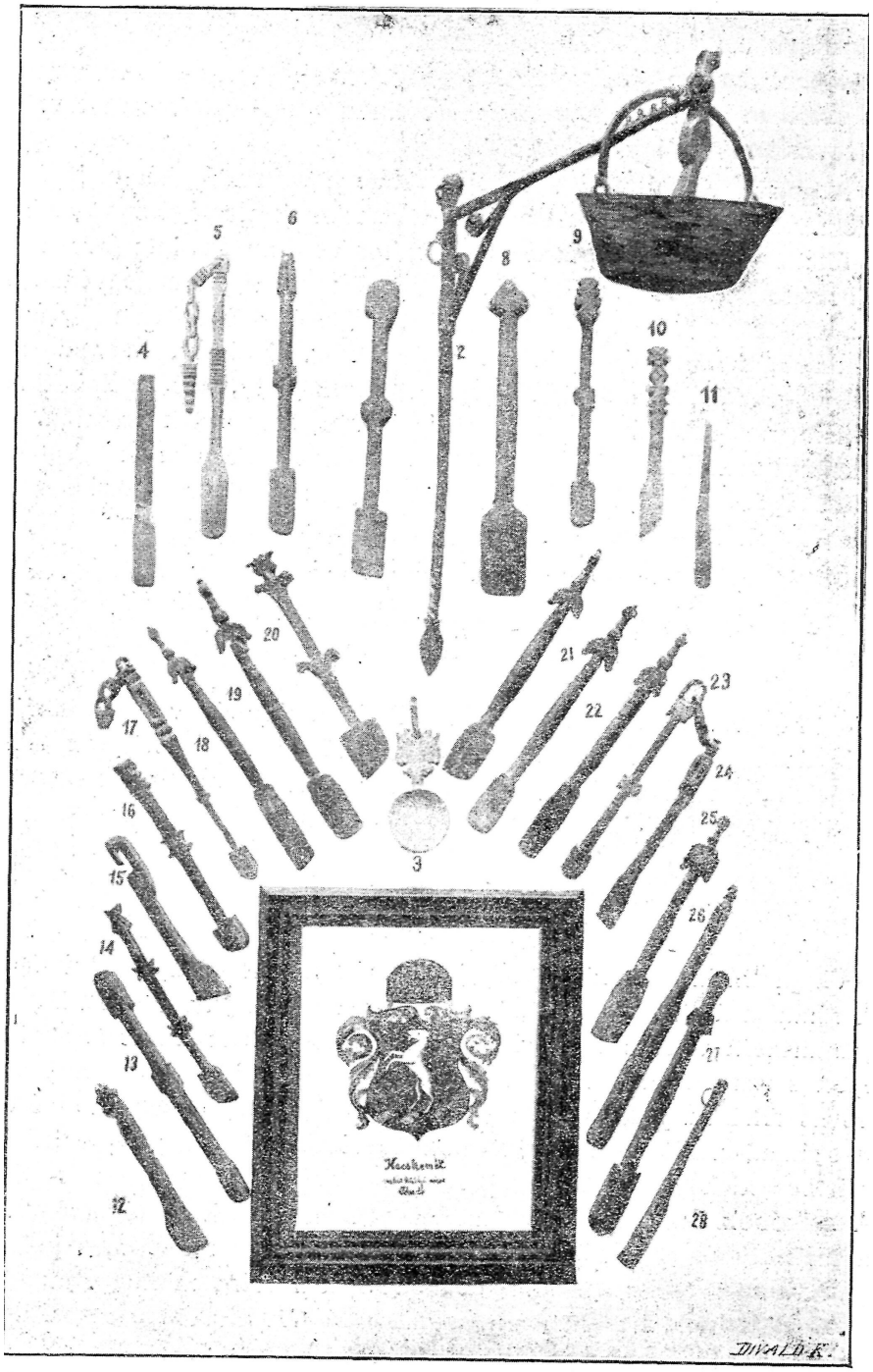

X. Kavarók; alföldi formák.

molt, ezért kapta javadalmát és az eleséget, a melyet hétről-hétre a gazdák csoportjai összeadtak s a melyért a számadó bejárt.

A rendtartást a gazdák részéről és nevében Kecskeméten az *Öreg-* vagy *Tőkésgazda,* máshol, p. o. a Hajduságban a *Kenyeres-* és *Pénzesgazda* vitte; a járandóságok a legkisebb részletig meg voltak szabva; igy a kenyér nagysága az utóbbi helyen »egy vékából négy kenyérre« volt határozva. Helytelenség esetében nemcsak a pásztor, hanem a gazda is birság terhét viselte.

A rovásrendszer igy alakult:

1. A gazda eléhajtotta a tőkéjét. Erre a számadó két ujjnyi széles, 20—30 cm. hosszu, lapos fácskát faragott, melynek két végére a gazda jegye rovatott föl; azután felrovattak a marhák, kor és nem szerint; erre a pásztor mélyen bevágott két ellenkező oldalról, úgy, hogy a gazda jegyének rovásrésze mintegy fejet alkotott, mire a rovást hosszában *kettéhasította;* az egyik fél a gazdánál, a másik fél a számadónál maradt. E részre, vagy kis rovásra fölrovott jegyeket, fölrótta a pásztor a nyolczszögletü, méternél is hosszabb gulyarovásra, melynek helyességét a kis rovások tartották számon. A kis rovás hasitása rendkivül fontos, mert lehetetlenné tette a felek meghamisítását ; hozzá éppen oly ősi eredetü, mint a törés a mikor a tökéletes összeilleszkedés a föltétlen hitelességet állapitotta meg.

A mi a jegyeket illeti, azok igy alakultak:

balról jobbra olvasva ez azt jelenti: »Tóth Bálintnak van 2 bikája, hét tehene és tizenegy harmadfű marhája. « Az első elválasztó kétpont *előtt* álló II bikát jelent, ha nincs bika, akkor a felrovás két ponttal kezdődik s a következő jegyek tehenekre stb. vonatkoznak, tehát

azaz: » Varga Balázsnak nincs bikája, van 8 tehene, 3 harmadfű marhája. «

Á római számjegyek, különösen pedig a gazda jegye, mely legtöbbször monogrammszerü világos bizonyitékai annak, hogy ez a rendszer, jegyei szerint már fejlett s csak a hasitás az, a mi az őskorba utasitja vissza. Számadáskor a két rovás feleinek pontosan össze kellett illeni s csak ekkor öltött érvényességet a számadás. Később a juhászat ötletéből még más jegyekkel is meg fogunk ismerkedni.

A csikósok. Itt csak egész átalánosságban arra kell még reámutatnom, hogy a ménesek és a csikósok az alföld legtöbb pontján, ott, a hol gulyás cserények vannak, ezekhez vannak beosztva ; nem azért, mintha csak függelék viszonyban állanának, hanem azért, a mit a nádudvari Composessorátus legeltetési egyezsége 1796-ban igy fejezett ki a 12-ik pontban: *»Az csikósnak ló hátán lévén tanyája,* nem kap eleséget, hanem készpénzt« stb. ; a cserénynyel való kapcsolat ma is meglehetősen laza.

Átmenet. Most pedig következik az átmenet a nomád állapotból a szilárd megtelepedésbe. Már érintve volt, hogy 1848 óta a fonott cserényt a deszkapalánkokból való kezdte fölváltani; azután elmaradozott itt-ott a taliga, vele a lószárnyék, úgy, hogy már csak a cserény négyszöge maradt meg és minthogy a lovak elmaradásával a várossal való közlekedés megritkult, nagyobb készletet kellett tartani s az esőtül megvédeni. Kanyaritottak tehát egy bogárhátu szekérfedelet, ezt föltették a cserényre, úgy, hogy azt *félig befödte*; ez alatt

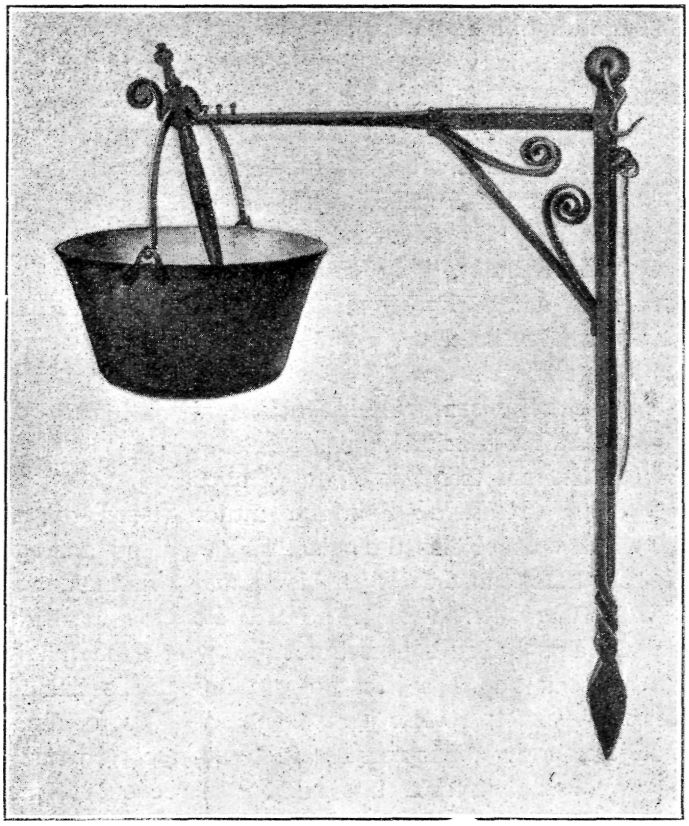

XI. Vas, szolga bográcscsal, kavaróval, piszkavassal és bogrács-horoggal.

a könnyü fedél alatt van a kényesebb holmi, újabban a számadó heverőhelye is. Innen már csak egy lépés volt a cserénynek állandó, fedeles kunyhóvá való átalakulásáig, a mi Szeged határában már egy ponton *meg is történt.* Igy az ezredéves forduló az Alföld legtörzsökösebb részében a nomád állapottól az állandó lakóhelyig az egész átmeneti sorozatot még helyt találta!

Állófa. Tartozik még ide *egy* rövid elmefuttatás egyfelől az *Állófa* jelentőségéről, másfelől bizonyos körülményekről a melyek az ősiséggel kapcsolatosak.

Az állófa újabb időben vitássá vált volt. A pásztor czímerétől a messzelátó hágcsóig, innen a dörgölődző alkalmatosságig mindenféle volt ez az állófa; de a magyarázatok azért nem voltak kielégitők. Teljesen bizonyos, hogy az állófa nemcsak a cserénynyel járt, hanem még a negyvenes években csárdák előtt is le volt ásva; de ideig-óráig kiszálló pásztoremberek sem felejtették el az állófát; vitték és leásták, mielőtt hogy a legeltetést megkezdték volna. Tulajdonképpeni jelentőségét és rendeltetését legjobban magyarázza a halászok *őrfája,* mely, mint tudjuk, Rév-Komárom vándorhalászainál — a kikkel tanyáztam — az időleges jogszerzés jele volt: a mig t. i. az őrfa fel volt tüzve, fennállott a pont meghalászására való jog; a mint az őrfa le volt téve, más állithatta föl ugyanazon a ponton az őrfájat s halászhatott. Tudnunk kell már most, hogy *Tagányi* szerint Magyarország legtörzsökösebb részeiben is, egyfelől a földközösség, ennek kapcsán a nyilvetéssel való kiosztás, másfelől a nomád gazdaság, sőt az első foglalás joga, az utóbbi még a XVII-ik században is szerte divott; sőt még századunkban is — 1828-ban — a székelyek a Bogát pusztán foglalási rendszert üztek s a jel az »eke beakasztása« volt; a megtartás pedig a művelés folytonosságától függött.* Szóval a gazdaságban az első foglalás, még pedig határozottan ősi soron divott; miért ne divott volna a legelő tekintetében is időlegesen? A halászat nomád részéből és őrfájából következtetve, nagyon valószinü, hogy a nomád pásztorság időleges jogszerző jele az *Állófa* volt, azokon az óriási területeken, a melyek sem egyeseknek, sem községeknek tulajdonát nem alkották s épp oly szabadok voltak, mit a vizeknek nagy részei.

S ha itt még azt sem felejtjük el, hogy a cserény fedett zugának *sátor* a neve s hogy határozottan az ősiségbe mutat vissza az a szólásforma »Felütötte a sátorfáját« és »Fölszedte a sátorfáját«, a mi analogonja a »Feltűzte az őrfáját« és »Letette az őrfáját« halász szólásformának, azonfelül mindkettő szerves összefüggésben van a nomád élettel is, megnyugodhatunk abban, hogy az állófa is időleges jogszerzés jele volt s ha ma igy is, úgy is magyarázgatják, az csak annak a jele, hogy a művelődés haladásával elhalványodnak, utóbb kivesznek ősidők jogszokásai, jelei és fogalmai.

Ha elgondoljuk, hogy a pásztorságnak, csak a cserényhez kötött fajtájában is, mily nagy és mily részletekbe menő a szervezettség, mekkora a szókincse; ha elgondoljuk, hogy a cserény fejének, a számadó gulyásnak, a legelőkelőbb hely jut, éppen úgy, mint napjaink ázsiai nomádjainak sátrában a családfőnek; és hogy számos helyen a cserény feje pásztornemzetség feje is: be kell látnunk, hogy itt igazán a nemzet egyik valódi ősfoglalkozásával állunk szemben, mely nemcsak megérdemli, hanem mégis követeli, hogy történeti és összehasonlító néprajzi tekintetben még behatóbban vizsgáltassák meg, mint a hogyan ezt *egy* alkalmi gyüjtés és kutatás megengedte.

A mi a cserényes pásztornépet külön is kitünteti, az föltétlen józansága, éppen úgy, mint ugyan ez erénye a halászatnak is. Egy korty szeszes ital

* *Tagányi Károly* »A földközösség története Magyarországon 1894. M. Gazdaságtört. Szemle« 4. és 5. szám.

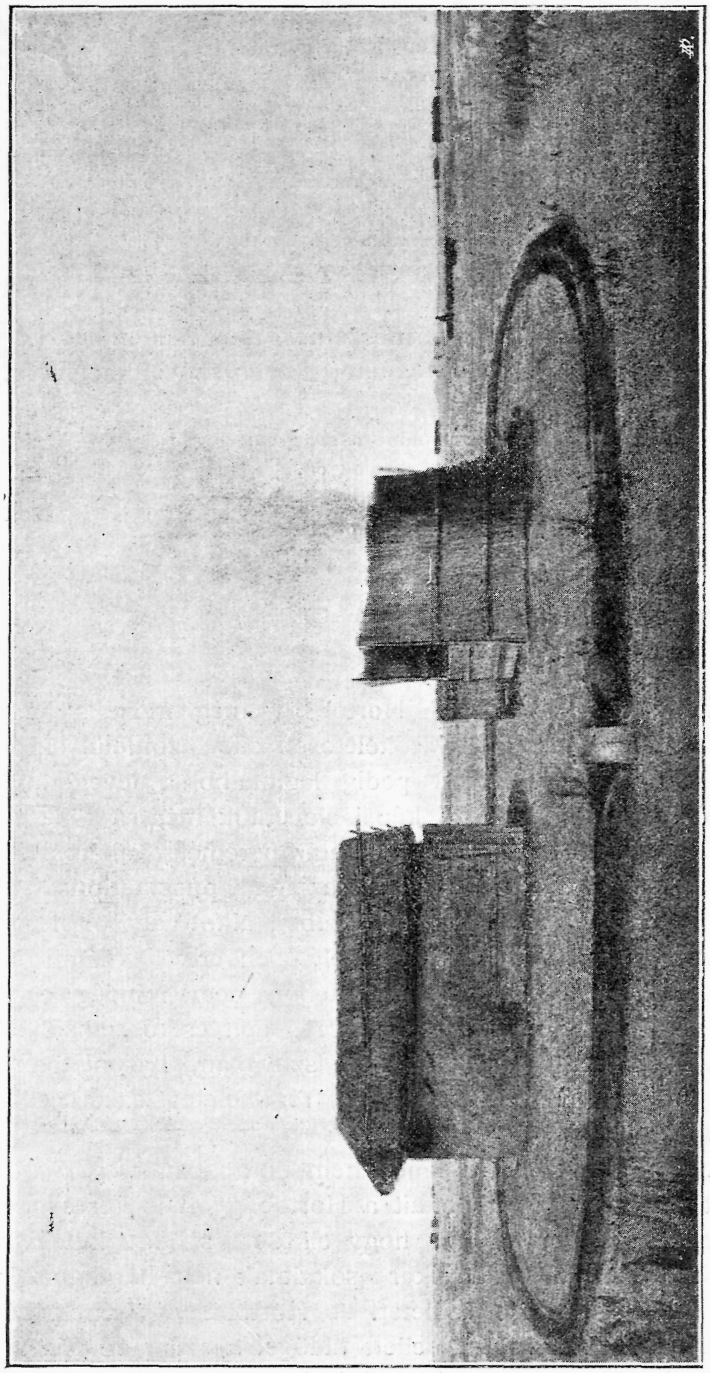

XII. Hortobágyi pásztortanya, a szemhatáron délibáb.

nem sok; de ennyi sem akad a cserényben, mert a pásztorembert éber vigyázat illeti; ez egészen tudatos.

A cserényes pásztor lelkébe vetett pillantás a következő alaphangulatot adja:

Gulyásbujtár búsan őrzi a gulyát,
Esküvőre most viszik a babáját;
Muzsikaszó kihallik a cserényig,
Fáj a szive, fáj a mögrepödésig.

A számadó vitte el a babáját,
Mért őrizze tovább hát a gulyáját ?
Kecskeméttől Szabadkáig jó darab,
Mögél ott a szögénylegény ha szabad.

Ez a bánata, mely a magyar természetnek megfelelően daczba megyen át. Hóditó önérzetét ez fejezi ki határozottan, kevés szóval mégis igen szépen:

A nagy Dombainé asszonyom
Gulyása vagyok én,
Háromszázhat darab
Tinót őrzök én;
Szépen szól a pörge Tinó
Harangja,
Kisasszonyom az ablakon
Hallgatja.

A Hortobágy és vasalója. A Hortobágy még most is az ország legnagyobb legelőterülete s minthogy tökéletesen sík, azonfelül szíkes részei is igen terjedelmesek, egyhanguságát pedig leginkább a levegő tükrözésének változatos, de örökké el-eltünedező képei elevenítik meg, a közepe táján állva pedig a szem köröskörül kifuthat a látóhatár pereméig, akárcsak az Oczeán sikján, innen van az, hogy a Hortobágy az igazi puszta típusát alkotja meg és mint ilyen nemcsak a magyarság lekületében alkot vagy öltött mindenkoron szilárd fogalmat, hanem a szó szoros értelmében értve, világhirre tett szert. Igaz, hogy az utóbbit véve, élete tekintetéből, nem mindég a magyar faj dicsőségére. Különben szó a mi szó, a kiöregedett csikós, azzal az elmeéllel, a melyet törzsökös magyarság képletes szavában, hasonlatban és példabeszédben ki tud fejteni, a Hortobágy régi életét ezzel jellemezte legtökéletesebben:

»Sok embert temettek itt, a kinek nem harangoztak.«

A nemzet multjának nyomdokait a Hortobágyon is keresve, az ősfoglalkozások búvára ma legott megérzi, hogy elkésett s hogy kutatásainak csakugyan akkor volt volna ideje, a mikor »sokaknak nem harangoztak«.

Ma vasut hasitja e nagy területet. A Hortobágy vizének kőhidja táján álló nagy csárdában sörös pohár mellett üldögél a számadó pásztor, a bojtár; és a mikor tüzet gerjeszt, nem csihol ősi formáju aczéllal a »szíkikovába«, rendesen a neolith-korszak korából, néha karneólból kipattintott nyilhegy élébe, hogy szikrát röpitsen a legősibb taplóba, a gyékénybuzogány gyapjas

magvába; hanem Debreczenben készült bádogtartót veszen ki a mellrevaló zsebéből, kikeriti a »büdösköves masinát«, hogy lángjánál rágyujtson nem is debreczeni makrába, hanem ezüstveretü tajtékpipába.

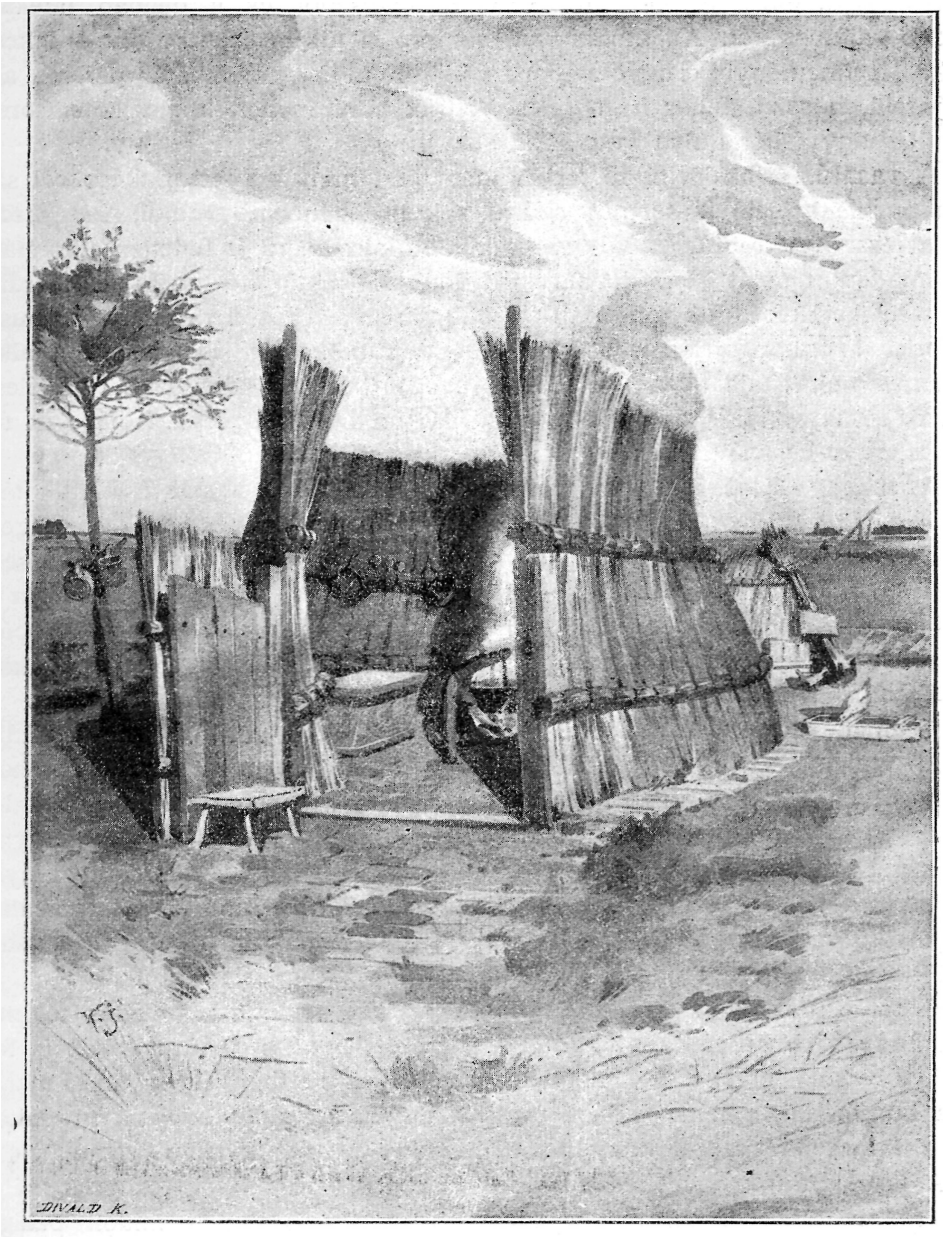

XIII. A hortobágyi vasaló.

A Hortobágy tájilag is átalakult. A nádból készült ősi szárnyékot felváltja a négyszögbe ültetett, korlátfával védett, sűrü akáczos erdőcske, hol a marha, a ménes a széljárásához képest ezen vagy azon az oldalon keres védelmet.

A régentén szerte heverő kifehéredett csontvázak, koponyák eltüntek: ma már az esett állatot is ellenőrzés metlett, tehát úgyszólván harangszóval temetik. Ez utóbbinak következése pedig az, hogy elmaradtak az óriás keselyűk, az ős puszta egészségügyének őrei s velök elveszett a levegőég jellemző szine, mely a nagy madarak keringéséből és a délibáb játékából meritette sajátosságát. Az utóbbi megmaradt, a többi, sokszor oly érdekesen csalóka légtüneménynyel egyetemben, a mikor t. i. a szemhatár pereme alatt laposfedelü, hosszu, fehér házsorokat vélünk látni, mellettök egy sötét torony és kisül, hogy fehér gulya volt a házsor, gulyása a fekete torony.

A vasaló. A szakaszhoz tartva magamat, mely a pásztorlakásokról szól, már a puszta szélein is szemét szúrja a kutatónak egy nádból, két korczra és gúzsvesszővel kötött, patkó- vagy inkább körtealaku és fedetlen alkotmány, mely mindenütt saját bejárójával a mellette lévő kunyhó ajtaja felé forditva áll. A széleken kevésbbé gondosan és többnyire már dróttal van kötve; a puszta belsejében azonban sokszor igen gondos, tömött kötésü és formás nádalkotmány, melynek ajtaja is van s mely nélkülözhetetlen kiegészítő, sőt élesen jellemző része az egészen sajátos pásztortanya összességének. Kötése itt fűzvagy rekettye-vesszővel jár, igen kimívelt, ezért biztosan ősi.

A maga teljességében és jellemző voltában a vasalót a XIII-ik tábla mutatja. Ujabb korban a vasaló földje téglával van kirakva, hosszu tengelye négy, keresztbevett szélessége három és fél métert teszen; néha kisebb, A közepe táján van a tűzhely — a parázs számára egy kihagyott tégla — e mellett a szolgafa letűzve; körül ládák, gyalogszékek, a vizes csobány szívókával; a korczba tűzött peczkeken a bográcsok, apróbb edény, azonkivül a felső korczba tüzögetve a kanalak sora, ár és hasonló kézi szerszám.

Azon az oldalon, a melyen a szél járni szokott, egy kis toldott nádfal, tövében padka. Szóval, az egész alkalmatosságon világosan meglátszik, hogy ez a pásztorság igazi otthona. És az úgy is van, hogy a pásztornépek legszivesebben a vasalóban tanyáznak. E fedél nélkül való nádalkotmánynak jelentőségét még kidomborítja az a pillantás, a melyet a szemközt nyiló, polyvás agyaggal tapasztott, nádfedeles kunyhóba vetünk, mert ez a pillantás legott meggyőz, hogy ez a kunyhó nem lakóhely, hanem egyfelől szerszám-, másfelől eleségkamara, hozzá a vasalónál határozottan ujabb keletü.

E két épitményt s annak állandó viszonyát tekintve; továbbá tekintve azt is, hogy ujabban a kunyhó helyét némely ponton már lakóház is foglalja el, a vasaló elhelyezése azonban ebben az esetben is ugyanaz marad, mint a kunyhónál, önként felötlik, mint analógia, a finnek háza és a rudakból csúcsos sátoralakra rakott kóta közötti viszony és annak jelentősége.

A finn kutatók egyetértenek abban, hogy a rudakból, csúcsos sátoralakra rakott kóta volt az ősfinnek ősi és mozgó háza; a midőn pedig a fejlődés folyamán a finnek állandóan megtelepedtek, szilárdabb, kényelmesebb és állandó házakat épitettek, megtartották a kótát nagyobb konyhamunkák számára, tehát körülbelől ugyanarra, a mire a szerszámkunyhó és illetőleg tanyaház mellett a hortobágyi vasaló is szolgál.

Ezzel nem azt akarom modani, hogy *ezért* tiszta dolog a magyarok és

finnek közötti rokonság, hanem igenis azt, hogy szinte törvényül ajánlkozik a viszonynak az a megállapítása, hogy az ősi, primitiv lakásokból — inkább hajlékokból — a fejlődés menetében a konyha az, a mely *legtovább megmarad*

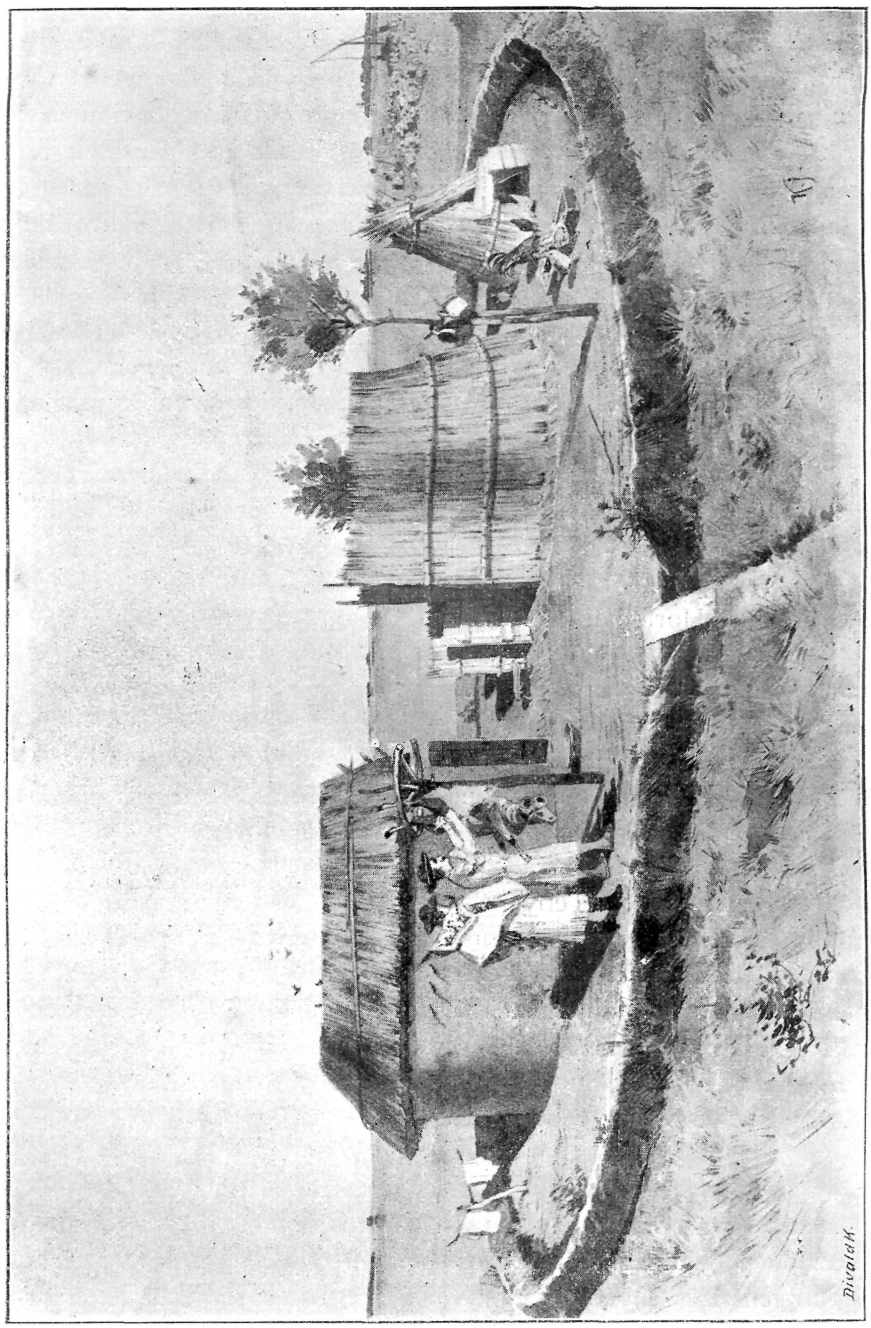

XIV. Hortobányi tejes pásztortanya.

és nagy idő telik el, a mig a megtartott ősi függelék — kóta, vasaló, — beléolvad a fejlett, szilárd hajlékba. Magánál a cserénynél is láttuk, hogy a kunyhóvá való alakulás menetében elmarad a lószárnyék, el a taliga; de

fennáll a cserény belseje, a hol a tűzhely egyesíti az élet összes föltételeit. Semmi kétség, hogy a Hortobágyon máig is megmaradt kevés, teljes pásztortelep fontos és nagyjelentőségü, különösen ha a maga egészében tekintjük, a mint ez a XlV-dik táblához kötve az alábbi sorokban következik is.

Pásztortelep. A teljes pásztortelep a Hortobágyon ma áll: a kunyhószerü szerszámkamarából, az ennek ajtajával szembenálló és nyiló vasalóból mint konyhából és pásztorok tartózkodási helyéből, a sörényes tetőre kötött és gondosan megszerkesztett tyúkolból a hozzátartozó majorságitató vályúval, az *ösztörüből,* mely vagy ágasfa, vagy egy derekas fára illesztett régi kocsikerék s melynek feladata, ha ágas, mindenféle edénynek reáagkgatása, a mellett nyúzó alkalom is; ha pedig kerekes, akkor nyúzásra s a kutyáknak való döghús tartására is szolgál; vannak kisebb ágasfák is, melyek ruhanemüek szárítására valók. Ujabban mindenütt akad, még pedig a vasaló mellé ültetve, egy-két akáczfa is, melynek védő karózata szintén edények aggatására való.

Mindez lehető tömören együtt áll s a mi kiválóan nevezetessé teszi, az a körsáncz és árok, a mely körülfogja s a palló, a melyen át a telep belseje megközelithető. Ez a körsáncz és palló az avarköröket juttatja eszünkbe. Azt különben az egész helyzet is magyarázza, hogy azokban a régi időkben, a midőn e rengeteg területeken az első foglalás korszaka dívott, az erősebb joga, vagyis az erőszak döntött, a pásztornak tehát gondoskodnia kellett a maga és vagyona, későbben a reábizott jószág bátorságáról, sikeres védelméről is, a mi a Hortobágyhoz hasonló síkon egyedül árokkal és sánczczal eshetett meg sikeresen. Noha a föltevéseket kerülni kivánom, mégis idejegyzem, hogy nincs kizárva annak a lehetősége, hogy ezek a sánczkörök az ősiségben védelem czéljából a gulyák, ménesek és nyájak befogadására is szolgálhattak.

Valamely hagyomány nyomaira nem akadtam abban a kevés órában, a melyet a Hortobágynak szentelhettem. Az emberek nem tudták különös okát adni a körsáncznak s csak a kiállításon bemutatott vasaló épitője vélekedett úgy, hogy az árok arra való, nehogy a marha dörgölődzéssel megrongálja az épitményeket. Tény azonban, hogy vannak szabadon álló tanyák is, a midőn tehát a mondott ok ennél a körülménynél fogva esik el. Másfelől itt is szakasztottan az a jelenség merül fel, mint a cserény állófájánál, hogy t. i. a megokolás ingadozóvá válik, a mi mindenkoron a történeti érzék és a hagyomány elgyengülésének a jele, a gyengülés oka pedig a fejlődés menetében gyökerezik, mely eleintén megtartja, későbben tűri az ősit; végül kihagyja a használatból s ekkor elhalaványul, lassan teljesen kivész az eredeti rendeltetés ismerete.

Úgy látszik azonban, hogy maga a vasaló is már fejlődés eredménye, mert a maga egyszerüségében is helyhez kötött alkotmány, holott a pásztorkodás, az ős magyarságnál különösképen, eredetileg nomád volt.

A mit én ma ebben az irányban meghatározhattam, az a következő:

A Hortobágy csikósai, kik rangban — úgy látszik — elébe vágnak a gulyások rendjének, a következő szervezettel birnak:

Számadó csikós mint fő, ki a gazdáknak számol;

Számadó bojtár, ki a főnek számol;

Közbojtár három és végül a
Taligás, ki a gazdaságot viszi, tehát egy a cserény
Lakos-sával.

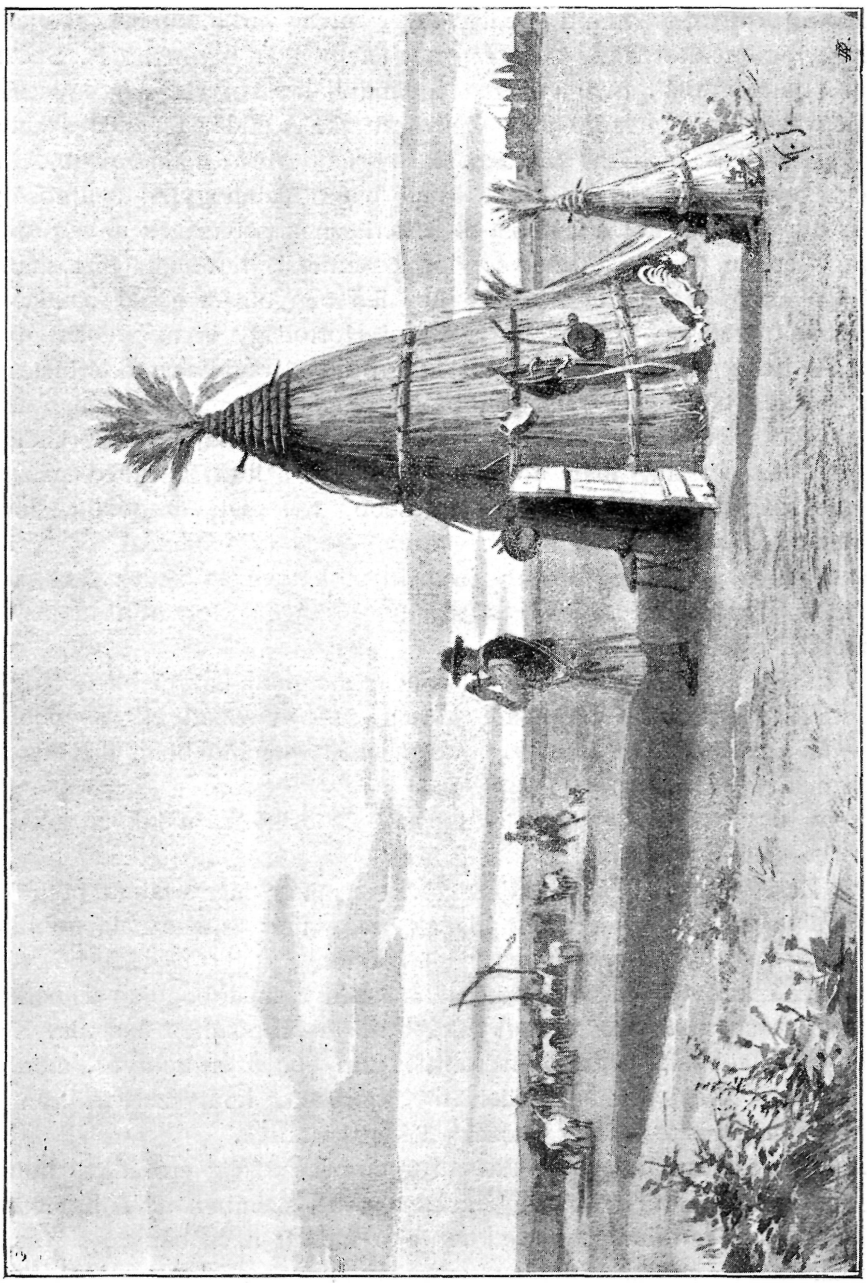

XV. Az Ecseg puszta kontyos kunyhója.

A cserény ősibb formájánál még megvan a taliga; a Hortobágyon a tanyához tartozó formában már nincsen; de a gazdának »taligás« elnevezése világosan reámutat a nomád jellegre. Hogy ebben a nomád korszakban hogyan

alakultak a Hortobágy pásztorságának hajlékviszonyai, ezt későbbi kutatások talán még földerithetik.

A körülsánczolt pásztortanyával még egy elem járt, a mely a kutatót meglepi. A kanász-tanyán kérdeztem, hogy vajjon a konda merre jár? Megmondották. Arra a szavamra pedig, hogy nem várhatom be, azt jegyezték meg, hogy az anyakoczákat azért megnézhetem akár nyomban is. Szétnéztem de nem láttam semmit. Erre a számadó elindult s a tanyától alig egy kőhajításnyira négyszögletes, sírszerü gödrökhöz értünk. A gödör fenekén szalmaalom, minden gödörben egy-egy anyakocza, apróka verő malaczaival. A gödrök mélysége olyan volt, hogy a kocza kiugorhatott valahogyan, az apróság nem. Világos, hogy ott, a hol az ólhoz és a keritéshez szükséges anyag szűkében van, vagy éppen hiányzik, ezek a gödrök rendet is tartanak, biztositanak is; és teljesen az ősi gazdaság tartozékaihoz illő benyomást gyakorolnak. Ebben az irányban tüzetesen kutatva, még a mai Hortobágy is még sokat nyujthat.

3. **Az Ecseg-puszta és kontyos kunyhója.** A régi Ecsegtó területe az idők folyamán átalakult; előbb rétséggé, utóbb rengeteg legelővé s ma, a szélekről véve, az eke mind szűkebb körre szoritja az ősi formáju pásztorkodás területét. Az Ecseg-pusztát már hosszu időkön át a kun Túrkeve pásztorsága tartja megszállva s a mi a legnevezetesebb, nemcsak szegődött, hivatásos pásztorember száll ki erre a remek síkra a város vagy gazdák egyesüléséből származó gulyával, ménessel vagy juhnyájjal, hanem az egyes gazda is tulajdonával, sokszor igen tekintélyes számu jószággal folytatja itt ősi soron a pásztorkodást.

A juhász egész házanépével kiszállva, ma már házzal bir s tanyájának ősi eleme legfeljebb a nádból, két korczra kötött szárnyék, a többi tárgyi rész — az egy »rühelő szerszám« kivételével — mind bolti, illetőleg rendes ipari termék.

Nem úgy az Ecseg puszta gulyása és csikósa, a kiknél sok és igen értékes ősi elemre bukkanunk.

Az Ecseg-puszta közepe tájára érve, a mikor már a lakott pontok alkalmatosságai a szemhatár peremén állanak, vagy már tünedeznek, fölbukkan itt is, ott is egy-egy magas, hegyes nádalkotmány, mely a csúcsba végződő, sátorszerü nádkunyhótól, a minővel a halászati rész dobogóján ismerkedtünk meg, lényegesen különbözik, mert inkább magas kupolához hasonlit. És ez az Ecsegen dívó, több korczra kötött kontyos kunyhó; azért kontyos, mert csúcsa tekert szalma-, vagy szénakötéllel többszörösen, kontyszerüen van körülcsavarva s megerősitésül egy peczekkel keresztülütve.

A kontyos kunyhó ajtaja alacsony, ember melléig érő, úgy, hogy csak jól meghajolva juthatunk a belsőbe. Az ajtóval szemben áll a hombár vagy láda, körül-körül a többi ingóság; az ajtó mellett a csobány, az ivásra való nádsíppal, néha ékesen olmozott szívókával. A felső korcz peczkein a szalonnás iszák, az ajtó fölött a feles kolomp. Az alsó korczokban apró szerszám; kanál, kések és egyéb ipari termékek között három, valóban és leghatározottabban őskori maradvány, t. i. a *»tőrök«,* — egyes szám, a többes »tőrökök« — mely »a ló csontéléből« készül, — t. i. a metacarpus függelékcsontja —

a kanalas gém csőre felső kávájából készült kanál, az alsó kávából készült villa és erős növésü nádból való szintén villa, melynek ágai rendszerint tűzön vannak barnitva, vagyis megkeményitve.

A felső korcz fölött egy keresztrúd — a gángórúd — látható, melyen kötélen vagy lánczon a gángó függ alá, ennek fokaiba a bográcsakaszthatóbe, még pedig följebb, lejebb, úgy, a mint a főzés menete kivánja; akad gángó, mely két félből állva, kereszttartók közbenjöttével meghosszabbitható, vagy megrövidithető.

A finn kótába vetett pillantás, a mint azt *Retzius* egyik művében lehetővé tette, reátanit, hogy ott is megvan a gángórúd a mozgó gángóval egyetemben. Itt a gángórúd és gángó lép a Bugacz-Monostor cserényében dívó és a hortobágyi vasalóban is használatos szolgafa helyébe.

Ha itt még hozzáteszszük, hogy a kontyos kunyhó közelében mindig készletben van nehány kupacz »tőzeg«, vagyis száritott marhatrágya, mely tüzelőül szolgál, előttünk van ennek az alkalmatosságnak az emberre vonatkozó ősi elemeinek összessége. Ezzel azonban a sorozat még távolról sincsen kimeritve, mert a pásztor kontyos kunyhója mellett ott van az őrebé is és a nagy kunyhóhoz odaragasztva látható a tyúk-ól, a majorság háló-, rossz időben menedékhelye.

A **gólya.** Az átalakulás során, ennek abban a korszakában, a melyben még a rétség fennállott s legelő gulya vagy ménes bemenve a rétbe, sokszor eltünt a kunyhóban tartózkodó számadó szeme elől, a kunyhó előtt leásva állott a »gólya« vagy *»messzelátó«,* egy magas, erős, ágas fa, később gerenda, a melybe átjáró fokok voltak verve. Erre a messzelátóra hágott föl a számadó, a mikor tudni akarta, mi legyen a rétet járó gulya vagy ménes sora? Ebben az időben a bojtárság lóháton terelt, a miről — a többi tárgyi elemekkel egyetemben — majd alább adok számot.

Most meg kell emlitenem, hogy a fejlődés menete az Ecsegen szakasztott olyan, mint a hogyan a Hortobágyon tapasztaltuk: a kontyos nádkunyhó mellé ma már tapasztott kunyhó épül; a nélkül azonban, hogy az elhelyezésben oly határozott, állandó viszonyt mutatna, mint a milyen a hortobágyi vasalóé a kunyhóhoz. Hogy itt az első foglalás korszakában a nomád pásztorélet hajlék dolgában hogyan alakult, arra nézve egyelőre nincsen adatom.

A hamvas. És most áttérek egy pusztai épitményhez, a melyet ősiség tekintetében fontosnak tartani minden ok megvan. Itt tárgyalom le, noha el kell ismernem, hogy a pásztorsággal csak lazán függ össze. Alföldszerte találjuk a tapasztott, szabadon álló kenyérsütő kemenczéket, a melyeknek sokszorosan változó alakzata semmi különös jelleget sem mutat. A Kunság turkevi részében, meglehet máshol is, e kenyérsütő alkotmány *»hamvas«* nevet visel s érintetlen, népies formájuk határozottan keleti kupola alakot ölt. A tapasztók ezt a formát megtartják még egészen mostkori, teljesen más czélokra szánt alkotmányoknál is; igy jégvermet is láttam, a mely szakasztott ezzel a tapasztott kun-kupolával ékeskedett.

A régi, eredeti és kettős kun hamvast, a melynél szerencsére a keritő falnak csak egyik része dőlt romba, a XVI-ik tábla mutatja.

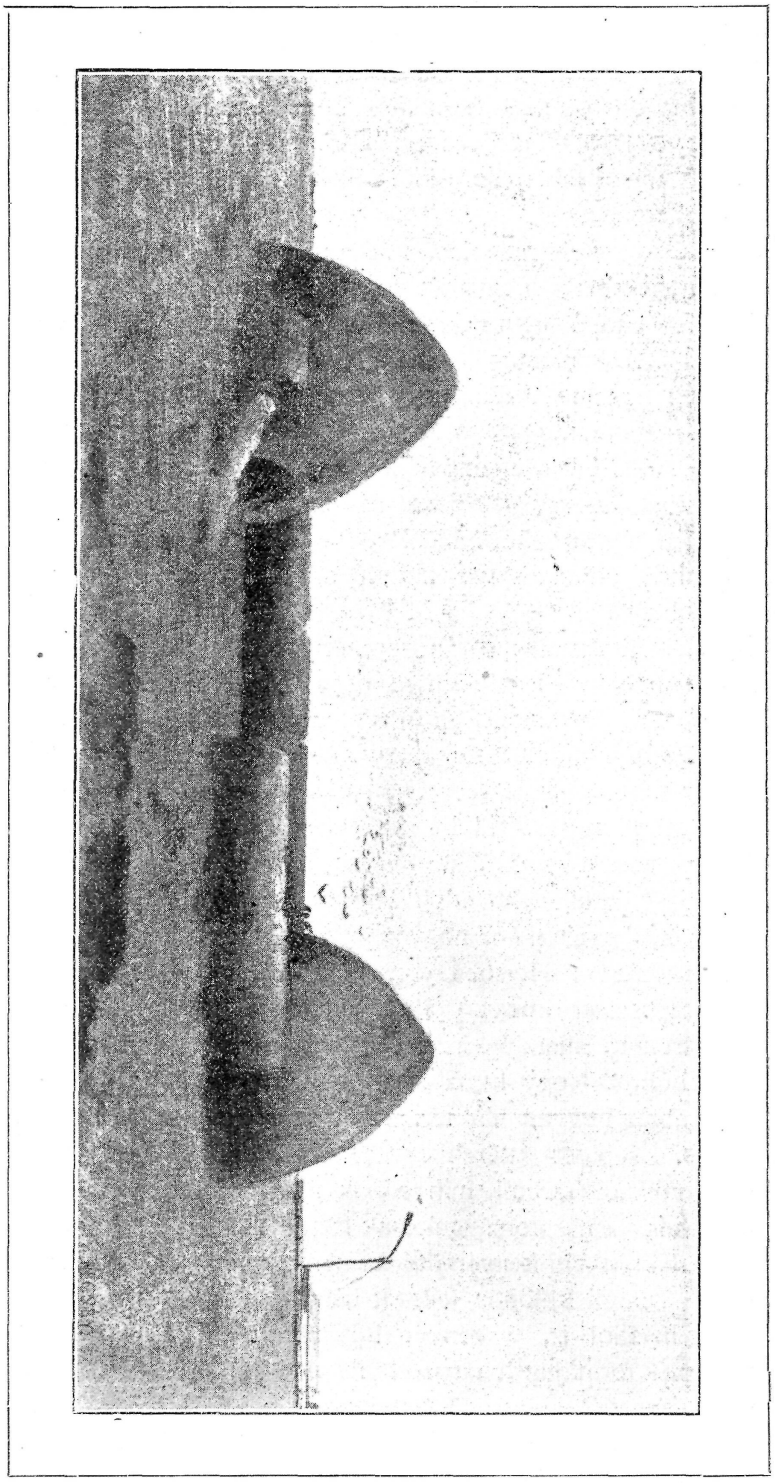

XVI. Hamvas, Ecseg puszta. Utolsó hirmondó.

Az épitőanyag polyvával, törekkel vegyitett, jól megtaposott sár, tehát a legősibb épitőanyag. A kerítés falazata megfelel a kunoknál divónak, tudniillik felső peremén késélü, hogy az eső legott lefuthasson, igy a falat minél kevésbbé rongálja. A kupolaalaku kenyérsütő hamvasok szádja természetesen befelé nyilik. A keritő fal hátul teljesen zárt, elől kissé íves menetü, jó tágas bejáróval, melytől jobbra-balra két-két, üstnek szolgáló külön »katlan« van, a melyben az étel fő.

Ez a hamvas egy formális udvar, hosszában 15—16, szélességében 4—5 lépésnyi, beosztását a 17. számu alaprajz világosan mutatja. Itt sül a pásztorság kenyere is.

A fejlődési menet ezen a téren is világosan kivehető. Az idegenből ideszakadt bérlők még megtartják ugyan a hamvas rendszert, mert az autochton

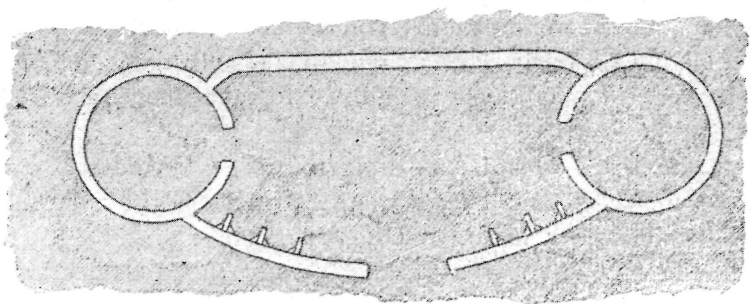

XVII. Ecsegi hamvas alaprajza.

cselédség és pásztorság ragaszkodik hozzá; neki csak a hamvasban sült kenyér tökéletes; de az épitésbe belévegyül a tégla s az új hamvasok szádja fölött már ágaskodik a füstfogó kémény.

Nem lehet az Ecseg-puszta pásztorvilágától és épitményeitől elbúcsúzni, a nélkül, hogy meg ne emlékezzem a pásztor és az állatvilág közötti valóban szép viszonyról. Az ecsegi pásztor szereti, megbecsüli a jószágot, nemcsak, hanem igazi szeretetet tanusit az állatok iránt máskülönben is. Már az, hogy őrző ebének külön nádkunyhót állit, elég szépen magyarázza a természet fiainak lelkületét; de hát itt még beléjátszhatnék az önzés, mert az eb nagy és nélkülözhetetlen szolgálatot tesz a pásztornak. Nem úgy a nádfödeles kunyhók régi hűségese, a füstfecske! Ezt az ecsegi pásztor igazán önzetlenül szereti. Más, alkalmas fészkelési hely nem igen akad azon a síkon e kedves madárnak s igy a fecske besurran a kontyos kunyhó ajtaján s megépi ti fészkét, ott a konty alatt! Mindaddig, a mig a fiak ki nem keltek, a pásztor, még ha alkalmatlan is, nyitva hagyja az ajtót; de a mikor a fiak kikeltek, akkor megbontja a kontyot, hogy a fecske szabadon és közvetlenül érhesse el kicsinyeit; a nyilas alá még ágacskát is dug a pásztor, hogy a künn alvó pár megtalálhassa helyét s reggel legyen hol a házasfeleknek ficserékelni,

majd az egész fészekaljnak tollaszkodni, gyülekezni. Mindenesetre szép vonás, melynek zománczát az alkotja, hogy az az erős, edzett, küzdő ember igazi gyönyörrel szemléli madárbarátja családi életét.

A szárnyék. Mielőtt, hogy más tájakra térnék, a melyek, már természetük elütő voltánál fogva is, másnemü pásztorépitkezést szülnek, letárgyalom itt még azokat a védőépitményeket is, a melyeket az alföld pásztorsága a nyugovó állatseregeknek a széltől való megóvására emel.

Ezeknek az épitményeknek, a melyek az alföldön mindenütt nádból készülnek, a neve *»szárnyék«,* onnan igy, mert rendszerint több szárnyat alkotnak s úgy vannak berendezve, hogy a különböző szelek *járásához* képest az állatoknak ez vagy amaz a rész adja meg a védelmet, pásztornyelven az »enyhet«. A szárnyékok rendszere a következő:

A leghatalmasabb e fajta védőalkotmányra Szeged táján, a kun Dorozsma helység határában akadtam. Az egész épitmény sajátos bélyeget nyomott magára az egész tájra. Képe a XVIII-ik táblán látható.

Ez a hatalmas szárnyék kettős volt és két egymást érintő félkörből alakult, a kisebbik félkör húrja 35, a nagyobbiké 60 nagy lépést tett ki; a kisebbik a ménest, a nagyobbik a gulyát fogadta magába s védte a hideg szél ellen.

A többi méret igy alakult: az árok mélysége 0,5 méter, a földhányás magassága 1,5 méter, a nádfal magassága 2,5 méter, együtt 4,5 méter.

Az egész alkotmány három hatalmas korczra volt kötve; a nádfalazatban pedig rendes közökben erős husángok vagy rudak voltak leásva, hogy e nádalkotmányt erősitsék.

A Hortobágyon ezeket az őseredetü szárnyékokat helyettesitik ma a kis erdőcskék.

Kun szárnyék. A szárnyékrendszer különben sokszorosan kombinálva van már védő, rendtartó és bizonyos pásztorműveletekre szolgáló nádépitményekkel is, és talán a legteljesebben a Nagykunság szikesein tanyázó juhászoknál, hol a teljes karám ezekből alakul: fedett fiaskarám, czanga — fiavesztett juh — karám, napkeleti szárnyék, anyaszárnyék és Mátraszárnyék, azért igy, mert szép, tiszta időben a Mátra-hegység kéklő tömbje látszik. A karámnak arra szolgáló része a hegységtől vette nevét. A pásztorok tűzhelye a napkeleti szárnyéknak mátraszárnyék felőli sarkában van, a tüzelő pedig a *»juhporos«* vagyis a juhoknak száraz, nagy kupaczokba összeseprett hulladéka.

4. **Hegyi és erdei pásztortanyák.** A hegyi és erdei pásztortanyák, a mennyiben a magyarság kezén vannak és a multban is voltak, kiváló figyelmet követelnek, különösen a jövőre nézve, mert az ezredévi ünnepre szóló alkalmi kutatás már fizikailag is kizárta, hogy ezt a szövevényesebb részt bárcsak egyátalában elfogadható módon kikutatni lehessen.

Áll Petőfi hasonlata, mely az Alföldet nyitott, egy pillantással áttekinthető levélhez, a hegyes-völgyes tájat pedig a könyvhöz hasonlitotta, a melyben csak lapozgatva juthatunk tanúsághoz.

Nomád hegyi pásztorok. A Somogy bizonyos részén kivül, mely inkább erdei

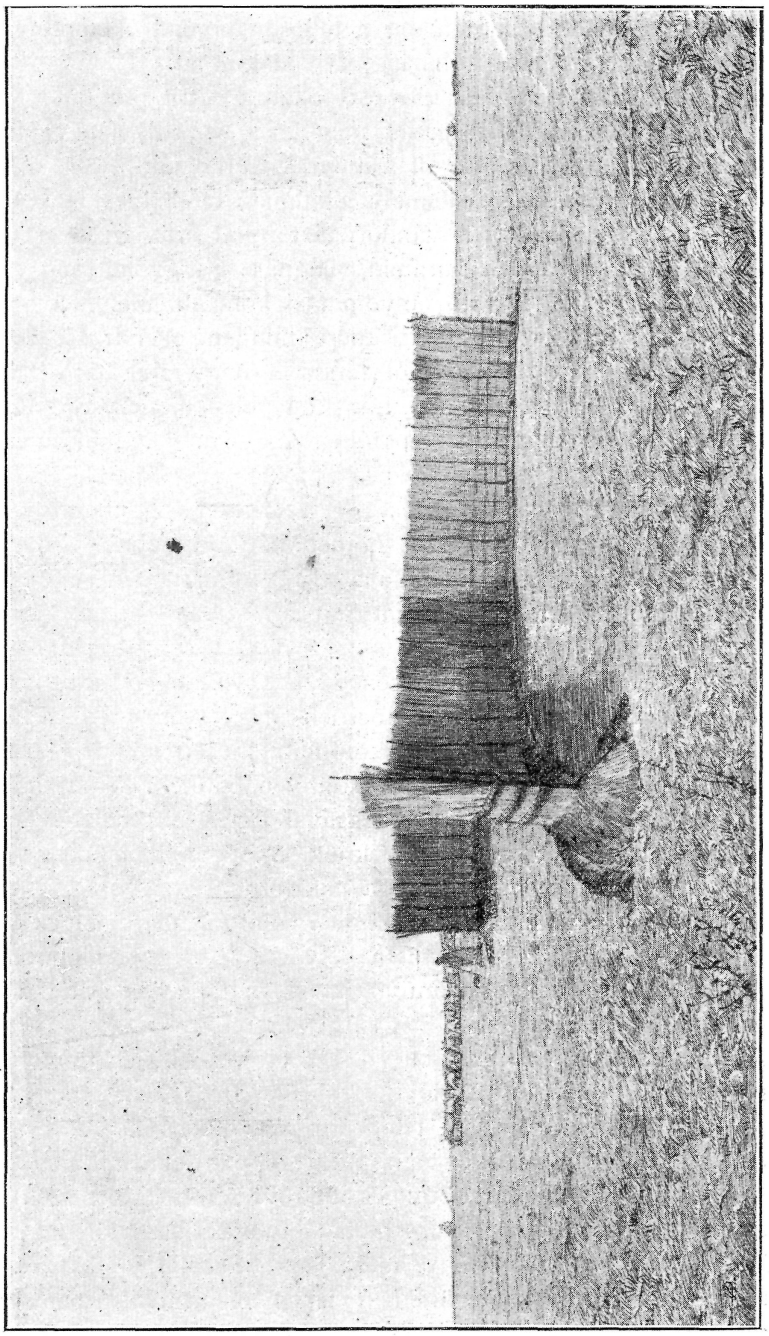

XVIII. Kettős szárnyék, Dorozsma táján.

s a melyről majd szó lesz, a hegyi pásztorság legmagyarabb része mindenesetre a Veszprémbe és Zalába átváltó úgynevezett *Dobos* hegyi legelőterülete, a melyről elfogadható bizonyossággal kimondható, hogy az utolsó félszázad leforgása alatt, pásztorélete tekintetében a teljesen nomád állapotból, a putrin át a teljesen állandó és szilárd kőházig jutva alakult át.

A putri. E fejlődési menetnek középső fokát, a putrit, mutatja a XIX. tábla.

Szavahihető vének állítása szerint még jelen század negyvenes éveiben is a Dobos pásztorságának ingóságait szamarak hordozták egyik éjjeli tanyáról a másikra, a tanya pedig valamely alkalmas, terebélyes fa volt, azon a ponton, a melyen a leszálló est a vándorpásztorokat érte. Ezen a viszonyon, mely különben igen kedvezett a haramia világnak is, gyökeresen változtatott a magyar szabadságharczot követő elnyomatási korszak, melynek a pásztorok szabad barangolása nem volt inyére, mert minden ellenőrzést és hatósági igazgatást lehetetlenné tett. Az abszolút rendszer nagy nyomása birta reá a Dobos vándorpásztorait, hogy úgy a hogy megtelepedjenek, történt pedig ez putrikban, melyek nem szolgáltak a föld alá, hanem a földszinén épülve, favázon gyepfedelet viseltek, a putrinyilás egyik felén pedig lapos kövekből rakott, félkörösen kirugó tüzelőhelylyel birtak. A szerkezet nagyban és egészben megfelelt a szegedi csikóskunyhónak; nomenklaturája azonban más, mert a két tartó fa itt csipkefa, van szelemenfája, ezen a horgasfák. A berendezés a láda, a hálóhely, melynek alomszalmáját egy keresztbe szolgáló gerenda, az úgynevezett *Rend* tartja együtt; a pócza, a gyalogszékek; a gángórud helyett a *szárogató* s több kampó, tarisznyák és egyebek fölakgatására.

Ezek a pásztorputrik pásztorembernek nagy védelmet, sőt bizonyos kényelmet nyujtottak; de azért nem kötötték teljesen helyhez, mert valami különös értékkel nem birtak s egészben könnyen épültek. Valószinü, hogy a birtokviszonyok tisztulásával és állandósításával jöttek használatba a kőházak, melyek néha majorszerüek; de a melyeknek táján még mindig akadhatunk jókarban lévő putrikra, a melyekben a pásztornépség igen szivesen tanyáz. A két épitmény között azonban nem áll fenn valami állandó elhelyezési viszony.

A putrinak nagy jelentősége volt a betyárvilág utolsó föllobbanása alkalmával, a mikor *Patkó,* kinek ötvösművü juhászkampóját kéz alatt megszereztem, a putrikban főzette e vidéken nagyhirű lakomáit.

Somogyi kunyhó. Lényegesen más a somogyi pásztorkunyhó, melynek talán utolsó, jókarban levő hirmondója, gróf *Festetics* Tasziló berzenczei uradalmában, a ménes szolid épitésü telepének közelében áll. A kegyes tanitórend mernyei uradalmában a jószágkormányzó pár év alatt nem kevesebb, mint 19 ilyen valóságos mimikri búvóalkotmányt romboltatott szét.

A berzenczei kunyhót a XX-dik tábla mutatja; elmondhatni róla, hogy nagy furfanggal kieszelt alkotmány, mely, ha bejáróját jól kiázott szénával tömték be s gereblyével megfésülték, teljesen az ártatlan szénakazal képét öltötte magára s ekkor kitünő búvóhelye lehetett mindazoknak, a kiknek alapos okuk volt — mai szólásmód szerint — a nagy nyilvánosságot kerülni.

A rákérdezések eredménye egyelőre inkább csak sejteni engedi, hogy ez a nevezetes alkotmány a Dobos putrijánál régibb keletü.

A szénakazallal való hasonlatosságot még öregbitette a korlát s a többszörös kampós mereglye, mely *azokat* az *ágakat* fogta le, a melyek a tetőt a szél bontó ereje ellen védték. Az alkotmánynak legkevésbbé szembetünő olda-

XIX. Putri a dobos területén.

lán rendesen két-három odvas tuskó akadt, vagy föl volt állitva, a melyben méhcsalád lakozott.

A kunyhó belseje legott arról tanuskodott, hogy régi keletü és fejlődésü épitményről van szó; azzá teszi a pásztor főhelye, a tüzelő meghatározott helye és állandó formája; végre a kamara. A szelement a lábfa tartja; a

nyilással szemben van a hosszu négyszögbe, keresztbe rakott tűzhely, az ettől balra eső rész a pitvar, jobbra a kamara rekesztő falának hosszában van a számadó fekvőhelye; a kamarában vannak a ládák és az eleség.

A búvólyukhoz hasonló bejáratot leásott tuskókból alkotott küszöb teszi nevezetessé, mely — szembeállva értve — jobbfelől két, magasabb tuskóval van megkeskenyitve. A somogyi nagyerdőnek e pásztortanyái hires és hirhedt tanyázó és menedékhelyei voltak a betyárságnak, melynek legendáival még találkozni fogunk.

Berényi kunyhó. Ennél sokkal fejlettebb az Iharos-Berény erdejében álló pásztorkunyhó, félkörben leásott védő czölöpzetével, nagy, kettős fekvőhelylyel biró pitvarával és rakott tűzhelyével. Ennek is van *»komorája«,* — igy — mely *szarvaskulcscsal* zárható. Ez a kunyhó már födeles, a födélnek a czölöpkerités fölé kirugó, lábfára támaszkodó részének »üstök« a neve. Ehhez a kunyhóhoz karámszerü korlát csatlakozott, mely a tinógulya éjszakázóhelye volt. Ennek egy külön rekesze, mely a kényesebb jószágé volt, a *»marhasátor«* nevet viselte.

A gulya tökéletes fegyelmezett voltát az bizonyitotta, hogy pásztorfüttyömre a kétszáz darabból álló, magyarfaju tinógulya vágtatva jött ki a részben mocsaras erdőből a tisztásra s magasra tartott fejjel mozdulatlanul megállott; igy várta a pásztor jelét, mire ismét megmozdult.

Ennyire terjed ez alkalmi kutatásnak, a határozottabb és magyarfaju pásztorlakásokra vonatkozó része. Ösztönzőül szolgálhat ez egyfelől a kutatás folytatására, másfelől és majdan a szélesebb alapon való, összehasonlitó tárgyalásra, mely alkalmas, sőt hivatott arra, hogy a nemzet multjára esetleg fényt is deritsen.

A vázlat vesztene értékéből, ha nem vonnám be itt egész rövidséggel a felföld tótságának és az erdélyi oláhságnak pásztor-, nevezetesen juhász-kunyhóit.

Tót kunyhó. A legjelentősebb tót juhászkunyhót Liptóban a Fehér-Vág forrása táján találtam. Maga a kunyhó gerendákból és négyszögbe összeróva, rendes deszka-, a legeredetibb hasáb-fedelet viselte. A tágas, magas küszöbü ajtóba lépve, balra van a kövekből és egészen sajátosan rakott tűzhely, — Ohnisko — melynek a földön elterülő része félkörü; ez a rész falszerü folytatást nyer a kunyhó oldalgerendázatán, ez utóbbinak a tűztől való megvédésére. *Az* oldalfalazat fölött s forgón jár a szolgafa — Kolovrat — közelében, kézügyben van egy hosszabb, mindkét végén hegyes peczek, — Odbor — mely arra való, hogy a szolgafát kellő helyzetben megtartsa, a mikor az üst rajta függ s a tej forralása folyik. A kunyhó végében polczokon áll a tejgazdasághoz tartozó faedény s a soknemü sajtforma, — ostyepka — közte néha a sziv és a galamb — srdse, holub — alaku is.

Legnevezetesebb s egyszersmind legmesszebb vágó járuléka a tipikus tót pásztorkunyhónak a *»komarnyik«*[y] két lábfán álló hosszu, galambdúczszerü fedeles alkotmány, melynek a föld felé nyiló ajtaja van, a mely azonban csak hágcsón érhető el; itt áll a kész sajt, a kenyér és egyéb értékesebb tárgy. Az egész igen élénken emlékeztett az északi nomád népek rakodótáraira, a melyeket utaikon állitanak, hogy tájukra vetődve, eleségkészletet találjanak. Ezek is

lábfákon állanak, hogy védve legyenek az állatok kártételétől. A hol ilyen különálló komarnyik nincsen, ott a kunyhóban elrekesztett kamara viseli ezt a nevet.

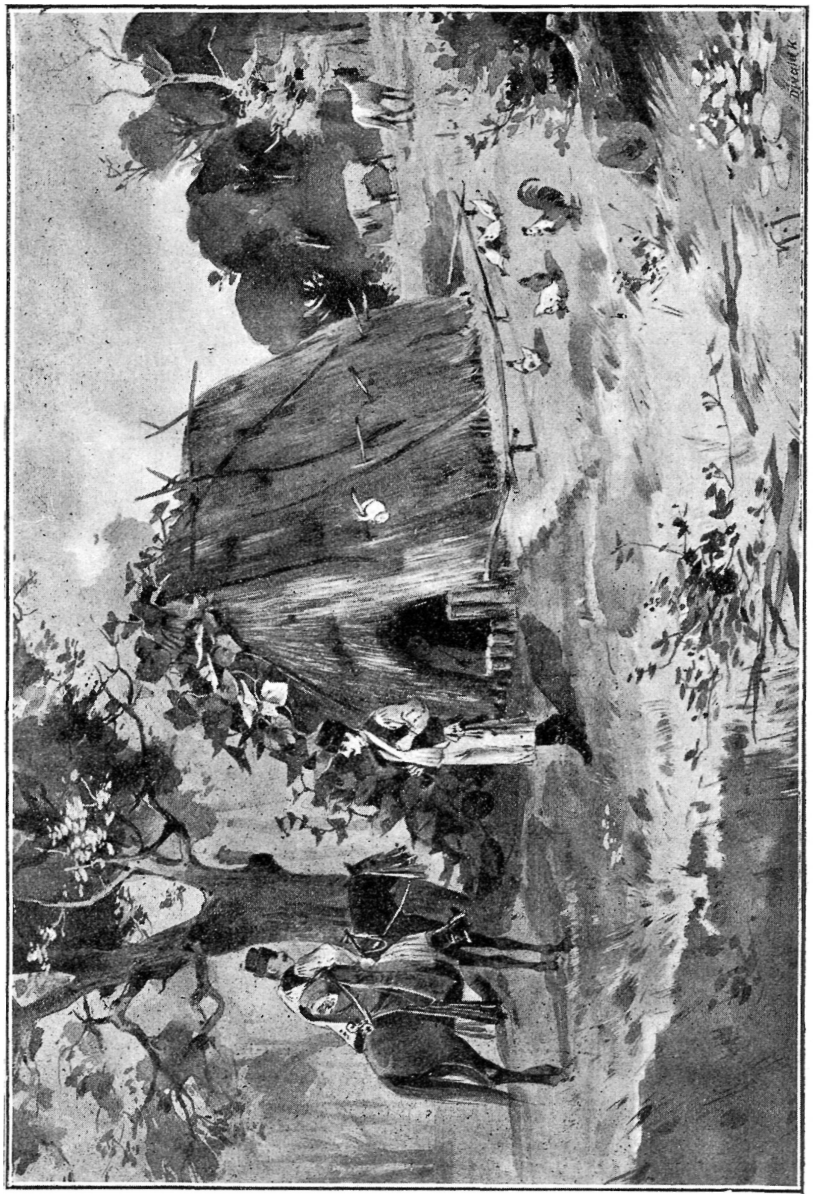

XX. Somogyi pásztorkunyhó, Reszencze táján.

Oláh kunyhó. Az oláhság, juhászkunyhója összealkotásában, nem mutat semmiféle oly jellemző részt és állandó beosztást, a melynek alapján azt korra nézve — ősi vagy fejlemény-e ? — osztályba sorozni lehetne. Még a pásztorgazdasághoz tartozó ingóságok sem birnak állandó elhelyezéssel, a mint ezt

az ősi és az ősiből fejlett pásztorlakásokban, a magyaroknál különösen, tapasztalhatjuk.

Azt azonban világosan meg kell jegyeznem, hogy az oláhság kérdése éppen a pásztorkodás révén áll a legszorosabb kapcsolatban a tótsággal. A felföld tótságának úgy látszik egész területén a juhász neve »Walach«, a mi tudvalevőleg egy a *vlach* és *oláh-val* és a »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle a — IV. 1897. 2. p. 92. tisztára kimutatja, hogy Gömör juhászsága már 1635-ben is alkotott testületet, melynek neve *»Walaska* sloboda« volt s mely igen nevezetes szabadalmakkal birt. Ez az elnevezés található a karácsonyi miszteriumban, a betlehemesek énekében is:

Pasli ovce w*alasi*
Na betlemskom salasi.

(Juhot legeltettek a vlachok (= juhászok) Betlehem szállásán.)

Ezentúl *»walaska«,* juhászbalta, mint fegyver, magyarra téve *»balaska«. A* dolgot még szövevényesebbé teszi a tiszta magyar járulék, tudniillik az ily nevü magyar juhászcsaládoknak Gömör juhászfalvaiban való előjövetele, mint: Farkas, Gencsy, Sándor, Varga, Ádám, Gyenes, Bató, Gécz, Jobbágyi, Pál, Imre stb. A behatóbb kutatás, abban az irányban, a melyet az ősfoglalkozások pásztoréleti része jelöl, nagyban hozzájárulhat e kérdés tisztázásához, a melyre nézve alább még egy megjegyzés található.

A juhászat némely ősi eleméről.

Magyar földön nem a hegyi juhászat az, a mely az ősfoglalkozásokat kutató búvárt megkapja, hanem megragadja kiváló módon a síkon élő juhászat, nevezetesen annak az a része, a melynek juhfaja nem nemesitett s elmondhatni, hogy teljesen eredeti látvány a nagy Hortobágy juhnyája, sugáregyenes, villásan szétálló, csavart szarvával, rendesen fekete szinével, a mint, a sovány legelő miatt, nagy terület bejárására kényszeritve, szaporán szedi lábait, mögötte a juhász, hűséges terelő kutyájával, mely utóbbi már egymagában is nevezetesség számba vehető.

Ezek a »puli« kutyák — a Dunántúl »pumi« is — nem a tulajdonképeni pásztorebek, — Canis familiaris pecuarius — hanem egy egészen sajátos fajt alkotnak, mely rendkivüli éberségével, okosságával, kivált a juhásznak nélkülözhetetlen társa és segitője. A »puli« elnevezés a német »Pudel«-re mutat, a melyre az élénk, intelligens barna szem emlékeztet is; sokszorosan az orr és nagy, bajuszszerü szőrözete is; minden egyéb azonban közelebb hozza a fajt a durva, szálkásszőrü »pincs«-hez, mint ezt a 21-dik tábla mutatja; a nagyság is az utóbbinak megfelelő. A szin rendesen fekete, őszbecsavarodó, ezért oly gyakori a »szárcsa« név is.

E kutyák működése bámulatos. Az eb csöndesen, mintegy unottan ül a juhász lábánál; egy szóra fölpattan, ránéz a gazdájára s erre a szóra: »Teeee erigy árra !« vágtatva indul abban az irányban, a melyet a gazda fejével intve

mutat; egyet-kettőt vakkant, mire a nyáj már kanyarodik; minden késlekedő juhnak nekiront s ha nem szedi elég szaporán a lábát, vakkant s meg is czibálja a bundáját.

Hátra teee !
Amárra teee !
Takarogy teee !

Ezek a parancsszavak; a kutya folyton szemmel tartja a juhászt s ennek fejejárása szerint igazodik erre, amarra stb. A »takarogy« szóra nyomban abba hagyja a terelést s gazdájához tér vissza. Egyetlen szóra helyt is marad

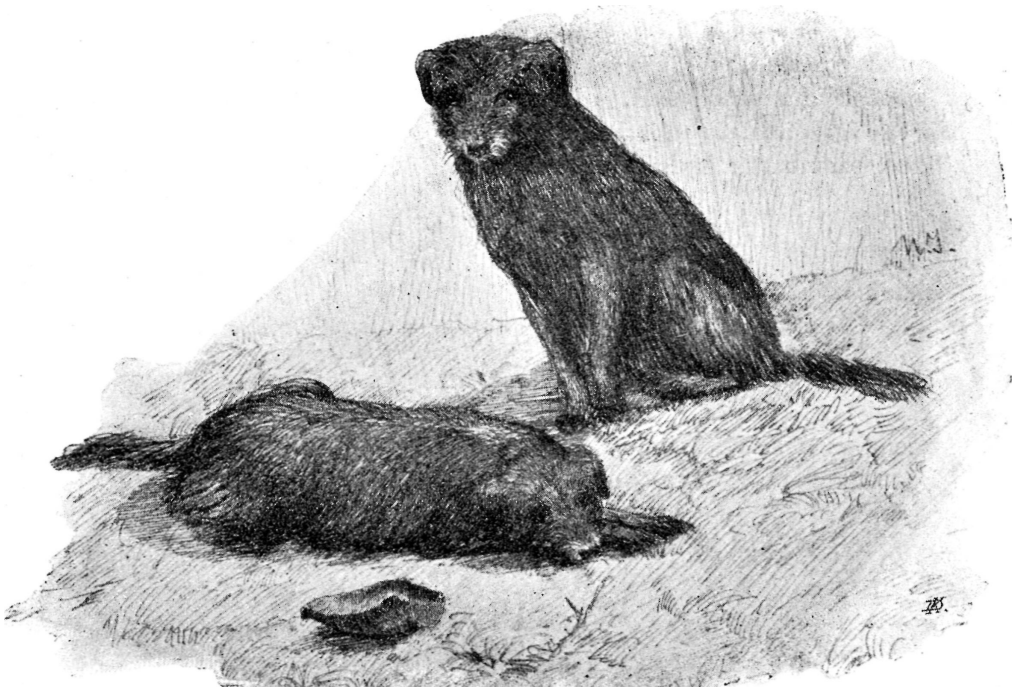

XXI. Alföldi pulikutyák.

s nem engedi a juhot bizonyos irányban haladni. Az egész ügyesség ezeknek az ebeknek a vérében van s a keresztezés rögtön megsemmisiti a terelesi ösztönt. A beszármazás ismeretlen.

A hófehér, sokszor igen feltünő nagyságu komondor a gulyások kutyája. Ritkán, de akad még a tipikus C. pecuarius is.

Az alföldi juhászság hajlék szerint már igen magas fokon áll; Szeged Csöngöle pusztáján, a rendkivül népes juhászcsalád házának az eleje lakórész, a tiszta lepedővel elrekesztett rész, mélyen a földbe ásva, a *tejes* nevet viseli s -a tejgazdaságra hűvösségénél fogva igen alkalmatos is volt.

Eredeti volt a sótartó a lopótök rövidnyaku formájából; de akadt hosszán tojásalaku is, oly kimetszéssel, hogy egészében semmiben sem különbözött a kaukazusi bormeritőktől.

Rovások. Legnevezetesebb s messze visszavágó az Alföld juhászainak már igen-igen tünedező rovásrendszere, nem fájánál fogva, mely megfelel a Bugacz-Monostoron dívottnak, hanem sokban sajátos jegyeinél fogva.

A szeged-csöngölei juhászrovás jegyrendszere im ez:

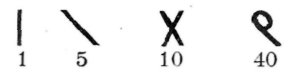

Alkalmazva:

Kovács Jánosnak a nyájban levő juhfalkája 57 darabot teszen; a miből azt is megtudjuk, hogy a juhnyáj több gazdának falkájából alakul, ehhez képest van *nyájjuhász* már a régibb okiratokban is, és falkajuhász, ki csak egy gazdának a juhát őrzi.

Ezzel szemben a szomszédos Kiskunság rovásjegyrendszere igy alakult.

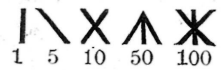

Alkalmazva:

Zámbó Mihálynak van a nyájban 169 juha.

Ezzel szemben a székelységnek rovása, a melylyel az oláh juhászt számontartja igy alakul:

, tehát alkalmazva.

vagyis ⊳jegyü gazdának van a nyájban 1128 juha; megjegyezve azt, hogy a parentézis jel csak bevágás = 5; a vastag ellenben kivágott rovátka = 10.

E rovások tanulmányozása rendkivül fontos és halasztást nem is tűr, mert a népiskola bámulatos gyorsasággal tünteti el. Pedig tudnunk kell, hogy különösen az oláh pásztorsággal szemben még az állami és községi adó tárgyában is szerepeltek és helyileg teljes bizonyitó erővel is birtak.

Az adórovás jegyei igy alakultak:

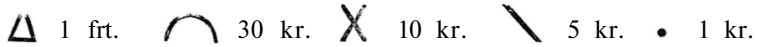

A lerovás szerint tehát

= A rovás birtokosa lerovott 2 forint 48 krajczárt.

A kúpalakú bemetszés a rovás éles szélébe, a többi jegy a lapjába volt vágva. Ezeknek alapos kikutatása a jövőnek elsőrendü föladata.

Vegyes ősi pásztorelemek.

Közvetetlen kapocs az őskorral.

Az ősfoglalkozások kutatásának legvonzóbb része azoknak az elemeknek a fölismerése és meghatározása, a melyek a rég letünt történetelőtti — prehisztorikus — kort a maival legalább tárgyilag, de azután minden kétséget kizárva egybekötik vagy fűzik.

Bocskorok. Ebben az irányban legelső sorban a bocskorok állanak avval a szerszámmal egyetemben, a mely azoknak fölszerelésénél elsőrendü szere--et játszik s a melynek magyar pásztorneve *tőrök*.

Ugyszólván szabályul lehet kimondani, hogy az a lábbeli, a melyet a nép állandó formában maga készít, a mely tehát nem szakszerű ipari s ezen a réven kereskedelmi tárgy alak és készitési mód szerint jellemző és mindég ősi eredetü.

Hogyha a felföldi tótság bocskorát méltatjuk figyelemre, mint a melyet maga készit s a timártól csak a megfelelő bőrdarabot veszi meg, az oláhtól teljesen elütő tipust ismerünk föl benne; sőt a tótság és valószinűleg az oláhság egyes részei között is akadnak lényegesebb különbségek; a délszlávról nem is szólva, a hol a tulajdonképpeni bocskort az úgynevezett opánka váltja föl, mely utóbbi már népies ipar tárgya is.

A magyar népnek rendes megfigyelése arra tanit, hogy a lábbelire rendkivül rátartos; asszonya-lánya vidékszerte a piros csizmánál alább nem adja, a férfi hovatovább, mindinkább abbanhagyja a csizmadia készítette forditott csizmát vagy sarut, rátartós volta már a rámás csizmát követeli meg, mely már a nép dalában is elfoglalta helyét:

Beh szeretnék rámás csizmát viselni,
Ha a kovács jól meg tudná vasalni;
. . . . . .

Sőt még a papucs dolgában is, különösen a magyar asszonynépség, rátartós sőt finnyás, úgyannyira, hogy csak jó mesterember felelhet meg követelésének; három ujjnyi magasságu, hüvelykkörömnyi terjedelmü sarok, picziny patkóval, mely ugyancsak kopogóssá teszi ezt a lábnak való alkotmányt, ez a legfőbb kellék, mely ezentúl a magyar asszony mozgásának azt a sajátságát kölcsönzi, melyet a »kaczkiás« szó fejez ki s a melyet hiába keresünk bármily idegen nemzet pórnépénél.

Ilyen körülmények között bennem nem keletkezett — s gondolom másban sem támadt volna — az a gondolat, hogy a törzsökös magyarságkörében bocskort keressen és még kevésbbé, hogy valami nagy tanuságokat várjon a kutatástól; annál kevésbbé, mert a városba bejáró pásztorember, még hétköznapon is rangos, sokszor sarkantyúszerü nyujtóvánnyal ékesitett patkóval vasalt rámás csizmában jár.

Feltünt azonban Kecskemét piaczán, hogy ott férfinak való papucsot árúlnak, szerkezet szerint olyat, aminőt a bácskai svábság visel s a mely ipari termék, és megtudtam, hogy ezt a cserényes pásztorság is veszi. És valóban, az egyik cserény legdélczegebb, katona- — huszár — viselt bojtárja, sváb papucsban terelte a gulyát. Ezt elpuhulásnak, elfajulásnak vettem.

De a közelben sertéstőrző kanászok másra oktattak meg, mert lábukon bocskor volt; nem valami tákolt, hanem nagy biztossággal ránczolt és korczozott, a lábhoz kiválóan illő, fejszíjjal ellátott és a sarki részben zárt bocskor, a mint az a XXII-ik táblán a 2. és 7. szám között látható; kitünt az is, hogy ilyen bocskorok a pásztorság szegényebb részénél átalánosan és ősi soron divatoznak s hogy ezeket a pásztorok maguk készitik.

Itt szinte fölkényszeritette magát az a prehisztorikus bocskor sorozat, a melyet Lindenschmidt nagy művében tárgyal és lerajzol és ki is tűnt, hogy a formák rokonsága kétségkivül fennáll, a mi a magyar pásztorbocskorra csakugyan reá süti az ősiség bélyegét. Ez a bocskorforma a kutatás mai állása szerint északkeleti irányban fordul elő s eddig Jeniszei folyó tájáig van kimutatva. Világos volt rögtön, hogy annak a délczeg bojtárnak a papucsa, az ipar felé hajló fejlődési menet eredménye volt.

Az Ecsegen — Turkeve mellett — rangos gazdaember, ki saját ménesével volt kiszállva, saját kontyos kunyhójában tanyázott s ügyes pányvázó volt, szintén bocskort viselt — v. ö. XV-ik tábla, a pipára rágyujtó alak — mely ránczozata és egyéb fölszerelése szerint megegyezett a Bugaczról valóval Itt, az Ecsegen, azonban a kapcsolat az igazi történettelőtti korral teljesen helyreállott, még pedig a »tőrök« révén, mert kisült, hogy a bocskor készítésnél a lyukaknak oly fontos tágitása evvel a csonttőrökkel történik, mely a lólábnak árszerü függelékcsontja. Maga ez az eszköz olyan, hogy valamelyik prehisztorikus lelhelyre dobva, bizton megtéveszti a legavatottabb régészt is, ki szakasztottan ezt a szerszámot minden kétséget kizáróan történetelőtti lelhelyről származva, akárhány darabja szerint ismeri

Itt megjegyzem, hogy a tótság tőrökje, ott, a hol megtaláltam, a Szepességen vasipart űző tájakon vasból; más, erdős tájakon kemény fából való. Somogyban akadt őzszarvának ágából való is, mely ismét megfelelt a prehisztorikus kornak.

A magyarságé a lócsont, mely — mint különben a halászati részben is láttuk — az ősfoglalkozások körében nagy szerepet játszik s kétségkívül kapcsolatban van a nemzet ősi, lovas jellemével. A lócsontot találjuk a keczén, bizonyos keritő hálókon, galacsinokkal fölváltva mint súlyozót; mint korcsolyát vagyis iringacsontot; mint tőrököt; az állkapcsot, mint a hosszu-, vagy vasas kecze járásának szabályozóját és végül a lókoponyát, mint a pásztorember székét, különösen a szikeken, mint a melyek legjobban felelnek meg Közép-Ázáia hasonló természetü területeinek.

Annak a kapcsolatnak az álláspontjából véve, mely a tőrök s az őskori formáju bocskor révén helyreállott, mély, érdekes és mindenesetre jelentőséggel biró pillantást vethetünk, különösen a Nagykunság nagy, szikes legelőinek pásztoréletébe, a melynek eredményét kevés szó festheti egész jellemző és különös voltában.

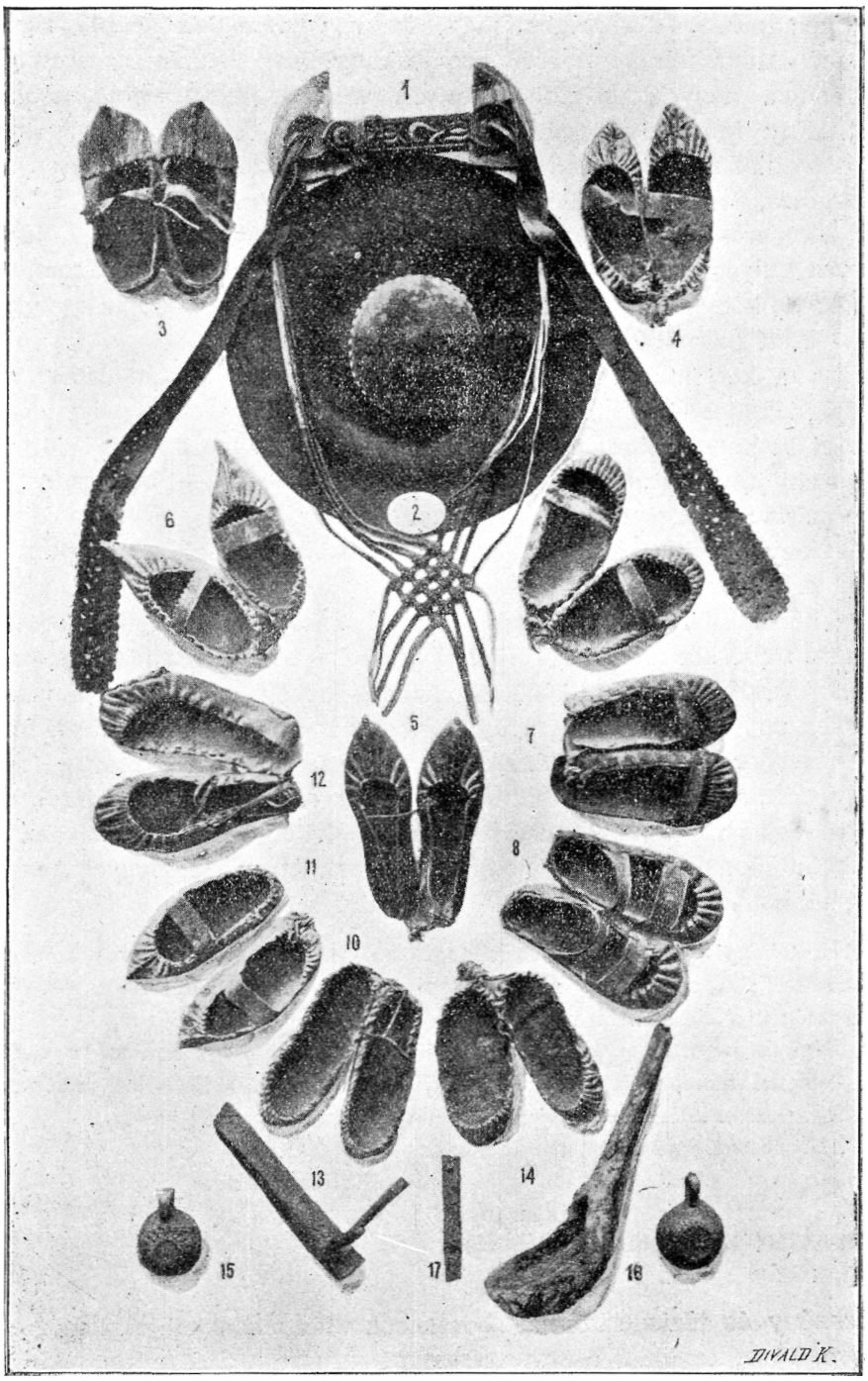

XXII. Ősi formájú pásztorbocskorok és egyebek.

Dögétel. Az 1893. év nyara Karczag nagykun város legelőterületeire vitt. Padkás szíkeken, sima gyepeseken és szörnyen rázós, u. n.: »angyalhullásos«, száraz laposokon, nagyrészben ut nélkül, tehát igazán ősi módon és mélyen behatoltunk a sikságba, úgy, hogy végtére köröskörül ráborult a mennyég a szemhatár peremére. Pásztorkunyhóhoz értünk; a tűzhely körül öt lókoponya, melynek csiszolt volta azt vallotta, hogy régóta szolgál szék gyanánt. Egy idő mulva gulyához értünk, mely éppen delelt. A számadó-gulyás nagy tisztességtudással elibénk jött és üdvözölt. Szabad téren szolgafán a bogrács, a melyben különösen vörös húsból pörkölt készült; a fazékban lacsuha, lére eresztve; a tüzelő pedig száraz marhaganéj volt. Kutatásomat végezve, a gulyás egészen határozottan kijelentette, hogy étlen-szomjan nem bocsát el; de kérdezve, bevallotta, hogy a bográcsban készülő hús »igen szép, kövér — esett marhából való«.

Hosszu, körülményes és kiméletes magyarázatok után belenyugodott, hogy csak a kenyeréből ettünk egy harapást. Utinaplóm e része igy végződik: »az ember itt ganéjtüzön dögöt főz és lókoponyán ülve költi el!«

A sziki juhászkarám számadója pedig — a bács — befejéskor rákiáltott a bojtárra: »hóczi a *lufejemet,* hadd üjjek rá!«

Megjegyzem azonban, hogy a mióta a dögöt temetik s a koponya fogytán van, kukoriczakóróból kötik az ülőkét.

E kitérés után visszamegyek még a bocskorokhoz. A magyar ősi formáju pásztorbocskor két megkülönböztethető tipusnak viseli képét; az egyik *elől-hátul elkerekitett,* körül-körül korczba szedve, semmiféle varratot nem mutat s ez úgy látszik a legrégibb forma; a másik tipus elől igen, vagy kevésbbé hegyes — a XXII-ik táblán 4., 11. és különösen a 6. szám — melynek fej- vagy orrvarrata van. A 6-ik számu Csongrád-Mindszent tájáról való és sajátosan — pásztorosan — cserzett, inkább kidolgozott irhából való.

Mielőtt hogy most más elemhez mennék át, rövid magyarázatát adom a XXII. táblán levő többi tárgynak is, a mint következik:

1. Hortobágyi régi formáju szűrkapocs-szíj, szironyos munkával, két sallanggal és vitézkötéssel; a sallang és vitézkötés »sóban kikészitett bőrből való«. Az egész pásztorkészség már tünőfélben van.

2. Régi formáju juhászkalap, utolsó hirmondó; kötője egy sor, szíjra varrt Kauzi-csiga, a délszak vadnépeinél pénzérték — Cyprea moneta — Zala-Nagyfaludon padlásról került.

3. Szepességi ruthén pásztorbocskor.

13. » » kétlábu gyalogszék, kádföltámasztó.

14. » » parázshordó fa.

15. és 16. Karancsaljai juhász-ivóka.

17. Kiskun rovás.

Erszény és tűziszerszám. A bocskorok után s azokkal jelentőségre nézve vetekedve, következnek a magyar pásztorkészségek, a tüziszerszámokkal egyetemben, a melyek a tőrök, aczél, tapló és a késtok révén közvetetlenül; a kovakő révén ellenben közvetve kapcsolatosak az ősiséggel.

Az erszénynek nevezett teljes készség a pásztorembernél az, a mi az

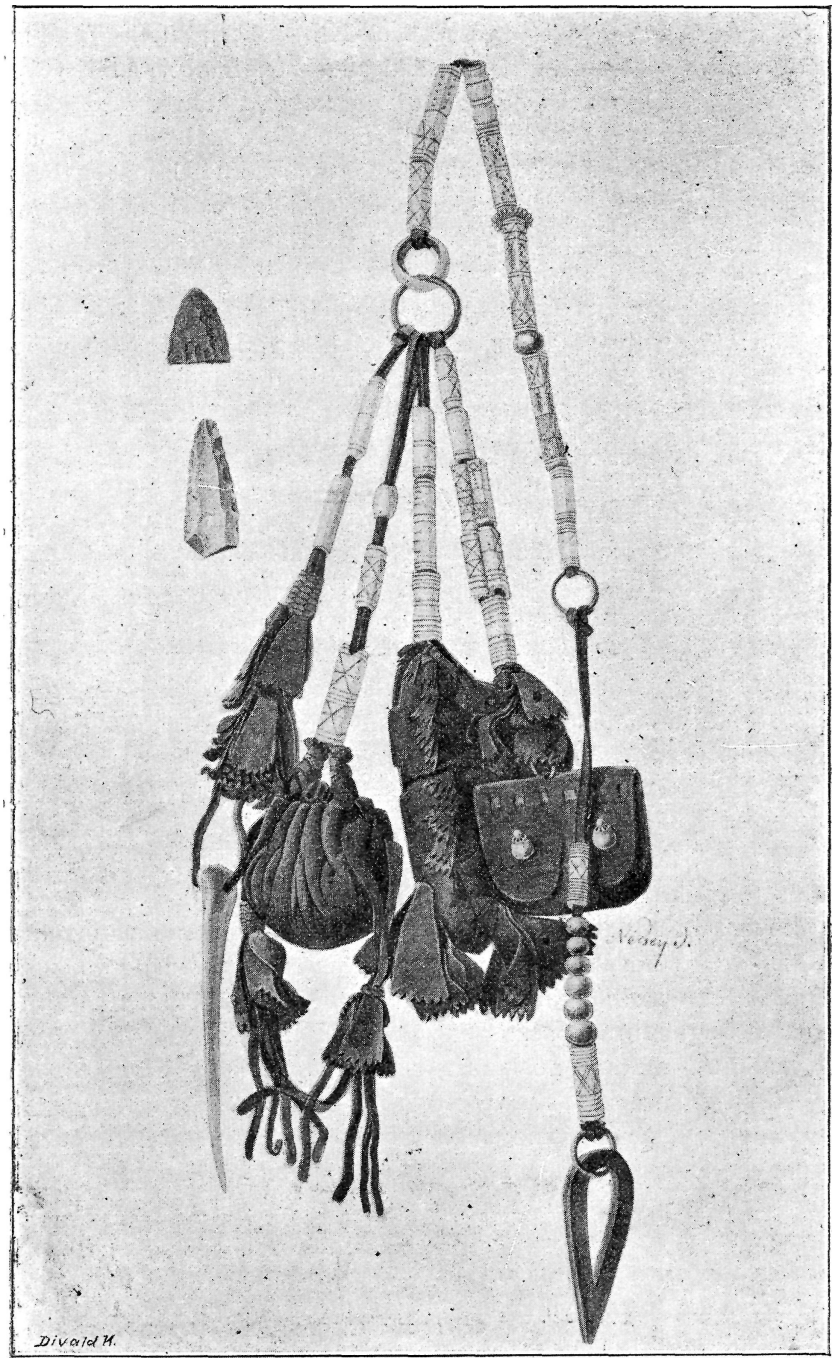

XXIII. Nagykunsági pásztorkészség.

uriembernél a »necessaire«; minthogy azonban a pásztor a magáét derekáról függve viseli, neki az ékessége is, a melyre reápazarolja szépérzetének minden alkalmatos alakzatát.

A bevégzett, igazán teljes készséget a XXIII. tábla mutatja $^1/_3$-ad nagyságban; került pedig ez Karczag táján, sziki juhásztól. Balról jobbra véve, áll a készlet a tőrökből, a kovát és taplót rejtő zacskóból, a késtokból, a két gombbal elzárt tükörből és az aczélból; a tartók és tokok gazdagon föl vannak *pillangózva,* a pillangócsomók ékes, művészies pásztorkötéssel egybefoglalva; a szárszíjak pedig sok *kupáncsot,* még pedig csontból valót viselnek, a melyek díszül is szolgálnak ugyan, de azonkivül gyakorlati rendeltetésük van, amint látni is fogjuk.

A tőrök rendeltetését és jelentőségét már ismerjük. A zacskóban van a kova és a tapló, mely vagy az üröm bolyhos virága, vagy legtöbbször a gyékény buzogányának bolyhos magva; ritkábban felföldi gombatapló, melyet vándorkereskedő, kosaras-tót vagy városi szatócs árul. Az ősi magyar tapló mindenesetre a buzogány magva és az ürömvirág.

E kés ez idő szerint már bolti, becsapható bicska; a hortobágyi pásztornál, igen gazdagon rezes nyéllel, mely szétjár, úgy, hogy kés és villa kerül abból az egy darabból. A tükör rámás, a rámát maga a pásztor faragja;. akad rajta mélyedés is bajuszpödrőnek. A kova rendesen nagyon nevezetes s a ma élő pásztort érdekesen kapcsolja egybe a neolit — kő — korszakkal. Ezek a kovák *»termés-* vagy *sziki kova«* elnevezés alatt ismeretesek, nagyesők után ott helyben szedi őket a pásztor, többnyire juhászember, ki leginkább reáér a vizsgálódó »egerésző« nézésre s szentül meg is van róla győződve, hogy azok a kovák a szík termékei.

Már pedig ezek a kovák sokszor igen művésziesen kipattogtatott kovanylíhegyek, ugyanilyen kova késpenge- vagy lándzsahegy-töredékei; néha a pattintástól eredő kovaszilánkok vagy a nagy kovarögöknek kiformálásra alkalmatlan kis töredékrögei.

A kova. A XXIII. táblán látható egy igen művésziesen kipattogtatott szélesebb, karneolszerű kovából való nyilhegy, alatta egy hosszabb és keskenyebb kalczedonszerü kovakőből kiformált, talán késhegy; mind a kettő sok egyebekkel együtt a Nagykunság pásztor-erszényeiből került.

A kupáncs. Hátra vannak még a kupáncsok, melyek rendesen csontból valók, csévealakuak, közbevetve egy-egy rézkupáncs vagy más alkalmas-réztárgy, úgy, a mint a pásztorember itt-ott találja. A csontkupáncsok rendszerint négyszögletesek, néha a szögletek le vannak szedve; a dísz geometrikus s egészben megfelel a népvándorláskorabeli stilusnak, ha ilyenről lehet szó. A kupáncsok az ékességen kivül gyakorlati feladattal is birnak, a menynyiben a szárszíjakon szorosan járva, leszoritva lehetetlenné teszik, hogy a zacskó vagy a késtok kinyiljék.

Legujabb időben némely magyar prehisztorikus leletben ily csontcsévékrészben igen ékesek, napfényre kerültek s valószinü, hogy a kupáncsok biztositó, szoritó ágazatához tartoznak.

Az aczél. Végül néhány szó az aczélról is, mely a XXIII. tábla erszényén

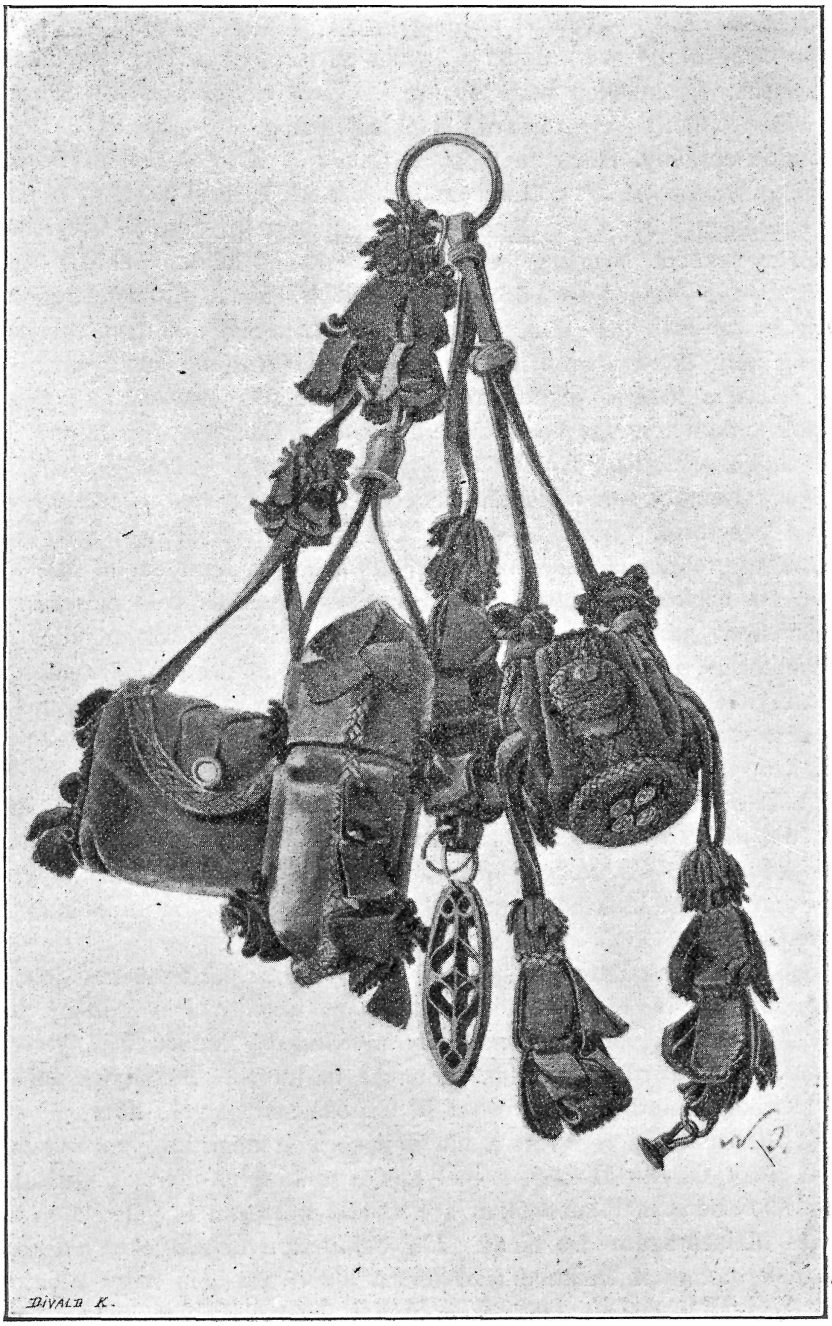

XXIV. Hajdúsági készség; Szoboszló.

látható. A forma magyar földön a közönségesek közé tartozik; prehisztorikus analogiáját nem ismerem. Tudtom szerint a mai pásztoraczélnak legrégibb rokona az a nagy aczél, mely Czegléd városa irattárából egy erszényrészszel együtt került, 1723-ból való és szájhagyomány szerint Czegléd város birájának hivatalos szerszámja volt, azzal a rendeltetéssel, hogy ha valamely háznál kialudt a tűz, ha máskép nem lehetett, a biró tartozott a hivatalos aczéllal és kovával az illető ház számára tüzet csiholni.

Hajdú-erszény. Hogy ha most a XXIV. és XXV-ik táblán levő pásztorkészségeket veszszük, ezeknél két dolog tünik föl. Az első az, hogy a zacskónak — a Hajdúságon és a Szoboszló-Hortobágy részen, Puszta-Angyalházán — ékessége növekedik, a mennyiben kerek feneket és kerek oldaldíszt kap, melynek köre szép szines — vörös-zöld — pásztorfonás, középen gomb vagy gombok és ha csak kerithető, türkiszkék zománczczal rakott, a zacskó kupáncsa pedig nem csont, sem fém, hanem keskeny szíjból való pásztorkötés, a melyre nézve a főváros első magyar szíjgyártója kijelentette, hogy ezt csak pásztorok, ritkán magyar kocsisok tudják kötni. A második feltünő dolog a késtok alakja s ennek az alaknak az állandósága. Meg kell jegyezni, hogy a tok anyaga homályosan áttetszőre kikészitett, vastag marhabőr; a kikészitést maguk a pásztorok végzik. A diszités különféle, néha préselt, igen gyakori a keresztbe vagy menedékesen-rovottan barázdás, a mint ezt a XXV-ik tábla mutatja. Ha ezekhez még bizonyos, nagyobb késekhez való nagykun tokokat veszünk, nem zárkózhatunk el az elől, hogy ezek a tokok alakilag rokonok a népvándorlási nyiltartó tegezekkel, vagyis e tegezeknek kicsinyitett formái.

Annyi teljesen bizonyos, hogy ezek a magyar pásztorkészségek eddigi ismereteink szerint egészen külön és önálló tipust alkotnak, melynek talán keleten élő, elfogadható analógiáit csak a jövő nyujthatja a néprajz tudományának. Ez a teljes különállás inditott arra, hogy itt több darabot is bemutassak. Az magától értetődik, hogy számos a sokkal egyszerűbb forma is; igy zacskó a kova és tapló számára, hozzá az aczél; néha, nem pipás embernél, csupán a késtok, különösen abban az esetben, ha a tüzet már gyujtófával gerjeszti.

Behatóbb vizsgálatnál reájövünk bizonyos megkülönböztető jelekre is, a melyek az erszény kupáncsaiban, tokjaiban, azonkivül a dohányzacskóban vannak kifejezve. Igy a juhászember dohányzacskója idétlen báránynak a bőre; a gulyásé, csikósé morzsolt marhahólyag; a juhász erszénykupáncsa, vagy szoritó karikája mindig bárányesont, a csikósé szíjból való kötés.

A csikósnál külön dívott a ma már nagyon megritkult *porhalyas,* idétlen csikó bőréből készült zacskó, a melyben a makrapipa elfért; s egyátalában az idétlen csikó bőre már zacskókon s a csikós kulacsán is jellemzően szerepel.

Ős tűziszerszám. De ha az eddig bemutatott erszényeken a tűziszerszám érdekesnek mondható, a következő forma bizonyára igen nagy jelentőségü.

A népvándorlási korszakhoz számitott leletek között újabban és többször ösen akadtak sajátságos vasszerszámok, a melyek némileg pápaszemhez hasonlitanak s a melyeket az jellemzi, hogy a rozsdásodás összetapasztott velök tüzkődarabokat.

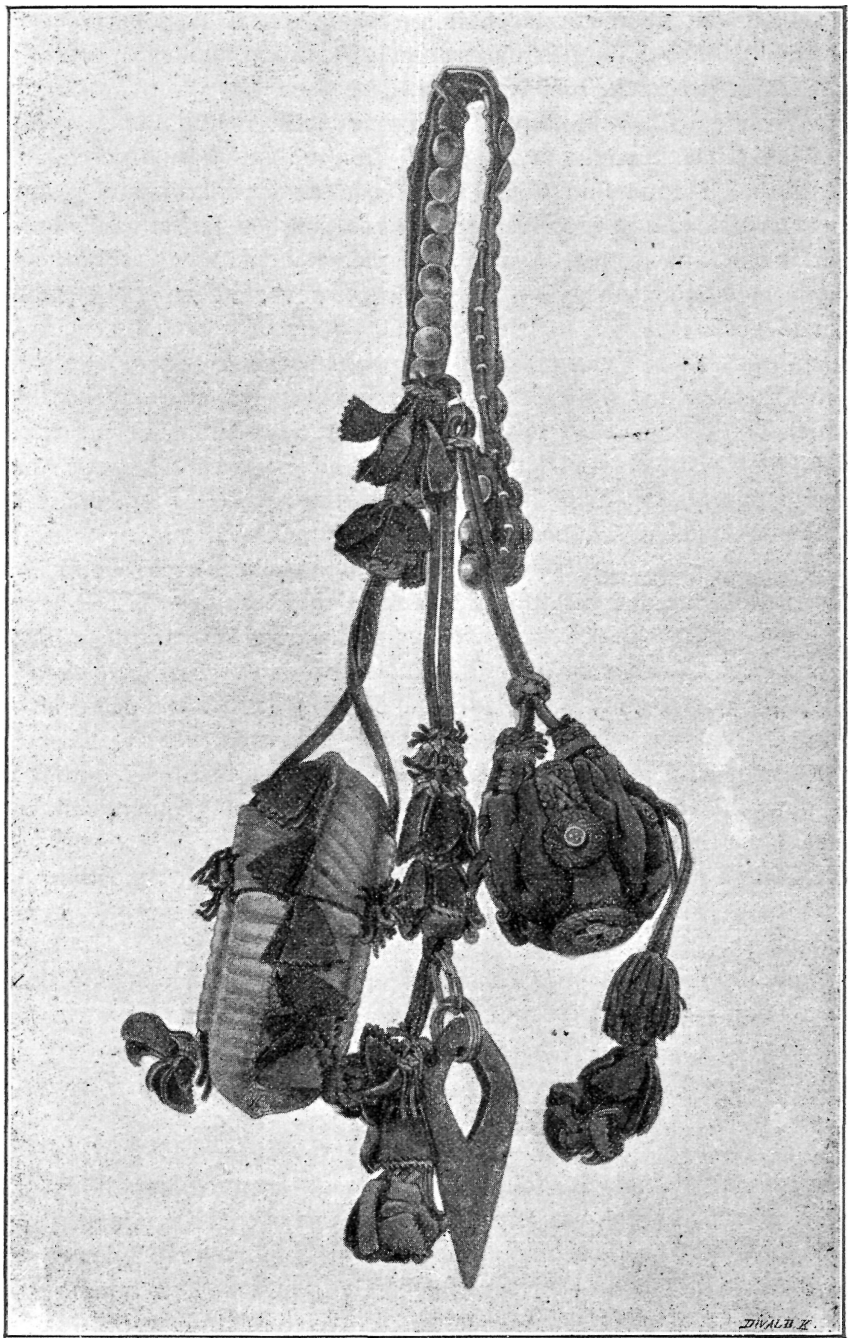

XXV. Hortobagy-hajdúsági készség; Angyalháza puszta (Szoboszló).

Ezek a vasak és kövek e szerint kétségkivül tüzérszerszámok, vagyis aczélok és kovák.

Legelőször Szeged város Somogyi-könyvtárában láttam ilyen tüziszerszámkészséget s ott vettem annak hirét, hogy hasonló aczélok a szegedi pásztorság kezén a legújabb időkig is előfordultak. Azonban minden igyekezet, hogy ilyen aczélt megszerezzek, hiábavaló volt.

De figyelmem föl volt költve s én mindenütt reákutattam, a hol csak lehetett; sokáig hasztalanul; mig végre 1896. julius 30-án a somogyi Zselizség felé tartva, Szenna falu táján, tehát már az árpádkori királyi kanászok klasszikus területén, egy igen-igen szegényes csürhés tarisznyájából előkerült a teljesen klasszikus formáju aczél, a melyet a nem kevésbbé klasszikus neolith-nyil- vagy lándzsahegy — itt »ugarkő« név alatt ismerve — mint kova érdekesen kiegészitett. Ez a lelet azontúl, hogy a törzsökös magyarságot közvetetlenül összeköti a vaskorszak régibb keletü prehisztorikus, leleteivel s igy azokat megszólaltatja, még azért is kiválóan nevezetes, mert az aczélnak a jó fogás érdekében szíjjal való fölszerelését is mutatja, tudniillik azt a részt, a mely, a földbe kerülve, elpusztult s éppen azért megnehezitette annak a megfejtését: miért birtak azok az ősi aczélok azzal a kettős hajlással ? Valami különös melléknevet a szennai aczél nem viselt, XXVI. tábla.

Ehhez a megbizonyithatólag ősi formáju aczélhoz legközelebb jár az, a mely Puszta-Bojáron magyar juhász tarisznyájából került, — XXVII-ik rajz, az alsó, — a melynek csak egyik felén van magasra kanyaritott görbület; a jelleg azonban megfelel a szennai formának; az elnevezést illetőleg a juhász azt felelte, hogy az bizony *»alpári«*. Tüzetesebb kérdezősködésre az volt a felelet, hogy az alpári azt jelenti, »szegény embernek való«. Tájszólásaink az »alpári« szót a silánynyal, szegényessel egyenlő értékünek mondják ugyan, de azért nincs kizárva, hogy az alpárinak bizonyos hagyománybeli vonatkozása lehet Alpár helységgel is.

A XXVII-ik rajzon — felül — látható aczél Pilinből került; mostkori pásztoraczél, mely az ősitől a czeglédi bíróaczél formájához vezető átmenetnek fogadható el.

E helyhez illően a mindenesetre fontos, az összehasonlitó kutatásra kiválóan alkalmas készségek és tüziszerszámok le vannak tárgyalva.

Túrkeve város táblája.

Már reáutaltam némely dolgokra az ecsegi kontyos kunyhó tárgyalásánál, úgy a bocskorokénál is, olyanokra, a melyek a Nagykunság pásztorságától eredve, az ősiség szempontjából kiválóbb figyelmet érdemelnek. Ám Túrkevéről a kiállított és teljesen fölszerelt kontyos kunyhón és számadó gulyásán kívül, mely utóbbinak képmása a pásztoréletről szóló részben látható, még különben is az eredetibb és ősi vonatkozásu, részben már kiveszett tárgyak gyüjteménye telt, melynek összeszerzésén polgárok és pásztorok vetekedtek.

Ezt a gyüjteményt külön összeállitásában sokan érdeklődve szemlélték ; tüzetesebb magyarázata im itt a XXVIII. tábla alapján következik.

Legnagyobb tárgya a kún nyeregszerszám, gazdag sallangozásával, rézkengyelével — magyarán »réz kengyelvas« — a nyeregkápán, ismét magyarán »réz körösztvasával«. A kantárnak mindkét oldalán a sallang bokrosan függ alá, s ezt a kún kantárt az jellemzi, hogy nincs homlokszíja. A kantár részei az, »óradzó« — orrszíj — a pofaszíj és az »álladzó« — állszíj. A nyereg-

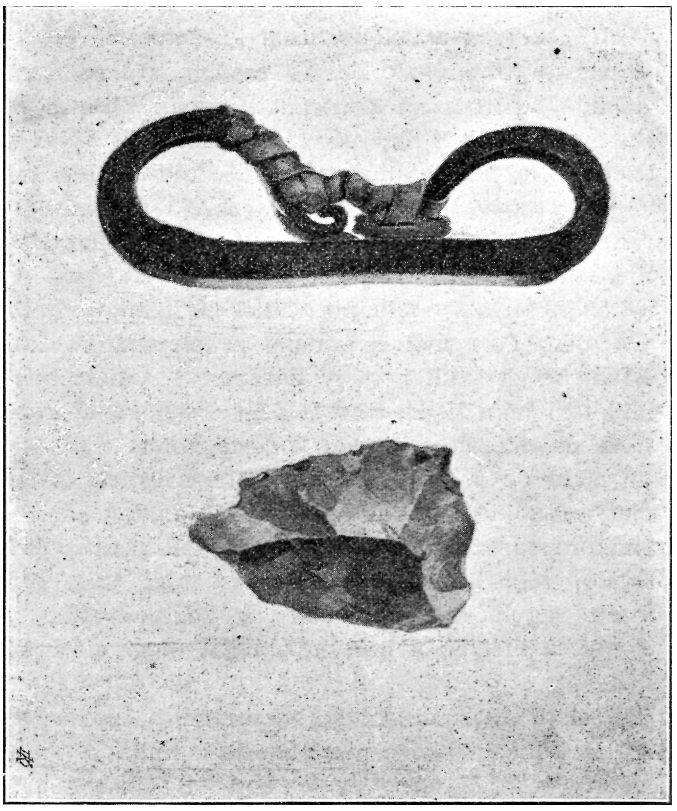

XXVI. Szennai, régi formáju aczél és a kovája.

kápa oldalán van a »bottartó karika«, a melybe a bunkosbot bejár és bejárt a legegyszerübb csikos nyergen is hajdanában. A szilaj ménesek, de a gulyák terelését is régentén lóhátról végezték a csikósok és gulyások, még pedig a bunkosbot elhajintásával ; a ménes, gulya látva a röpülő botot, ahhoz képest vágtatva kanyarodott ide vagy oda; a nyeregkápának ellenkező oldalán és ismét karikában volt a *gajló* — 32. szám — hosszu nyelén köpüsen megerősitett hurokszerü vas, a melynek az a különös rendeltetése volt, hogy a csikós az elhajintott terelőbotot a földről s még inkább a rét vize szinéről

fölszedhette, a nélkül, hogy a lóról leszállott volna. A bemutatott gajló a Nagykunság túrkevei részén az utolsó hírmondó. Ma ott a régi értelemben vett szilaj ménesről és gulyáról már szó sincsen, s a kezes ménes és gulya tereléséhez elegendő a »nehéz ustor«, közszólás szerint karikás »konditása«, a székelység az ustorpattogtatást »rittyentésnek« mondja. A nyereg mellett lefelé haladva és jobbra-balra véve 8—9. alatt vannak a készségek, 10—11. alatt az egy darabból faragott, több tagozatu, csörgő kutyakolonczok, melyek arra valók, hogy a kutya a fölkelő vad után tova ne iramodhasson.

A 14—15. szám alatti két csoport szerfölött nevezetes. Hat pár evőszerszám, kanál és villa a kanalas gém csőrének felső — kanál — és alsó — villa — kávájából készülve ; az előbbi csak kásának, az utóbbi húsféléknek való. Az ecsegi pásztorkunyhónak ez az eredeti evőszerszám-készsége az utolsó ezen a vidéken, mert a rét kiszáradt s ennek eltünésével elmaradtak a vizi szárnyasok, ezek között a régentén telepszámra itt költő kanalasgémség. is. Ezeknek a telepeknek *falu,* tehát gémfalu, kócsagfalu, kanalasfalu stb. volt a népies és pásztorneve. Az ősihez ragaszkodó mai ecsegi pásztor most a Berettyó mentéről, a Sárrétről keríti nádját és kanalasgémjét, hogy nád és gém evőszerszámját kiteremtse. Karczagon a gémkanálnak már csak egy töredéke, mellette azonban az a teljesen biztos hír maradt fönn, hogy a nagy rétség idejében, a mikor ott még a gődény is telepszámra költött, e madár csőrének felső kávájából készült a nagy kásameritő kanál ; hogyan és miképen ? ezt már eldönteni nem lehet, mert a pásztorság vénei között nem akadt már egy sem, a ki az elkészités módját ismerte volna.

A 18. szám alatt, de a 15. csoportba ís belévegyitve, látható az eredeti kún *török,* 20. alatt a túzoktollból való *tűtartó,* 21. alatt a *sárvágó* — fakés — 22 alatt a kunyhókorczba szolgáló peczek ; 26—27. alatt a püspökpálczához hasonló, vasból való, régi kásakavaró, 29. alatt régi kún *bőrtörő,* mely a száraz nyersbőrnek lágyitására való volt ; a kampóközben keresztbe egy tompa késpenge volt, a melyen a bőrt húzgálták, maga a szerszám a mestergerendán függött.

A 24. és 25. alatt, a czímertáblától jobbra-balra csoportositott apró tárgyak gyüjteménye a kúnsági *»bárányszoktatókat«* mutatja. Apró faragványok ezek, a melyek párosak, a párfelek pedig kétfélék: kisebbek és nagyobbak.

Ez a gyüjtemény a Nagykunság túrkevei részén az utolsó s itt ezek a bárányszoktatók, külön-külön madzagokra kötve, arra szolgáltak, hogy bárányelléskor a nagyobb párfelet az anyajuhra, a kisebbet a bárányra kötötte a számadó juhász, azért, hogy biztosan fölismerje, melyik bárány melyik anyajuhhoz tartozik; de ezek a jegyek csak három napig maradhattak az állatokon, mert ez alatt az idő alatt a juhász tartozott már jegy nélkül is fölismerni a bárányt s hovatartozását. Ezek a jegyek azért is becsesek, mert mindig az illető vidék számos házieszközének s egyéb szerszámnak kicsinyitett, de tipikus képét viselték, és a hol megvannak, őrizték meg. A túrkevei bárányrovás-készségben megvoltak többek között a szénvonó, a sulyok, a furkó, az ásó, a lámpás, a borona, a fokos, a juhászkampó, a kulacs, a gereben, a bárd, a pisztoly stb.

A túrkevei gyüjtemény most már azzal a megjegyzéssel, hogy a czímerkép alatt kovácsolt, tüskés kutyaörv látható, le van tárgyalva, minthogy azonban a »bárányszoktatók«, még pedig *»bárányrovás«* néven Somogyban és Zalában még meglehetősen gyakran akadtak, talán jó lesz ezeket is egy füst alatt itt letárgyalni.

Bárányrovás. A somogyi és zalai bárányrovás alakilag megegyezik a nagykúnságival, feladat szerint azonban némileg eltér, a mire már a *»rovás«* is reáutal. Itt t. i. a pásztor ellés idején az éjszakában ellett bárányra és

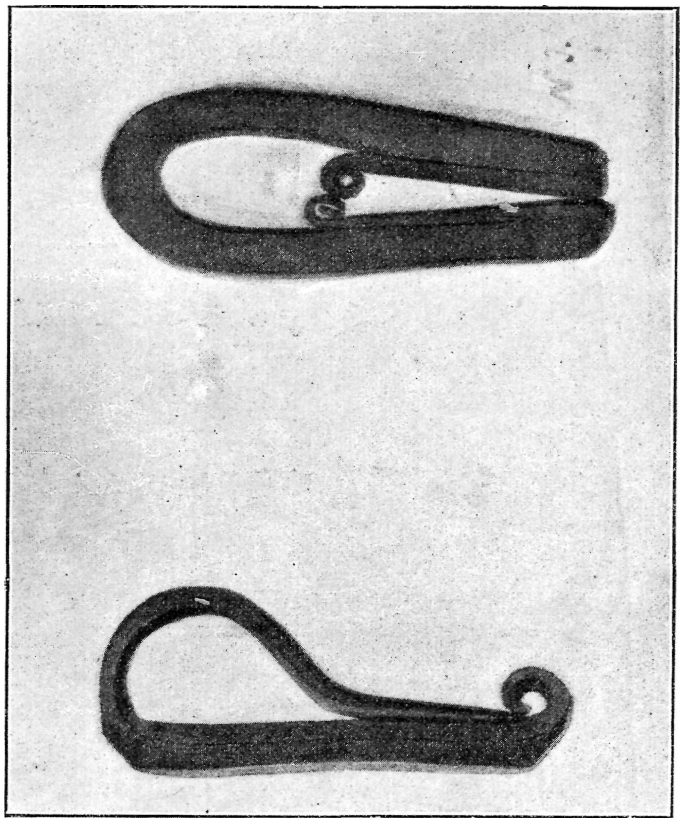

XXVII. Pilinyi és puszta-bojári pásztoraczél.

anyjára azért kötötte a páros jegyet, hogy reggel az egy éjen át ellett bárányokról, vagyis a szaporodásról számot adhasson s lehetővé tegye, hogy a gazdatiszt a szaporulatot biztosan jegyzékbe vehesse.

A XXIX. tábla egy Diszelből való készséget tüntet föl, mely különösen gazdag és Zalamegyére nézve kiválóan jellemző is. A sorozatba foglalt baltának a formája, mely a XXX-ik tábla 15. számának felel meg, nyomban megmondja, hogy a rovás zalai.

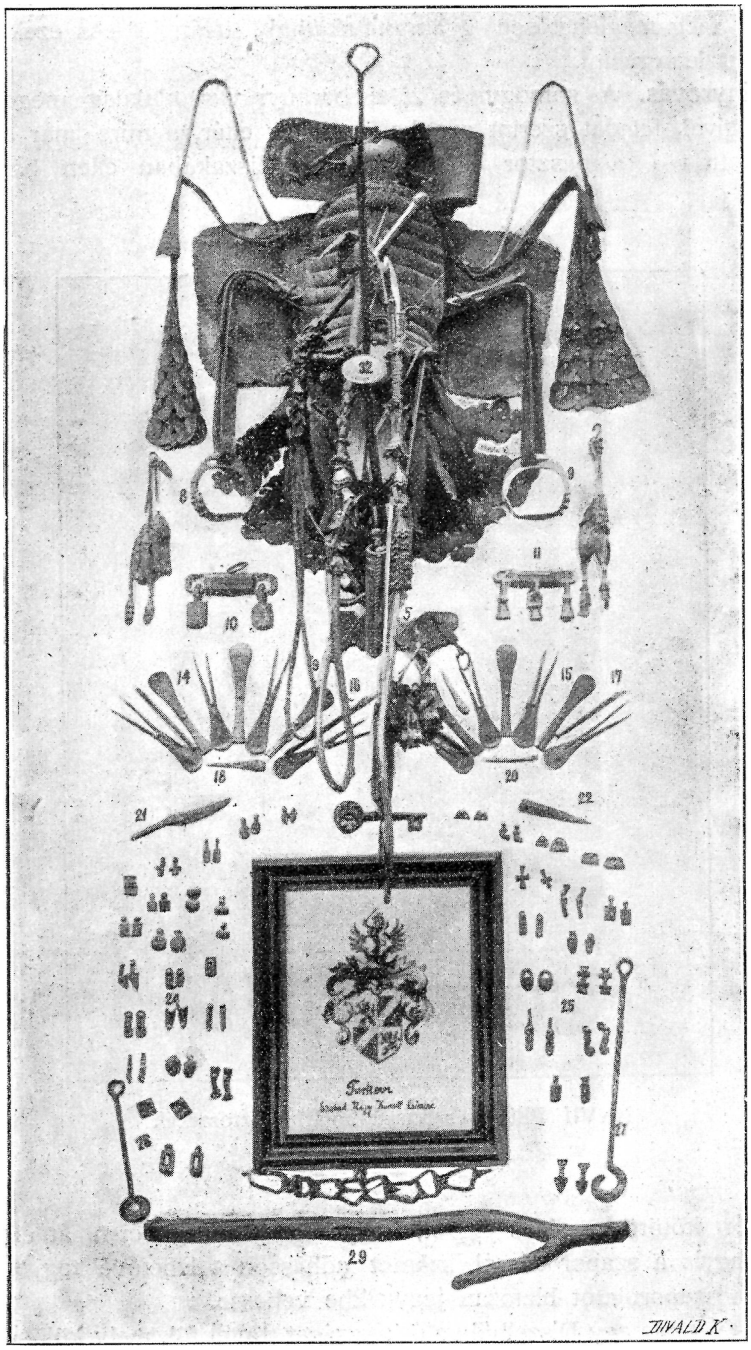

XXVIII. Túrkeve gyűjteménye.

Lapp rovás. Az ezekhez illő analógia szerintem nem az amulettekben található, a mint ezt a gyüjteménynek egyik külföldi ismertetője — *Bartels* Berlinben — találta, hanem inkább az európai lappoknál, s valószínüleg észak-

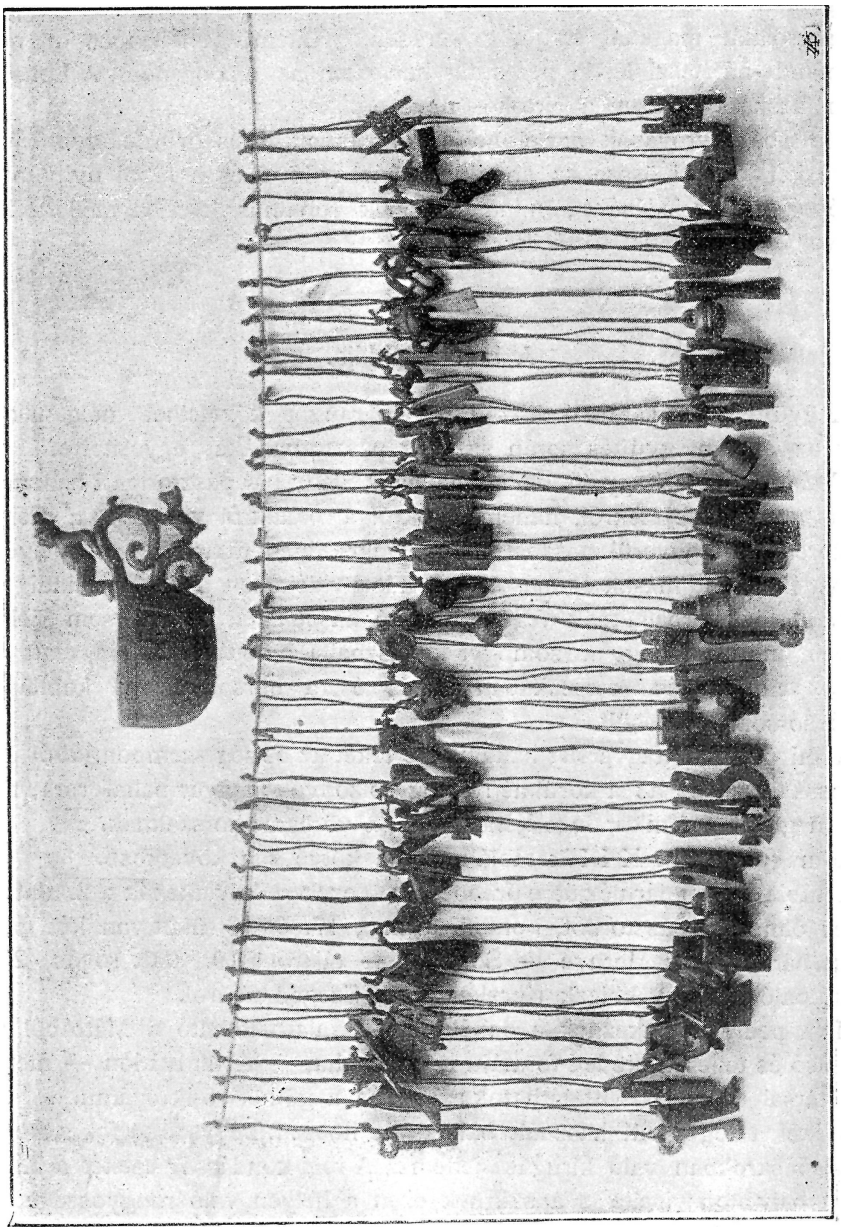

XXIX. Bárányrovás, zalai forma; e fölött ruthén ivóka.

keleti Ázsia más tarándszarvast tartó népeinél is szokásos jegyrendszer, a melylyel 1888-ban Norvégia északi végvidékére — Finnmarken — tett utazásom alkalmával ismerkedtem meg s a mely igy alakul :

A lapp gazda annyi lapos, mindkét végen szarvasfülszerűen hegyezett fácskát készit, a hány tarándszarvasa van ; erre minden egyes szarvas mindkét fülén különböző behasitásokot és kimetszéseket végez s ezeket a fácskákon hiven utánozza. Ha szarvasa eltévedve, más nyájba vegyül, vagy ha elhajtják: a fácska segitségével biztosan reáismerhet. Most ez a rendszer a norvég részekben hatóság elött is bizonyitó erővel bir, a mennyiben a lapp gazda jegyeinek egyik másolatát magánál tartja, az eredeti gyüjteményt ellenben a norvég »Lensmand«-nál teszi le, ki peres ügyben ezen az alapon dönt. A Lensmand minden fácskára rávezeti a birtokos nevét.

Ma a bárányrovások már eltünőfélben vannak. Elléskor a felügyelő juhász olajfestékkel jegyezi össze az anyajuhot bárányfiával és a többi nyilvántartás is a népoktatás terjedésével, minden ősinek rohamos kiirtása mellett, könyvecskével és czédulával történik.

A balták táblája.

A gyüjteményes táblák között kiváló rangot követelhet magának azt, a mely az alkalmi gyüjtés során szerzett pásztorbaltákat egyesitette.

Tudnunk kell, hogy itt nem a favágó-, vagy bár pásztoripari használatra alkalmas szerszámfejszékről, hanem azokról a baltákról van szó, a melyeket a pásztorember fegyverül használ, a melyekre igen rátartós s a melyeknek formái vidékenként mások és mások ; az adott vidékeken azonban mindig egyformák. A pásztorbaltáknak fegyverül való használatát semmi sem jellemzi élesebben, mint az, hogy a somogyi kanászbalta hatósági tilalom alatt áll, s hogy az elnyomatás korszakában is ez és a borsod-mátrai kondásbalta hasonló sorsban részesült.

A mi pedig a magyarság baltáinak értékét az ősiség szempontjából külön is fontossá teszi, ez az a körülmény, hogy bizonyos magyar baltaforma, tipusz szerint megfelel a fémkor legeléjének, t. i. a vörösréz-korszaknak.

A magyarázat a XXX-ik táblához van kötve s a következő.

A tábla egyéb járulékait előrebocsátva, ezek a következők : 2. alatt van egy ékes ólmozásu pásztorbot, borsodi forma ; 17. és 18. alatt van két gazdag sorozatú bárányrovás Mernye — Somogy — tájáról ; 19. alatt rovás, 20. és 21. alatt palóka vagy libiczk Kecskemét és Szeged tájáról.

Most pedig következnek a balták. Itt 3, alatt látható a Mátrából való, talán utolsó és teljesen eredeti formáju kondásbalta, — került Ivádon — melynek borsodi társai 4. és 6. alatt láthatók ; rokona a gömöri 5-ik számu.

Ezeket a fegyverül használt baltákat a hosszu, négyszögü fok s a széles élnek felső sarokban való kirugása jellemzi. A régi kondásság ezeket a baltákat mindig a balvállon viselte s a szűrnek ezen a helyen való rongyossága vagy foltos volta mindig rávalott a kondásra. Még a negyvenes években is akadt akárhány kondás, a ki 25—30 lépésnyi távolságból föltétlen biztossággal és úgy sujtotta a disznót fültövön, hogy a balta élének kirugó sarka vágódott be s az állat menten összerogyott, — Sujtott bizony ember felé is.

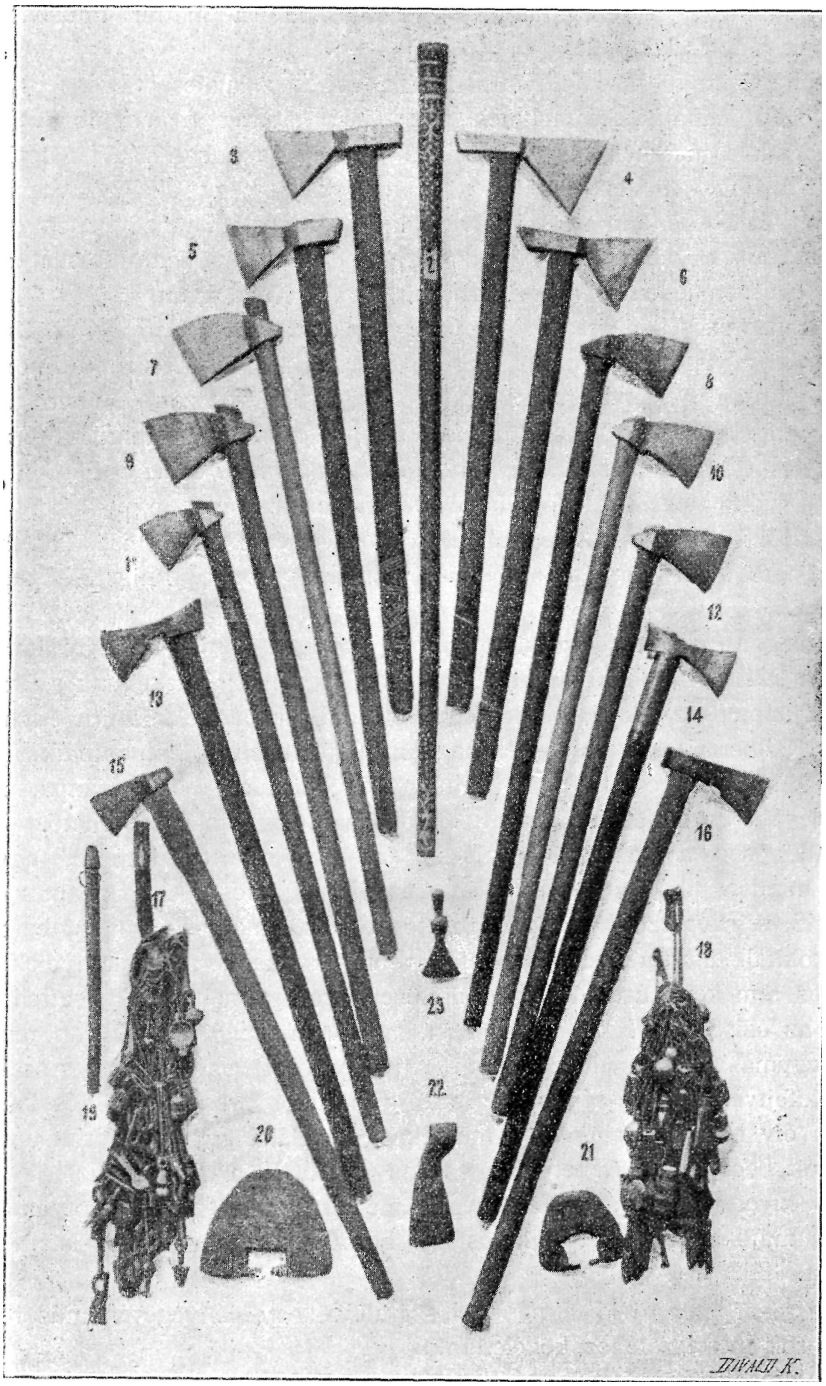

XXX. Magyar balták.

Ennek a jellemző formának gömöri változata — 5. — átvezet a tót pásztorok kezén található, »valaškákhoz« 13., 14. és 16., melyeknél a rezes díszités, úgy a nyelen, mint a baltán is uralkodó; a formát azonban nem lehet tótnak mondani, minthogy a jelleg nagyban és egészben a mátrai tipusznak felel meg, csak a fok alakul át.

Ezeket igen messze felülmulja a somogyi és zalagöcséji egészen, sajátos és különálló baltatipusz, melynek elterjedési határait nem ismerjük egész pontossággal, a melynek már elhanyatló formája azonban Zala némely más részében található, nevezetesen Diszel táján. Ebben az elváltozásban a legtipikusabb Zala-Apátiban az a betyárbalta, a melylyel a negyvenes években a futóbetyárok egy birtokost támadtak meg. Ezt az elhanyatló formát mutatja — nem egészen jellemzően — a Díszelről való 15-ik szám.

Ősi forma. A mi itt valóságos és az ősiségnek első — vörösréz — fémkorszakáig visszamenő típus, az a 7., 8., 9., 10., 11., 12. számu Somogyból és Zala göcseji részéből, Nova tájáról, származó sorozat, melyet a szinte elenyésző, igen csekély terjedelmü fok, a felső rész íves emelkedése, a rendkívül széles él, mely a balta új korában kissé *homoru* és az él felső sarkának előrerugó volta jellemez. Nem kevésbbé nevezetes az, hogy a kerek lyuk, mely a nyél befogadására szolgál, az egész területen egyforma, úgy, hogy a nyeleket faragó pásztor látatlanban is eltalálja a vastagságot, illetőleg a kovács a bőséget.

Ennek a tisztán fegyverül használt kanászbaltának vörösrézkori megfelelője a 22-ik szám alatt látható. Ezek az őskori rézbalták nálunk a Dunántúl kerülnek napfényre, elterjedésük pedig az eddigi ismeretek szerint északkeleti irányban Szibériáig követhető. A magyar földön talált példányoknál a nyélnek való lyuk bősége megfelel a mai somogyi baltáénak ; a fok hiánya, az íves emelkedés és az él felső sarkának előtolulása világosan észrevehető.

Különösen a somogyi kanászság roppant rátartós erre a fegyverre, melyet minden tilalommal daczolva tartogat, dugdos. A rangosnak nyelét kifényesiti s szépérzékének legváltozatosabb szüleményeivel, mint ember- és állatalakokkal, díszitményekkel szinte beboritja s akadnak a baltanyelek között valóságos remekek ; ezek között különösen azok, a melyeken a legtipikusabb, messze az ősiségbe vágó ornamentum, az u. n. *cziczkafarok* van rendkívül biztos, egymásból kelő alakzatokban a nyelen végig, vagy bizonyos szakaszok szerint kifejtve. Az ékesség akkor tetőzött, a mikor hires betyárok és kanászok számára oly balták készültek, a melyeknek oldalába egy ezüstforint nagyságu tükör volt beeresztve. A betyár a szabad ég alatt a gyepbe tűzte le tükrös baltáját, kivette polychrom ékességü, mesterségesen záró borotvatokját, a melylyel majd megismerkedünk, és igy borotválkozott meg az isten szabad ege alatt.

És most egy rövid átmenettel számolva, egy lényegesen más részhez, a pásztorok művészetéhez közeledünk.

Vegyesek. Az átmenet tárgyalása a XXXI-ik táblához van kötve. Legfelül látható egy hatos fogas, fogai csizmák, kétfelől egy-egy jól stilizált kosfej ; a két tartó pedig csodálatosan hasonlit valamely délszaki, még ma is

a kőkorban élő vadnép bálványalakjához. Már pedig ez zalai juhászembernek — Baksának — a faragványa, ki, mint mondta, teljes világéletében »a maga eszitül» faragott. A németek nagy ethnografusa, *Bastian,* az ilyen eszme-

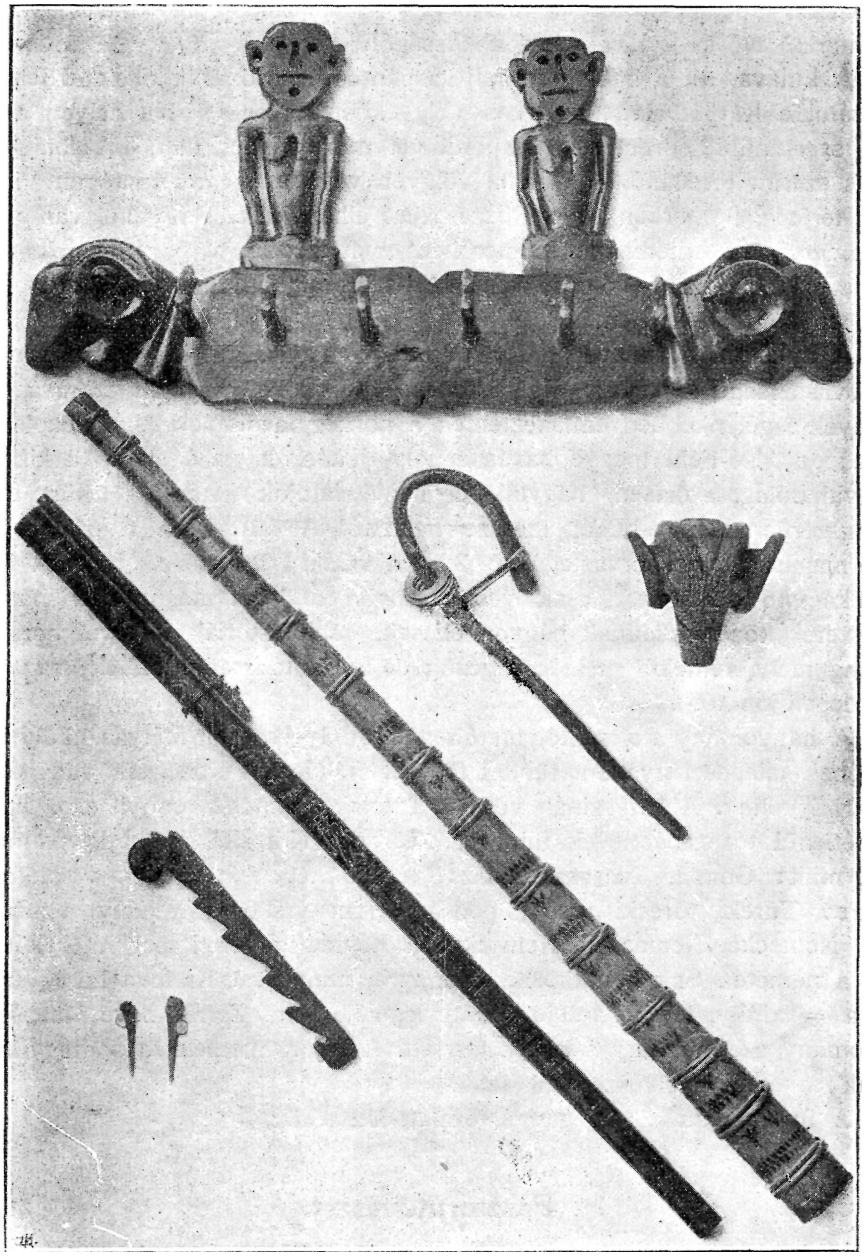

XXXI. Vegyes pásztor-tárgyak.

találkozást »népek gondolatának» — Völkergedanke — mondja. Mindarra, a m kos, kutya és magaszőrü ember, hozzá az ornamentika különböző nemére nézve is, a zalai embernek rendkivül kifejlett formaérzéke van ; ennék tanu-

jeleit majd még közelebbről is megismerjük. A kosfejnél maradva, Bak mellett, a Széchényi-major juhaklának minden kapu-kitámasztó oszlopa, kosfejbe végződött, a minő táblánkon a fogas alatt látható. Béresfaragás ez, oly biztos formaérzékkel, hogy művész sem vázolhatná jobban; a szürkére kilugzott, összevissza repedezett tölgyfa, melyből a fej készült, még emelte a szurtos fejü merinő élő kossal való hasonlatosságot.

A kuláva. Az a kampó forma, vaspántos és csörgő karikákkal felszerelt szerszám, a Kárpát alatt bizonyos völgyekben ostor és bot helyett csorda-terelő. szerszám. Csörgetésére szaporábban mozog a csorda, az elhajintással tetszés szerint terelhető. A Gölnitz völgyén végig megvan ; Liptóban Vazsecz faluig terjed ; Gömörben Nagy-Rőcze táján elhanyatlik. Hogy hol van a keleti határa, ma még ismeretlen ; és merőben nyilt kérdés, vajjon mi jelentősége lehet e szigetségszerű előfordulásnak ? A szerszám neve tót: *»Kulava«,* a mi különben mankót is jelent.

A bucsum. A kulava alatt van az embermagasságu, öble táján majdnem csombvastagságu *Bucsum ;* végigabroncsozva s oly beégetett czifraságokkal, a melyek legélénkebben emlékeztetnek a norvég faedények és dobozok díszitésére ; ez Alsó-Fehérmegye havasain oly juhászok kezén van, a kik megbizonyithatólag, sohasem hagyták el hegyi falujok határát. A kürt hangja harangszerüen zengve-búgó, messze hallható. A kürt alatt a szintén közel embermagasságu és karvastagságu Gyetva vidéki *fujora*-sip, melynek három hanglika van s a melyet csak vendégcsövön át lehet megfújni. E hatalmas hangszerek között akadnak nagyon ékesek, rablóhistóriák képével boritottak. A hang mély, remekül méla csengésü ; de kurjantó is adható. A tótság kezén van, de vajjon tót-e ?

A hagyomány a tótságtól merőben elütő Gyetvaiakat Mátyás király fekete seregének telepesei gyanánt tünteti föl. II. Rákóczy Ferencznek vadvitézségü huszárjai voltak. A helyszinén végzett futólagos kutatás ennyit szolgáltatott : a föltétlenül tót családnevek, mint: Drdol, Vrto, Krkoška között kevés magyar akad, mint: Gonda, Szarvas, Balázs ; a határnevek közt sok vonatkozik a törökre: Turek, turecki vrsok, pod tureckim vrškom ; néhány a németre, mint: Nemecka, Nemec, za Nemecku. A néphit itt vereti meg a törököt, illetőleg a németet. Sok vonatkozik a királyra, mint Kral, Kralova hora, Kralova pastva = király, király erdeje, király legelője. Egy forrás neve Matiaška, ja hagyomány szerint Mátyás király forrása. A fujora megfelel a somogyi furuglyának ; a többi nyelvészeti föladat.

Á fujora alatt a kun gángó, ezalatt két tőrök.

Pásztorművészet

Hangszerek és egyebek.

Magyarország pásztorságának — átalában véve — megvan a maga teljes képzőművészete. Előadó művészete a pásztordal és a miszterium. A dal, melynek zenéje az emberi hang, kifejező eleme a szó és annak értelme, ritmusával és zenei elemével is fest és hat. A hangszeren gyakorolt zene a magyar pásztor-

embernél sohasem kisérője a dalnak ; az teljesen külön áll, hatás tekintetében teljesen önmagára támaszkodik.

A miszterium megfelel a szini előadásnak, de nem sajátos fejleménye a

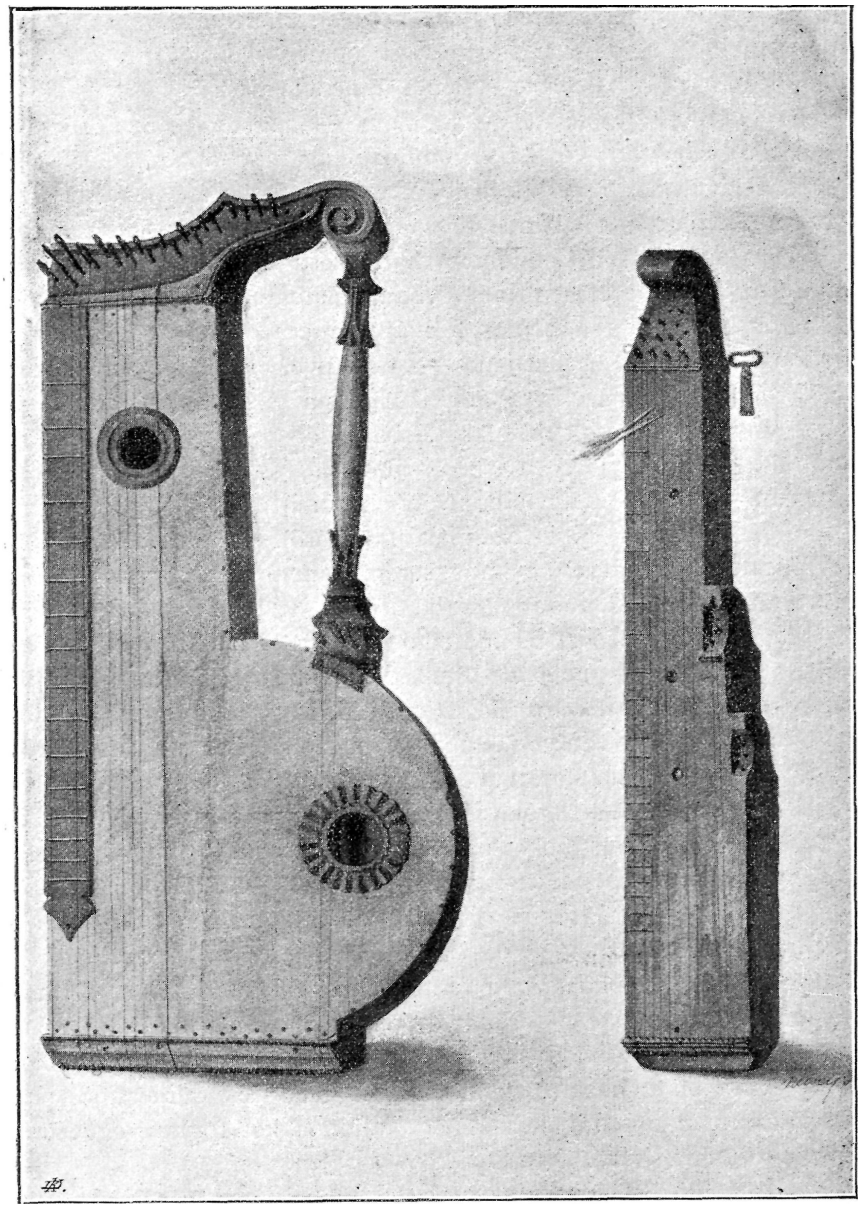

XXXII. Magyar pásztor-cziterák.

pásztor elmének vagy léleknek ; eredete a kereszténységben gyökerezik, tehát nem nemzeti a szó szoros értelmében véve, noha bizonyos járulékai nemzeti szint ölthetnek. A mi most már a hangszeren űzött zenét illeti, Magyarország

egész területét véve a Deliblat pásztorának hihetetlen egyszerüségü, nádsip-szerü, de dudaszavu, hangzó öble szerint pedig a sáritökhöz kötött hangszerétől, a nagy, három méter hosszu máramarosi kürtig, az embermagasságu fujerától a gödény szárnycsontjából készült kicsiny csonttilinkóig, kürtökön és sipokon át minden kigondolható pásztor fuvóhangszer megvan, a melyekhez a duda is sorakozik. A húros hangszerek közül megvan *citera* elnevezés alatt a leg-egyszerübb formától a sorozat oly ékes és nemes alakzatig a lant, a mely művészi fölfogásra vall, beleértve a zenei átmeneteket is.

A zenei rész tárgyalására — fájdalom — nem vagyok alkalmas s ez nem is tartozik szorosan véve irányomhoz ; de már a tárgyi és szerkezeti rész, az utóbbi kivált ősi vonatkozásaiban, nagyon is ide tartozik. Megkísértem.

A **czitera.** Az utolsót elsőnek téve, a *cziterának* nagy elterjedése van ; az alak szerint legfejlettebb, majdnem hárfaszerü forma, magyar pásztorok kezén, túl a Dunán, nevezetesen Somogyban, található. A XXXII-ik táblán balfelől álló, hárfaszerü és igen nemes formáju czitera 24 húrra van berendezve és Szántódon — a Balaton partján — készülve, juhászember kezeműve ; különben Vadé-puszta kanászbojtárjának tulajdona volt, ki bizony nehezen vált meg tőle. A készitő nemcsak az alakadásban, hanem a festésben is mesternek bizonyult, a mennyiben a szép, támasztó oszlopot és a hangárasztó lyukak keretét a bronz patinájához oly hasonló színnel festette be, hogy csak a tapintás győzött meg ezeknek favoltáról. A húrok aczélból való boltiak. A pásztor nem játszik e hangszeren, hanem pengeti, még pedig lúd- vagy pulykatollal. A nótát a hanglajtorja fölött végigfutó három húr adja, úgy, hogy a játszó balkezével és lúdtollal nyomja le a hanglajtorjára a nótát vivő húrokat, jobbkezével pedig ide-vissza végigpenget az összes húrokon.

A hangolást nem ismerem. Megjegyzendő, hogy a czitera nyak és has-alkotta sarokban faggyu van, a melylyel a játszó a jártató tollat időről-időre síkossá teszi. Innen származhatott a fagygyúzás.

A keskeny czitera-alak alföldi, Szeged felső tanyájáról való. Teljesen felhúrozva 20 húrt számlál, mely közül három a nótás. Ennek a formának három kicsiny hangárasztó lyuka van. Mindkét alaknál egészen különös az, hogy a leghosszabb — basszus — húrokon túl, külön csoportokban rövidebb és vékony húrok következnek.

A hangolás megállapítása igen fontos, mert némileg a finn »Kantelehez« is lesz viszonyítható ; noha az utóbbinak nincsen hanglajtorjája s a húrok a maguk összességében bizonyos akkordra hangolva, ének-kiséretül szolgálnak. Nagyban és egészben a hazai cziteraformák a tiroli- és stiriaiakhoz hasonlitanak s a jövőben eldöntendő kérdés az, vajjon a két forma vegyesen, vagy külön-külön területhez kötve fordul-e elő ?

Kígyós bot. Mielőtt, hogy a magyar fúvóhangszer pásztorformáira térnék s ezeknek rendszerét a következő XXXIII—V-ik táblák alapján kifejteném, közbe kell vetnem azt a három tárgyat, a mely a három pásztorsípon kivül a XXXII-ik táblán foglal helyet.

A két kampós bot a juhász-műfaragás remeke, a készítés vidéke Zala ; a jobboldali kigyós boté Göcsej. Ezeken a botokon az igen finom formaérzék

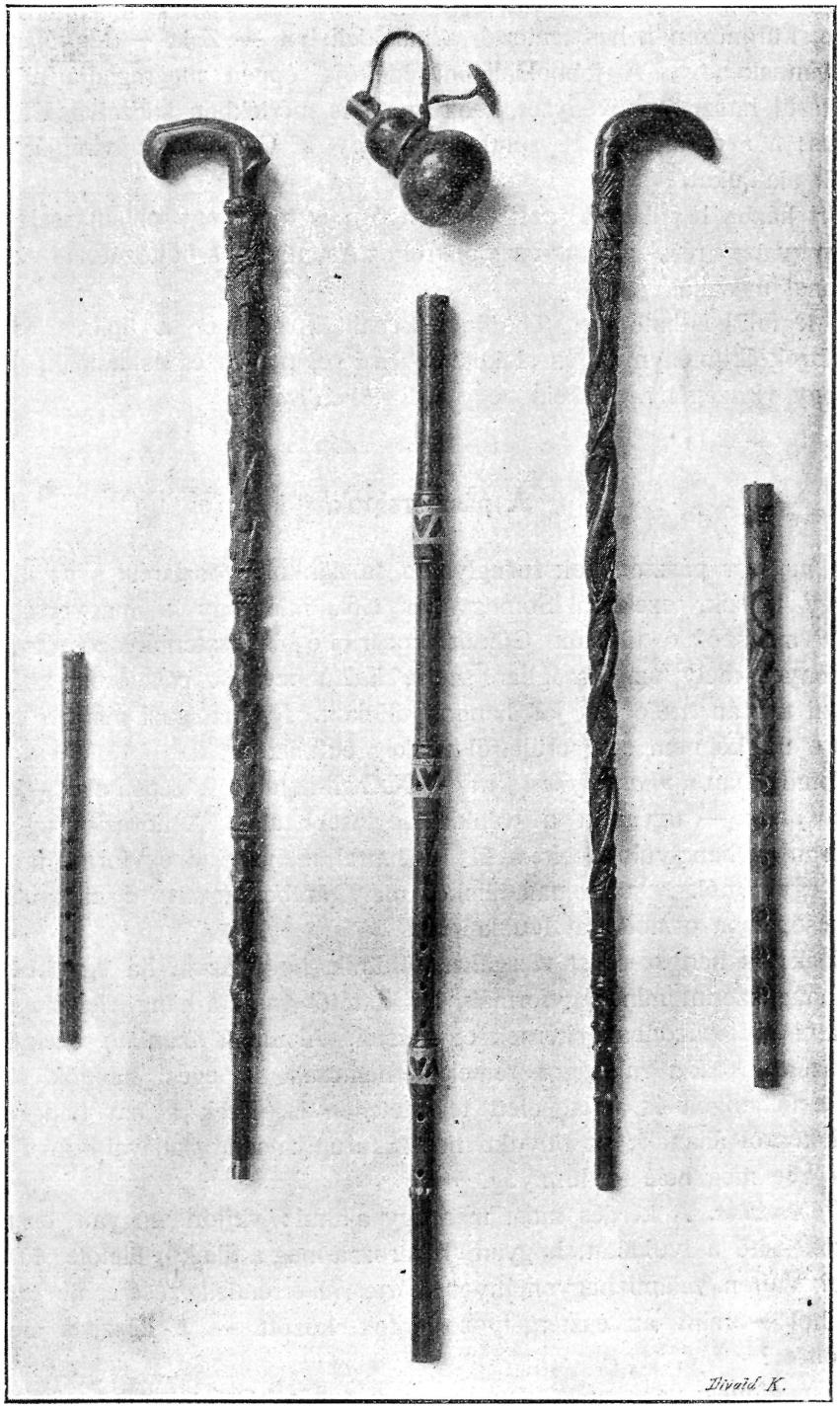

XXXIII. Síp, bot és kabak.

a kivitel biztosságával és tisztaságával párosul, a kigyó pedig sohasem hiányzik s oly pontos megfigyelést árul el, hogy a siklót — Tropidonotus — a kurtakigyótól — Anguis — biztosan meg lehet különböztetni. A kigyó pikkelyzete, különösen a has lemezei, a baloldali bot — Zala — kigyóján mesterileg vannak adva. A jobboldali bot kigyója éppen megragadja a békát. A díszitésül használt növényzet, csak igen kis mértékben stilizálva, Ulmus és Carpinus; a »rózsák« a Chrysanthenum vagy a Chamomilla virágjától kölcsönözik alakjukat.

Úri házba bepillantva, ezek a faragó pásztorok egy pillantással »nézik le« ezt vagy azt a részletet; az oszlopokról az Acanthust, a bojtozatokat s. t. e. f. és azonnal másolják.

A legfelül látható kis, jóökölnyi kabaktök, sokszor a tipikus és szép cziczkafarok-ékitmenynyel és alakokkal díszitve, nem szeszes italnak, hanem a Somogy vizszegény vidékein »egy ital viznek való«.

A pásztorsipok.

A magyar pásztorsipok furuglyákra és tilinkókra oszlanak s ez idő szerint, úgy látszik, ezekben Somogy jár elől, minthogy a magyarság más vidékein megszólaló tilinkók Gömör kosárfonó és esztergályozó tótságának készitményei, mely az országban szerte kalandozva, a pásztorok között is elterjeszti tisztán szóló és jól hangolt tilinkóit. Igy az igazi magyar pásztor készitette tilinkó nem egy területről végkép eltünik.

Somogyban a *»hosszi furuglya«* — XXXIII-ik tábla, középső alak — mellett a tilinkó dívik — ugyanott a baloldali legkisebb alak. A hosszi-furuglya két csoportban öt hanglyukkal bir; a tilinkó hattal, mely mind egyforma távolságban áll egymástól. A jobboldali tilinkó, mely arabeszkszerü díszt mutat, tót és két csoportba osztott hat lyukkal bir.

Ezeket a hangszereket vizsgálva, föltünik, hogy azok, ha egy készitőtől valók, hang szerint mind egyformák, ha kettőtől valók a hang jellegére nézve, mondhatni a diapázonban eltérnek egymástól. Akadnak azonban ezek között a hangszerek között valóságos remekek, nemcsak az egész hangok skálája, hanem a félhangok és a flageolett tekintetében is. Ezek a hat hanglyukkal biró tilinkókról állanak; az ötlyukú hosszi furuglya saját skálával bir s a játszó közbe-közbe még belé is dünnyög.

Sípbeosztás. A kérdés most már úgy alakul: vajjon hogyan osztja be a tilinkókészitő a lyukakat, hogyan határozza meg a tilinkó, illetőleg furuglya hosszát? Vajjon valami hagyományos mérték áll e rendelkezésére, nevezetesen ott, a hol — mint az esztergályozó tótok között — a készités népipari alakot öltött?

A megfejtés nem volt könnyü, mert a készitők, igen érthető okoknál fogva, titkolódznak; féltik keresetüket. A somogjá Zselisségbe, a magyar kanászságnak az Árpádkor óta is klasszikus e területének Ropoly pusztájára kellett elmennem, a mig akadtam oly magyar tilinkófaragó kanászra, — Lukács

uramra — a ki értelmesen és nyiltan megmagyarázta a dolgot, mert tisztán felfogta kutatásom okát és czélját.

A beosztás és mindennek mértéke az *emberi kéz,* tehát az emberiségnek

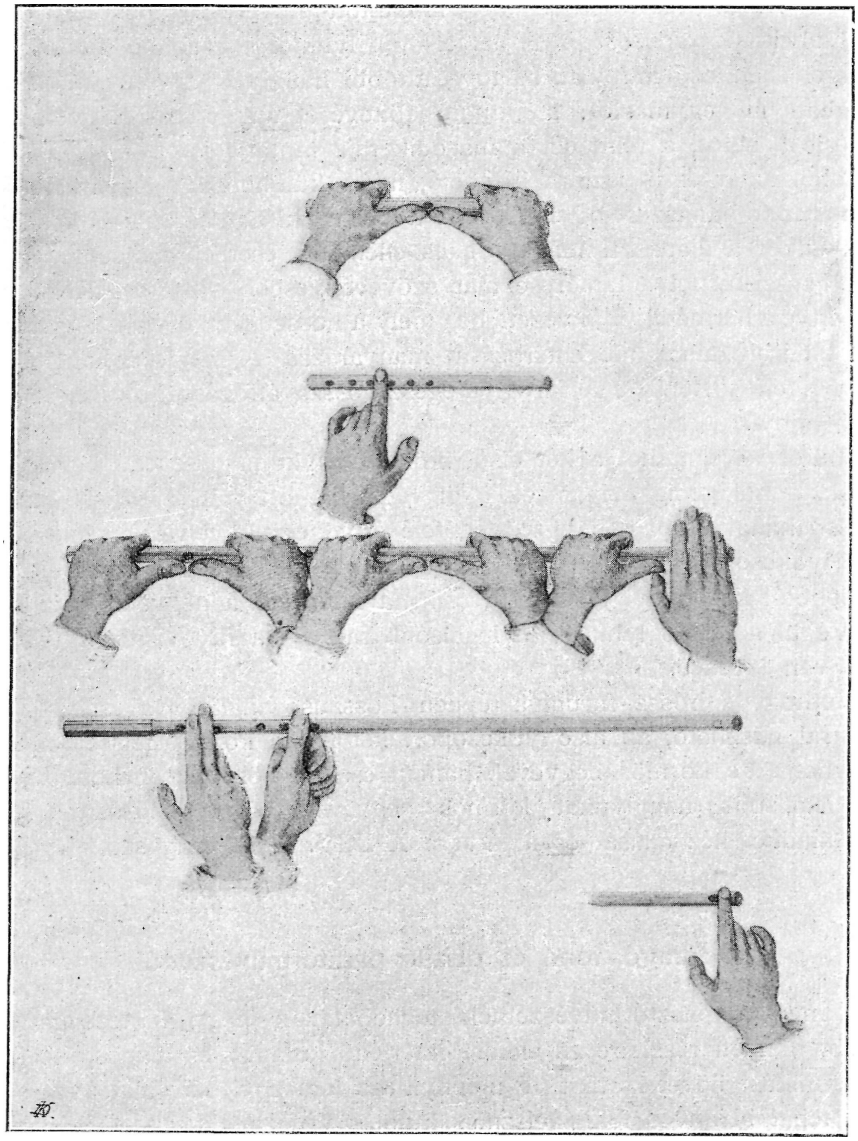

XXXIV. Sípok fölmérése.

minden bizonynyal legősibb mértéke, hozzá a könyök, láb, sing, arasz mellett a legérzékenyebb is, mert kisebb részekre bontható.

A somogyi tilinkó és furuglya mértékrendszerét a XXXIV-ik tábla magyarázza meg.

Már a futólagos szemle is rátanit, hogy az ököl, az oldalt kifeszitett

hüvelykujjal és kombinálva az egy és több újjal, szerepel a hosszúság és bizonyos hanglyukak helyének meghatározásánál ; a sipoló és hanglyukakra nézve pedig az ujjak szélessége a mértékadó.

A somogy-ropolyi tilinkó, a mint a XXXIV. tábla legfelsőbb rajza mutatja, kétökölnyi hosszú és a hol a két kinyujtott hüvelykujj összeér, ott van a hanglyukaknak *lefelsőbbje.* E legfelsőbb lyuktól s a sipoló lyukkal vagy fúvóvéggel ellenkező irányban haladva, a többi hanglyuk egy-egy mutatóujjnyi távolságban áll egymástól ; a mutató föltevését úgy értve, hogy a körmös begye érje a sípot, a mint ezt a második rajz mutatja is.

Ebből aztán az is tisztára kivehető, miért különbözik a diapázon a különböző mesterek hangszerein ? Ha kisebb a mester, kisebb az ökle és keskenyebb az ujja, ekkor a diapason magasabb és ellenkező esetben mélyebb.

A hosszi-furuglya kimérése már szövevényesebb s ezt a XXXIV. táblán felürül értve a harmadik rajz vezeti be, mely a hosszuságnak és a két hanglyukcsoport határlyukainak meghatározását magyarázza. A mérés a hangzó végtől a fúvóvég felé történik s a furuglya egész hossza, átfogással mérve, öt ökölnyi és négy ujjnyi.

Alulról véve, a hol a két első ököl hüvelykujja összeér, van a legalsó hanglyuk, a hol pedig a második ököl végződik, ott van a legfelső hanglyuk. A legfelső hanglyuktól a hangzó vég felé értve, egy hüvelyknyi szélességre áll a felső lyukcsoport többi — két — lyuka ; az alsó csoport második lyuka a legalsóbbtól két ujjnyi távolságra esik, a mint ezt a negyedik rajz magyarázza. Végül a sipoló lyuk — a legalsóbb rajz — a fúvóvégtől egy mutatóujjnyira van kivésve.

Minthogy a hosszi-furuglya éppen hosszuságánál fogva csak kinyujtott jobb karral játszható, az alsó lyukcsoport két lyuka közül a felsőt a mutatóujj nem foghatja be körmös begyével, hanem csak a középsővel, holott a középujja a legalsóbb hanglyukat körmös begyével, tehát rendesen fogja be, **a** mint mindkét kéz állását és fogását a XXXIV. tábla világosan magyarázza.

A faragó, fonó és díszitő pásztorművészetről.

A magyar pásztorművészetnek tagadhatatlan nagy fontossága sokkal behatóbb, minden részletre és elemre kiterjedő kutatást és alapos, széleskörü összehasonlitást követel, mint a mennyit az arasznyi idő alatt végrehajtott alkalmi, tehát bizonyos fokig felszines kutatás végezhetett.

Nemcsak e művészet fejlettségi foka és sajátossága, hanem sokszorosan vitás volta is, a melyet a magyarság ellenségei nagy makacssággal és szünet nélkül fölújitanak, alapos eljárást, tehát külön *könyvet* kér, a melyet ma még kiteremteni nem lehet, a mely azonban magyar föladat. Úgy a tudomány, mint önmagunk iránti kötelességből határozottan az.

A mit itt, hol a kiadvány természeténél fogva bizonyos határokat tiszteletben kell tartanom, adhatok, az csak némi kidomboritása akar lenni annak, a mit az a néhány bevezető szó magában foglal. A mit pedig igy adok, az

mégis csak picziny töredéke annak, a mit adhatnék s a mi, a kutatásnak mai állásánál fogva is fölbátorithatna, — mondhatnám — följogositana annak a kimondására, hogy úgy, a mint a magyarság mai helyén egyedül, fajrokonok

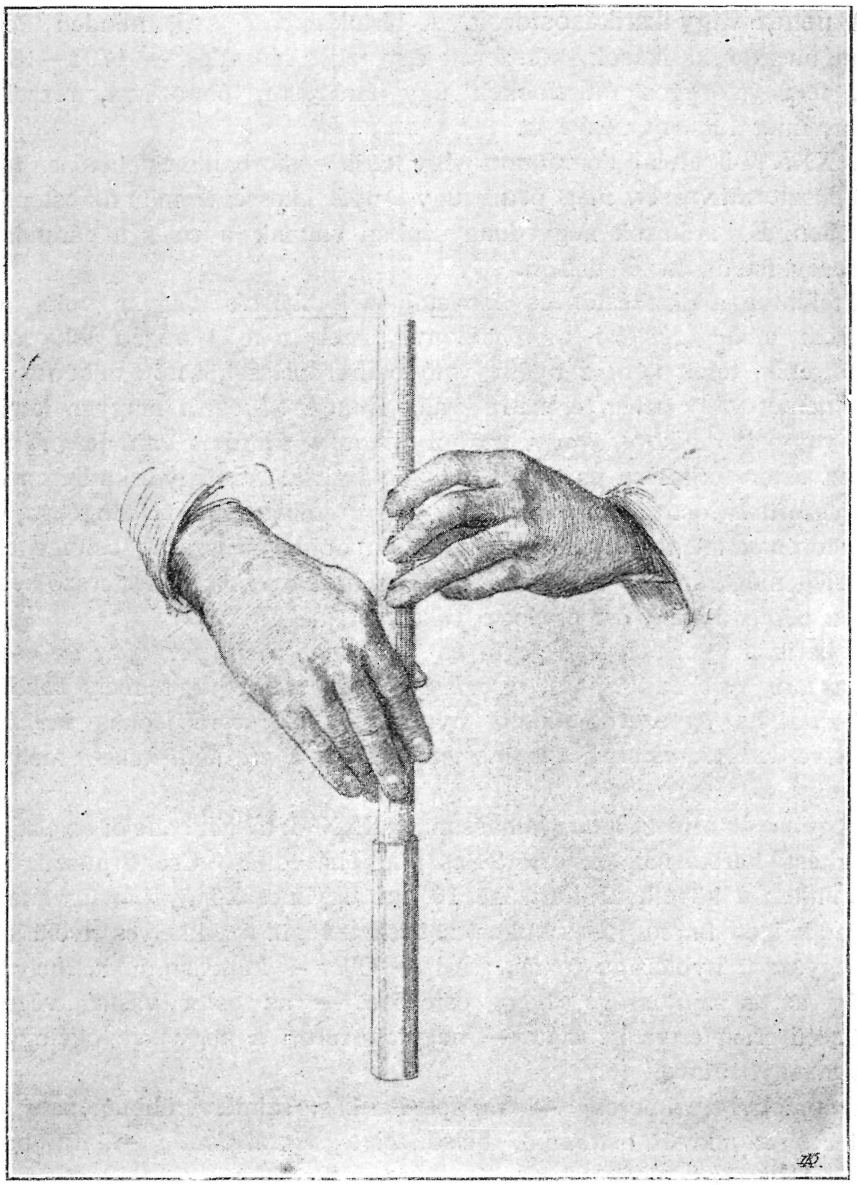

XXXV. A hosszi furuglya fogása.

nélkül áll ; a mint ez a különállás nyelvében, szemlélődésében, szokásában, természetes hajlamainak összességében, tehát felfogásában és a szellemi élete sajátosságában minden kétséget kizáró módon megállapitható, úgy áll népies és pásztorművészetében is, melynek világos magyar sajátosságai mellett éppen

annyi az átvett elem, mint a mennyi bármely más népnél, a mely fejlődése menetében más népekkel érintkezett.

Az átvétel mindenütt kölcsönös.

A feladat az, hogy a sajátost a kölcsönvettől elválasztva, kimutassuk; és csak ekkor vonjuk le a végső következtetést.

A nehéz vagy karikásostorok. A birtokomban levő, minden kétséget kizáróan magyar karikások, korszerint egy teljes századot — 1794—1895 — ölelnek fel; valóságos műremekek úgy faragásra, ólmozásra, rézzel való kiverésre, mint fonásra nézve is.

A XXXVI-ik táblán bemutatott négy karikásostorban meglehetősen tetőz az e nemü pásztorművészet, még pedig úgy a nyél ékessége, mint az ostor fonása tekintetében. E karikások negyednagyságban vannak adva s a páratlanul hű rajz Nécsey István kezét dicséri.

Eltekintve a díszitéstől és fonástól, e karikások magyar volta mellett első sorban a megerősitési mód bizonyit, mely a nyél végén álló kengyel révén történik, tehát nem a nyélre való reáhurkolással, a mi e fajta ostorokná mindig német vagy szláv eredetre vall. Ehhez képest a magyar karikáson mindig vagy karikákból, vagy szijból alkotott forgó is van jelen, hogy a kötést az ostor forgatása és a konditás ne lazitsa. A magyar karikáson végül a legegyszerübb ostortő is vagy föl van rojtozva vagy pillangózva, holott a tót ostoron a telektől hosszú, a végükön bojtos szijszárak csüngenek alá. A mi pedig még ennél is fontosabb, a magyar karikásnak mesterszó-készsége teljes, ez pedig mindig ősi eredetre vall.

A karikás nyelének van *fogó-* és *kötővége, telke, forgója;* az ostornak van *ostortöve, ostora, csapója, ostorhegye* vagy *suhogója,* a mely *kondit. Az* ostor fonata, ha egyszerü, akkor nyolcz*águ*, az apró fonás *tizenkétágu,* ennek neve *kukoriczaszem;* a legmesterségesebb a *kigyohát*-fonás, mely 16—18—24 águ is.

Hogy az ostorrészt letárgyalhassam, a XXXVI. táblán balfelől az első, lemezes díszitésű karikásnak ostora 24-es kigyóhát-fonás, Csákó pusztáról való csíkósmunka; a következő karikásé 16 águ ugyancsak kigyóhát ugyanonnan; a harmadik igen finom 12-es kukoriczaszem; végül a pikkelyes nyelü karikás ostora egyszerü nyolczágu fonás, zalai — Ollár — kondásmunka, mely ostornak még az is sajátossága, hogy ostoröve — az ostor vastag vége és a nyél közötti részt értve ez alatt — négytagozatú; a négy tag egy-egy karikával van egybefüzve.

A somogyi »czímeres« — rangos karikás, szintén többtagozatu ostorövvel bir s azonkivül ostorának belső teste *selyemkendő;* — ifju bojtár a szeretőjétől kapja.

Ez az ostor költészete.

A magyar nyelekről átalában ennyi: a legegyszerübb is, melyen semmi a faragott dísz, legalább sajátos kötésü *vitézkötéssel* van ékesitve, a fogóvégen pedig megvan a czifrán csipkézett és lyukasztott sallangszerü *karszij,* a melylyel az ostor kézcsuklójára fűzhető. Ezek a pásztorkötések pontos elemzést követelnek, mert annyira sajátosak, hogy iparilag nem is alkalmazhatók, sok

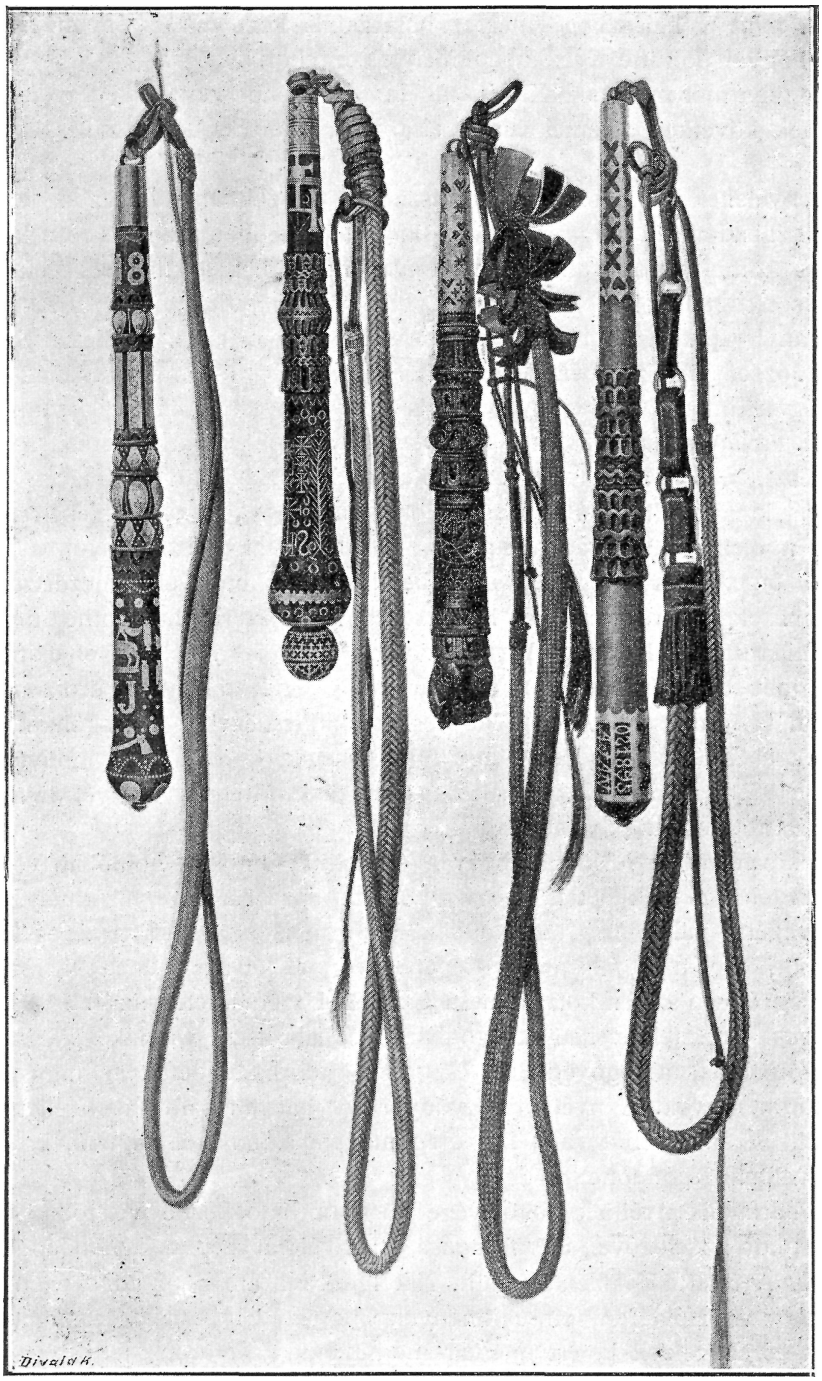

XXXVI. Magyar karikások.

munkával járnak. A súly azonban abban rejlik, hogy ezek a kötésmódok mindig ősi eredetüek s igy összehasonlitásra kiválóan alkalmatosak; éppen olyanok, mint a halászbog, melyet halászaink keze ma is éppen úgy köti, mint a hogyan kötötte a czölöpépitmények egykori lakója.

Hogyha már most a XXXVI. táblán a nyeleket veszszük, úgy azokon a díszitésnek következő elemei vannak: faragás, ólmozás, szögecselés és lemezékités.

A nyeleken a legszebb, legstilszerübb részek mindig azok, a hol a pásztor szabadon »a maga eszitül» alkotott; ellenben azok a részek, a hol bizonyos szimbolumok vannak belevonva, nélkülözik a stilszerüséget, halmozottak és nyugtalanok. A balfelől álló első, lemezdíszitésü nyél 1880-ból való s a tihanyi apátság számadó kanászának, Kovácsnak, készitette Szoládon Szoládi József juhászember. Közbevetem, hogy ez a somogyi Szolád község az ősiség tekintetében még nyelvileg is nevezetesnek mutatkozik; onnan való a XXXII. táblán bemutatott szép cziterais. Ez a nyél remek beosztású s kivévén a fogórészt, mely rakva van szimbolummal: kezdőbetüvel, husvéti zászlós báránnyal, kanászbaltával és a »Jesus Homo Salvator« jegygyel, teljesen stilszerü.

A nyolczszögü, szépen karcsú, lemezes oszloprészen kivül, a felső, a középső tagozat és a fogóvég alsó befejezése lóherelevél lemezdíszt visel, mely lemezeken a régi magyar himzéseken is gyakori Chrysanthemum, vagy Chamomilla-szirom látható. Az tudva van, hogy ez a lóherlevél ékitmény a régi, legjobb és legbiztosabban magyar művü egyházi kelyhek drótzománczos remekein is fordul elő. Azok a körömszerű kimetszések a csücskökkel együtt, a melyek a felső és középső tagozatokat szegik, koronaszerű motivumok, a melyek a többi nyelén kifejlődnek és nagy díszt öltenek. A nyél fája szilva a használattól remekül barnulva.

A következő nyelen a fogóvég remekül ólmozott gombban végződik, ennek az ólmozásnak betetőzése szintén koronaszerü. E nyél, mely a mult század végéről való, felső tagozatában kettősen is mutatja a lemezes koronamotivumot, úgy a gombszerü, szépen rovátkolt elválasztás alatti részen is. A fogóvég éppen oly rakott, mint a Szoládról való nyélé; az I. H. S., I. N. R. L, ágas keresztek, csillagok azonban búzakalászszal vannak elválasztva; a kötővég-ólmozás, a fogóvég díszitése réz, olyformán berakva, mint az igen finom török művek. A nyél fája gyönyörüen barnult szilvafa. Eredet szerint dunántúli, Vasmegyéből való, hol öreg magyar kondástól kaptam, ki a szépapjától valónak mondotta.

A harmadik nyélnek fogó vége fügét mutató kézbe végződik, tagozás szerint rokon az előzővel, úgy faragása is; kiválóan szép az ismétlődő koronamotivum. A nyél 1794-ben készült, Nik Ignácz számára, a fogóvégen a husvéti bárány zászlóval. A fém-ékítmények finoman berakottak, felváltva vörös--s sárgaréz szögekkel kivert magyar motivumok, a mit a kéz tenyerére húzódó tulipán bizonyit legjobban. A kötővég ólmozott, csillagokkal, szivekkel és keresztekkel áttörve. Fája remekül barnult szilvafa; eredetére nézve csak annyi biztos, hogy borsodi magyar szíjjártótól került, ki mint a műhely egyik ékességét őrizte és még apja révén jutott hozzá.

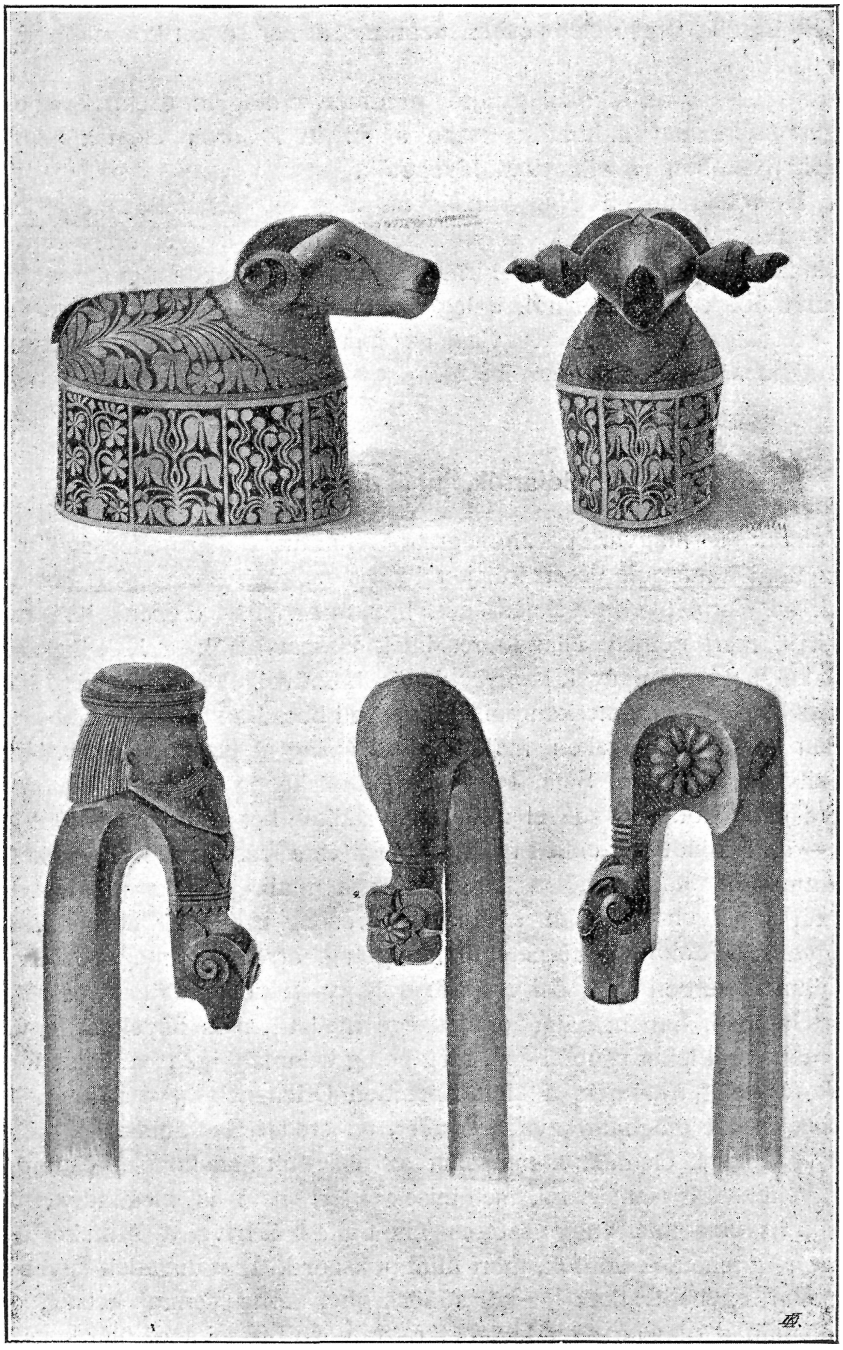

XXXVII. Sótartók és juhászkampók.

A negyedik karikás a legújabb korból, 1895-ből való ; Zalamegye ollári eredetü s egyszerüségében is igen szép mű. Fogó- és kötővége szép ólmozás, az utóbbi kereszttel és szivvel áttörve ; a középső tagozat első tekintetre pikkelyesnek látszik, végső elemzésben azonban a már ismert korona-motívumokból van alakitva.

Már most is, az alkalmi gyüjtés eredménye alapján, ezeknek az ostoroknak egész sorozatai állithatók össze s az itt fölsorolt elemek alapján, a magyarok nyomban és világosan kivehetők.

A Hortobágyon, a Nagykunságban alig pár évtizede még ostorfonó családok akadtak, a kiknek a remekbejáró fonás kenyérkeresetet nyujtott. Ezeknek ma már alig-alig akad hirmondójuk ; ezek éppen úgy, mint a szironyos művü lószerszám készitői, a legközelebbi jövőben ki is vesznek. A mindinkább szerteágazó közlekedés viszi az ipari, vásári készitményt a szikesek egykoron hozzáférhetetlen részeibe is.

Sótartók, juhászkampók.

Vannak a magyar pásztorságnak felülmulhatatlan szépségű remekei. A ki az ungi kanászok vésett kürtjeit látja s azoknak elemzésébe bocsátkozik, nemcsak az ékítmények tökéletességét, hanem azoknak eredetét is igen jelentősnek itéli, mert némely állandó részletek visszavihetők a XVI-ik századbeli egyházi kelyhekig, a melyek magyar ötvösök művei. A ki a somogyi juhászok és kanászok régi, faragott kampóit, művészeti becsü sótartóit, továbbá az u. n. tükörfákat nézi, a melyeken majdnem kizárólag a század rablóvilága van megörökitve, mint Sobri, Séta, Patkó és különösképen az egyik oldalon Juhász Andris, a mint Fodor Örzsével mulat, a másikon két zsandár, a mint Juhászt elfogja — a ki mindezt szemléli és látja, hogy ez a pásztornemzetségeket alkotó nép a kampótól, baltanyéltől a kabakon át a madzagfűzőig mindent diszit s a karcztól a polychromon át a domboru vésetig uralkodik tárgyain, az már ennélfogva is, a dolog természetéből kifolyólag, arról lesz meggyőződve, hogy ez a hajlam a vérben van, ősi eredetü s hogy itt nem átkölcsönzésről, a szó azon értelmében, hanem saját eredetisége mellett, más népekkel együttesen történt meritésről lehet csupán szó, még pedig valamely igen hatalmas forrásból, melynek területét Keletnek, a kimerithetetlen Oriensnek nevezzük.

Közelebbről meghatározva a forrást, az eredet Sassanida.

Mindazok az elemek, a melyeket az ellenünk hadakozók itéletmondásuk alapján véltek felhasználhatni, semmisek, mert nem is elegendők, nem is jellemzők. A varrottas vagy szőttes mustrák, beleértve a szineket is, egymagukra nem lehetnek döntők, mert mint sokszor közhasználatiak egybefolytak, sokszorosan egybeolvadtak a kölcsönösségbe, noha semmi kétség, hogy a régiek alapján a magyarságét ki lehet osztályozni, a mint ez már sokszorosan meg is történt.

A véső, faragó és szinezve diszítő magyar pásztorművészet, a maga egészében fölkarolva, sok új, döntő bizonyitékot szolgáltathat s ha a fonást,

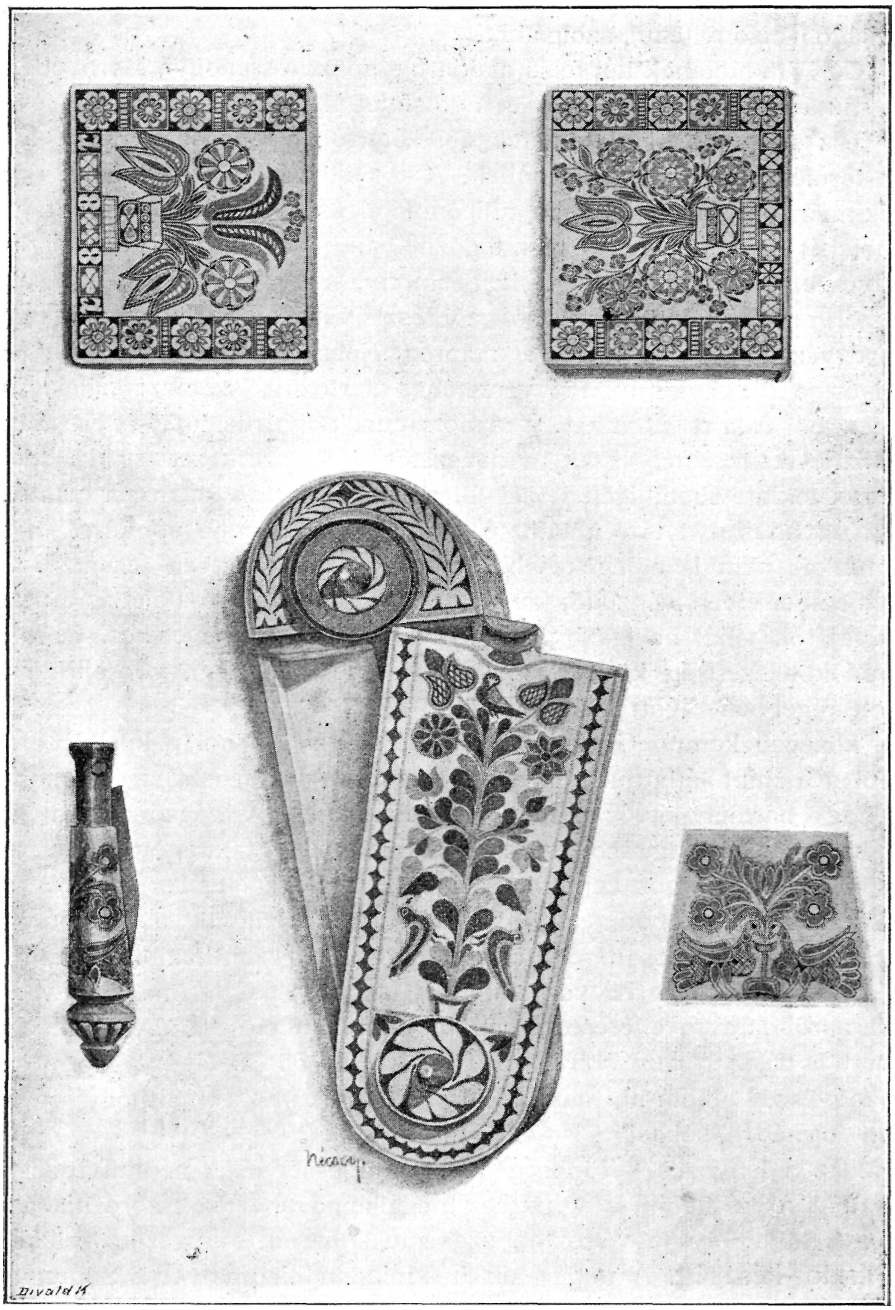

XXXVIII. Somogyi pásztorkészség.

kötést is hozzáveszszük, hatalmas forrás buzog a kutató előtt, a melyet eddig nem igen használtak.

Két kicsiny, de mégis jelentős sorozat az, a mely az utóbb fölhozottakra nézve világos bizonyítékul szolgálhat.

A XXXVII. táblának két felső alakja ugyanazt a somogyi, Mernyéből eredő sótartót mutatja elülről és oldalról. A kosfejet viselő rész fából való és kijár ; az alsó rész szaru és a tulajdonképpeni sótartó ; az alapszin fekete, a díszitmények természetesen világos szinüek. A kos oldalán látható a tipikus *cziczka-farok* ékitmény, a belőle kiágazó tulipánokkal és Chrysanthemum virágokkal ; az utóbbi két virág a sótartó rész tagozatában is váltakozik. Még szigorubban vett művészeti szempontból is el kell ismerni, hogy a kosfej stilizálása, különösen szarvrészében kitünő. A sótartó részt véve, ennek díszitése majdnem teljesen egyezik azzal, a mely a nemrég Kassán napvilágra került Mátyáskorabeli és e dicső király fegyverzetéhez tartozott számszerszíjak íjrészén fordul elő, hol a kort és a királyt a Corvinusok gyűrűs hollója biztosan megjelöli. Közbevetem, hogy ezek a nevezetes íjak szerkezet és különösen a kengyelvas tekintetében, igen közel állanak a régi finn számszeríjakhoz.

Az ugyanezen a táblán látható három juhászkampó somogyi és göcseji juhászmunka ; nem is a legékesebb, hanem sok tekintetben jellemző.

Az emberfejben végződő, kiválóan sikerült stilizált kosfejet is mutató bot, Tárnok tájáról, tehát az igazi Göcsejből való és azért nevezetes, mert az általános védőkötelezettség következtében teljesen eltünt régi, göcseji hajviseletet és az ott régebben divott kalapot örökiti meg.

A középső kampó Göcsej oly vidékéről való, a hol a kosfejet a rózsa váltja föl s a mint láthatjuk, az a »rózsa« oly szép beosztást és biztos kivitelt mutat, hogy bármely ötvös mintául fogadhatná el. A végső rózsán kivül itt még a kampó testén karczolt rózsa is látható ; de a faragott rózsa gyakran szépen stilizált valóságos centifólia alakot is szokott ölteni.

A harmadik kampón, a jól stilizált kosfejen kivül, a kampó könyökrészén, szépen és biztosan, domború faragású chryzanthemum látható.

A mi mint kampó be van mutatva, az egy nagy tömegből van véve, mely darabról-darabra eltéréseket mutat, mint a népies faragványok egyátalában, mert a pásztor *nem szereti az ismétlést* és áll az a szó, hogy az igazi, népies művészet alkotásai, darabról-darabra unikumok, minthogy szakasztott egyazon formában sohasem ismétlődnek.

Ez az a lényeges különbség az iparművészet és a népművészet között, hogy a midőn az előbbi, a tipuszban megállapodva, azt sokszorositja, az utóbbi darabról-darabra folyton változtat, szelleme sohasem nyugszik, örökké alkot.

Pásztor-készség. A népies diszítés minden bizonynyal a Somogy egyik, Mernye környékéről való, pásztorkészségen — mondjuk toílette-nek — tetőz, mely magában foglalja a tükörfát, a borotvatartót és a bicskát, abban az alakban és kivitelben, a melyet a XXXVIII. táblán szemlélhetünk.

A két felső rajz az 1881-ből való tükörfának aversz és reversz képe ; diszítési elemei a tulipán és a chryzanthemum, közbevetve a nefelejts is. Az egész diszítés kitünően stilizálva és beosztva, a legnagyobb szabatossággal

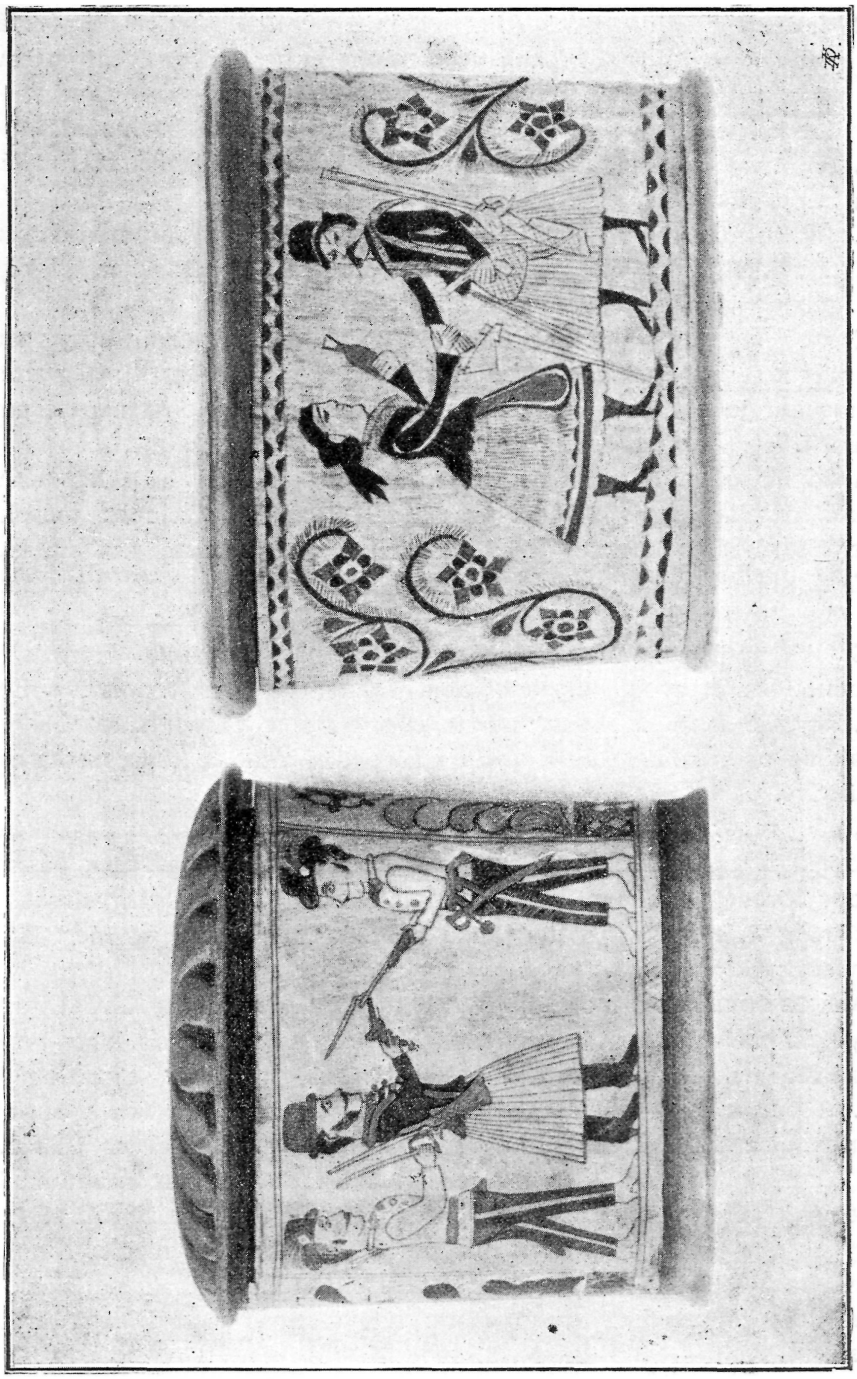

XXXIX. Somogyi alakos sótartók.

van keresztülvíve. A chryzanthemum a szegőkön szép rozetta-alakot ölt és nagyon közel áll bizonyos keleti ezüst, például jatagán-diszitésekhez. Maga a tükörfa kihuzható, vagy pánton járva, kinyitható ; egyik felében van a tükör, a másik felében a bajuszpödrő. Újabb időben a faragó pásztor úri pénztárcza-alakot is adogat már a tükörfának s ha vésett és berakott polyehrom munkát csinál, akkor a mélyedések kitöltésére különböző színü pöcsétviaszkot használ, azt lecsiszolja, vagyis a rekesz-zománcz egy nemét alkalmazza.

A borotva-tartók vagy tokokról, alak és diszítési mód szerint áll az, hogy a hány, annyiféle.

Az itt bemutatott középső alak tiszta somogyi polyehrom ornamentika, a cziczkafarokkal, tulipánnal és chrysanthemummal, a melyekhez a jól belé-stilizált galamb is illeszkedik. Ép oly biztos munka, mint a tükörfa.

Ezekről a borotvatokokról külön is meg kell jegyezni, hogy zárásuk mindig ugynevezett »vexier« és bámulatos az a sokféleség, a mely ezeket a vexirzárásokat jellemzi s a mely oly világos tanuságtétele a népszellem elevenségének.

Akadnak olyanok mint a lerajzolt is, hogy egy látszólag szilárdan álló kerek rozetta bizonyos megcsavarásával juthatunk czélhoz ; másoknál a reteszforma részt csak akkor tolhatjuk el, ha a tokot felső, diszített, lapjával lefelé forditjuk, a midőn egy belül elrejtett tartószeg helyét változtatva, a reteszt fölszabaditja stb.

E tábla utolsó darabja a bicska, mely a borotvatoktól balra a maga egészében, jobbra pedig díszitett lapja szétteritve van bemutatva. Be kell vallani, hogy a négy nefelejts, annak levélzete s a jobbról-balról álló galambok alakilag és részlet szerint kiváló stilérzékkel vannak összeszerkesztve és keresztülvíve.

Ámde véget kell szakitanom az ősi vonatkozásu magyar pásztorélet fejtegetésének, hogy kevés helyet szorithassak még a nemzetiségek pásztoréletének egy töredéke számára, a melynek kimeritőbb, alapos tárgyalása szintén a magyarság kulturális föladatai közé tartozik, már azért is, mert a hatás kölcsönössége kideritendő.

Alakos sótartó. Az utolsó tárgy a somogyi alakos sótartó, XXXIX-ik tábla. Az egyiken, mely teljesen lapos fedelü, látjuk Juhász Andris hires belyárt, a mint szeretőjének, Fodor Örzsének kezet nyujt, az meg egy üveg borral kinálja. A betyáron a szittya-gatya ezer ránczba szedve, vállán a puska, balkezében a pisztoly, előtte a somogyi kanászbalta a maga egész jellemző voltában ; a másik sótartón, melynek fedelét a cziczkafark ornamentum dísziti, a nemezis képét mutatja : Juhász Andrist elfogják a zsandárok. És ha a Somogy és más magyar vidékek magyar pásztora díszit, meglep finom stilérzékével, az alakos részben pedig megszólal fölfogásának naivítása, mely azonban nem gátolja meg abban, hogy azt, a mit ki akar fejezni, érthetően ki is fejezze.

Jellemzésképen álljon itt, hogy a somogyi Tátom-pusztán igen ékes és szép arczu juhász ember legeltette a nyájat, kérésemre előmutatta tükörfáját, melyen négy betyár alak azon puskásan, baltásan lépdelt nagy peczkesen ;

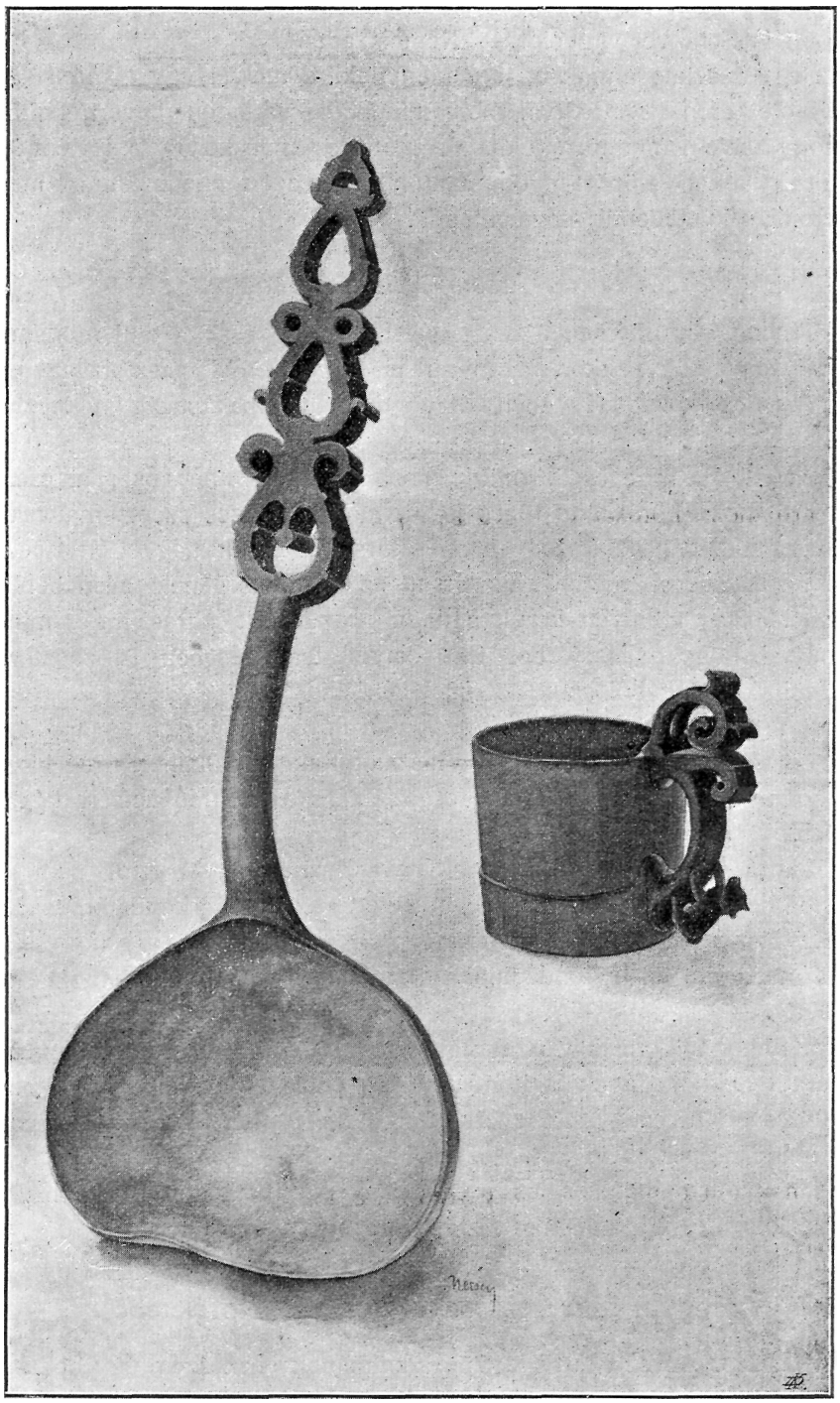

XL. Ruthén pásztorkanál és meritő.

a felirás *»Séta«* — a hires betyár volt. Hiába igértem sok pénzt, a felelet nagy komolyan és állhatatosan úgy hangzott: *Nem eladó !* Elúnva a dolgot, azt kérdeztem: hát miért? Erre azt felelte a juhász: »Azért uram, mert családi, én is Séta vér vagyok ! — Nem is adta.

Ez egy részlete annak az eredménynek, a melyet egy alkalmi gyüjtés nyujtott; oly téren végrehajtva, mely mindeddig parlagon hevert, noha bizonyos, hogy telve van tanúságokkal. Az úttörés már későn is történt: a terjedő kultura sokat elsöpört nyomtalanul. Éppen azért mindaz, a mi még nem enyészett el, okvetetlenül megmentendő.

Elhanyatlás.

Különben kultura mellett mást is lehet az enyészet okául mondani.

Való tény, hogy akkor, a mikor a magyar föld pásztorsága eredetiségében és különösen fényében ragyogott, a közbiztonság a legalantabb fokon állott.

Mikor Bogár Imre és hasonló, pásztorból vált »néphős«, a cserények »bitangkarójához« kötözgette tüzes lovát, melynek rezes szerszáma csak úgy megvillogott a leszálló Nap fényében és társaival együtt nagyot élt a belsőben, bevárva az esteledést, mely őt és társait az éj sötétségének ellenében *»hajtani«* vitte, akkor könnyen került a nagy pénz is, telt czifraságra és mindenre. Az bizonyos, hogy a pásztorból vált betyár fényüzésében is pásztorember maradt, minden tárgyból szólt az ő pásztorlelke.

»A fiúk hajtani mentek«, más szóval, éjnek idején gyors lovakon beszáguldozták a hetedik határt is, »kiszakitották« a falkából a rég kiszemelt, értékes jószágot, a melynek azután orgazdánál, vásáron, jó pénzért ugyancsak kelt a lába.

A Mátra egykori kondása, kinek hevesi szűrén a virágtól nem látszott a »szűr fődje«, jó makk-termés idején átvette az uraság kondáját, csupa egyfajta négy-ötszáz darabot és elhajtotta.

Harmadnapra ez a konda már tarka volt; sok darab, ki tudja honnan »szegődött«.

S a mikor a kondás visszakerült és egy darabig beszámolt az uraságnak, maradt neki magának is kondája, még pedig a javából. Ekkor bevonult a falu korcsmájába, négyszáz gyertyát gyujtatott s hét falura szóló vigasságot szerzett mindenkinek, a ki jött.

De a mióta a hajtásba és szegődésbe beléavatkozott a közbiztonság: a fény leáldozott, vele sok eredetiség is enyészetnek indult.

A magyar föld nemzetiségeinek pásztoréletéből.

Tájékozás. Az ezredéves ünnep alkalmának természete úgy hozta magával, hogy az ősfoglalkozások kutatásánál azoknak magyar részére kellett a súlyt fektetni; de azért is erre, mert a magyar gazdasági élet teljes átalakulásánál, a művelődés fejlődésénél fogva, az ősfoglalkozások itt hanyatlanak el legrohamosabban.

De azért a magyar földön élő nemzetiségekre is ügyet kellett vetnem, már csak azért is, hogy a hatás kölcsönösségét és fokát legalább meg-

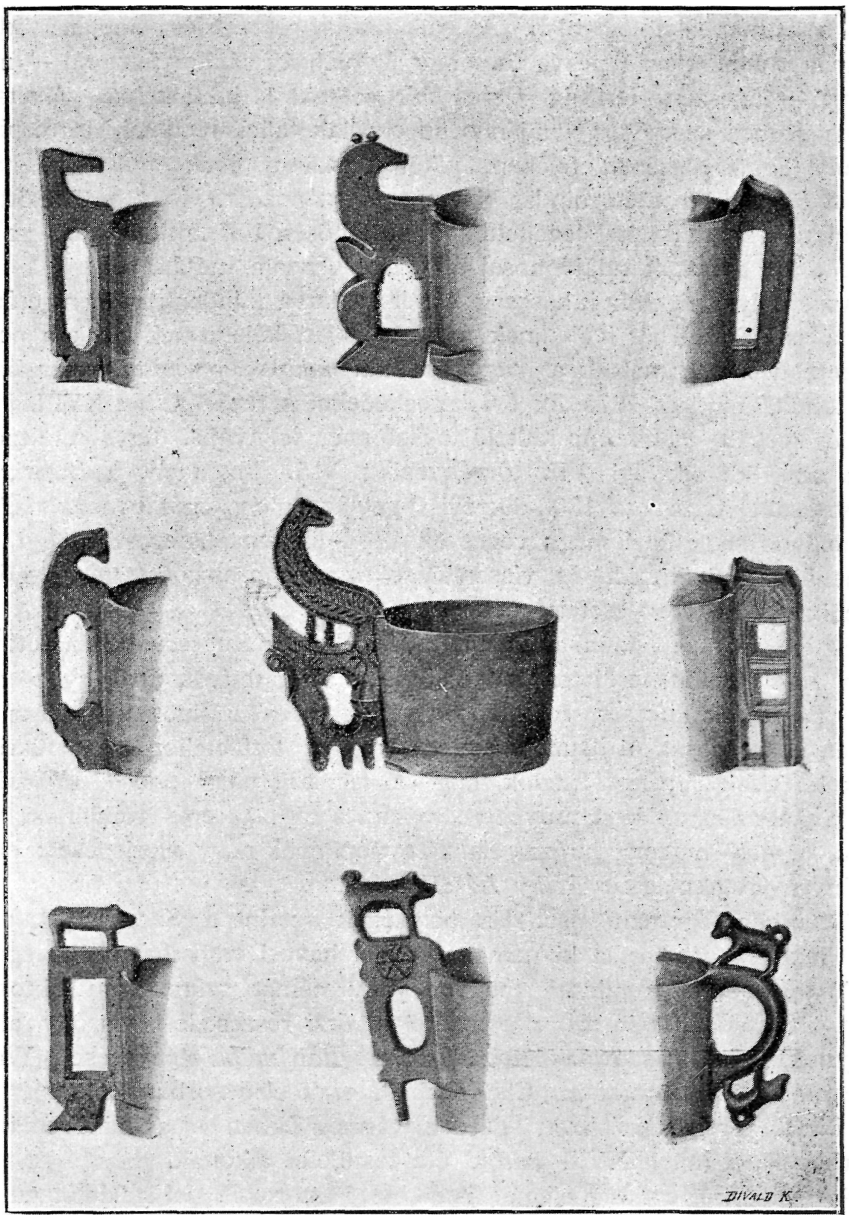

XLI. Magyarföldi szláv meritők fülei.

sejthessem s a jövőben talán megejthető kutatás irányának első lépéseit az ismeretlen területbe róvhassam.

Már érintettem azt a különös viszonyt, mely egyfelől a Szepesség egykori németsége és a ruthén pásztorok között fennáll, úgy azt is, hogy hasonló

a viszony a Székelység és az oláh elem között ; sőt az erdélyrészi Szászság és oláhság között is.

Ezeken a területeken a művelődést fejlesztő, tehát a székely és a német elem nem pásztorkodik ; neki pásztora önkéntes vállalkozás, illetőleg szegődés alapján a ruthén, illetőleg oláh. A vállalkozás részesedés alapján történik ; de vannak nyomok arra nézve is, hogy az oláhság vándorpásztorai — mindig juhászok — egészen 1848-ig egyes birtokosoktól juhfalkákat vállaltak el bizonyos szóbeli szerződés alapján s az elvállalt falkákat a tej, turó, úgy a szaporulat egyik részének fejében, kikötött számú évek mulva két-háromszorosan fölszaporitva és mindig biztosan visszahozták. Hogy a kikötött évek alatt hol tartózkodtak, hol legeltettek és különösen hol teleltek ezek az oláh juhászok, azt a falkák tulajdonosai állitólag sohasem tudták.

Az erdélyrészi oláh juhászság vándorhajlama mindenkor igen erős volt s az ma is. Ennek a hajlamnak nyomása alatt keletkeztek azok a nemzetközi szerződések, a melyek a magyar-román határt a pásztorok számára szabaddá tették, mint az 1875-dik évi kereskedelmi szerződés, hol XVIII. *b)* alatt a legelés végett a határon átkelő pásztorság és nyájak ügye rendezés alá került ; az 1888-dik évi VII. törvényczikk 315. §-a, mely a határig való mozgást szabályozza ; az 1893-dik évi függelék, mely egészben az 1875-dik évi szabályozásnak felel meg ; végre az 1894-dik évi állategészségügyi utasitás, mely az átkelhetést és visszatérést az azonosságtól teszi függővé és intézkedik az állatvész eseteire nézve.

Egy lovaglásom azonban, a mely 1895-ben a Bucsecs havas főtömbjén kivül a már román területen fekvő Skit-szorosig terjedt, arról győzött meg, hogy a pásztorok keveset, vagy éppen semmit sem törődnek a stipulácziókkal. A telet sokszorosan a Duna-torkolat rengeteg területeket boritó füzeseiben húzzák ki. Csak éppen reáutalok, hogy a szlávság nagy tudósa, *Miklosich,* az oláhság vándorlásáról irott művében, reámutat erre az erős vándorlási hajlandóságra, a mely megmagyarázza ennek a népfajnak nagy elterjedését ; hasonló eredményre jut a magyar *Réthy László* is.

A ruthén egészen más. Ez helységek szerint a Szepességbe szórva, állandó lakó és pásztor, a ki nem szakad el havasi vagy havasaljai legelőitől.

A tótságon a rendesen magyar vagy német származásu birtokos és egykori indigena juhait az a pásztorelem őrzi részesedési viszony alapján, a melynek, mint pásztornak, foglalkozása után való elnevezése »Walach« a mire már reá is mutattam. Előfordulnak ezek első sorban Zólyom, azután Bars, Liptó, Trencsén, Árva, Turócz vármegyékben s a mint emlitettem, Gömörben is, a hol a XVII. század óta testületet alkottak.

A mennyire ezt az elemet ismerem, anthropologiai tekintetben szláv, noha a »Walach = oláh« más eredetre mutatna. *Miklosich* erre nézve azt a megfejtést állitotta fel, hogy a felföldi tótság területén csak ott nevezik a juhászt »Walach«-nak, a hol oláhok űzték az állattenyésztést. Ez tehát az egyik népfajról a másikra való átvitele volna egyazon elnevezésnek, a mely a foglalkozással volt vagy van azonositva.

Éppen csak ide teszem *Miklosichnak azt* az érdekes és nyomós meg-

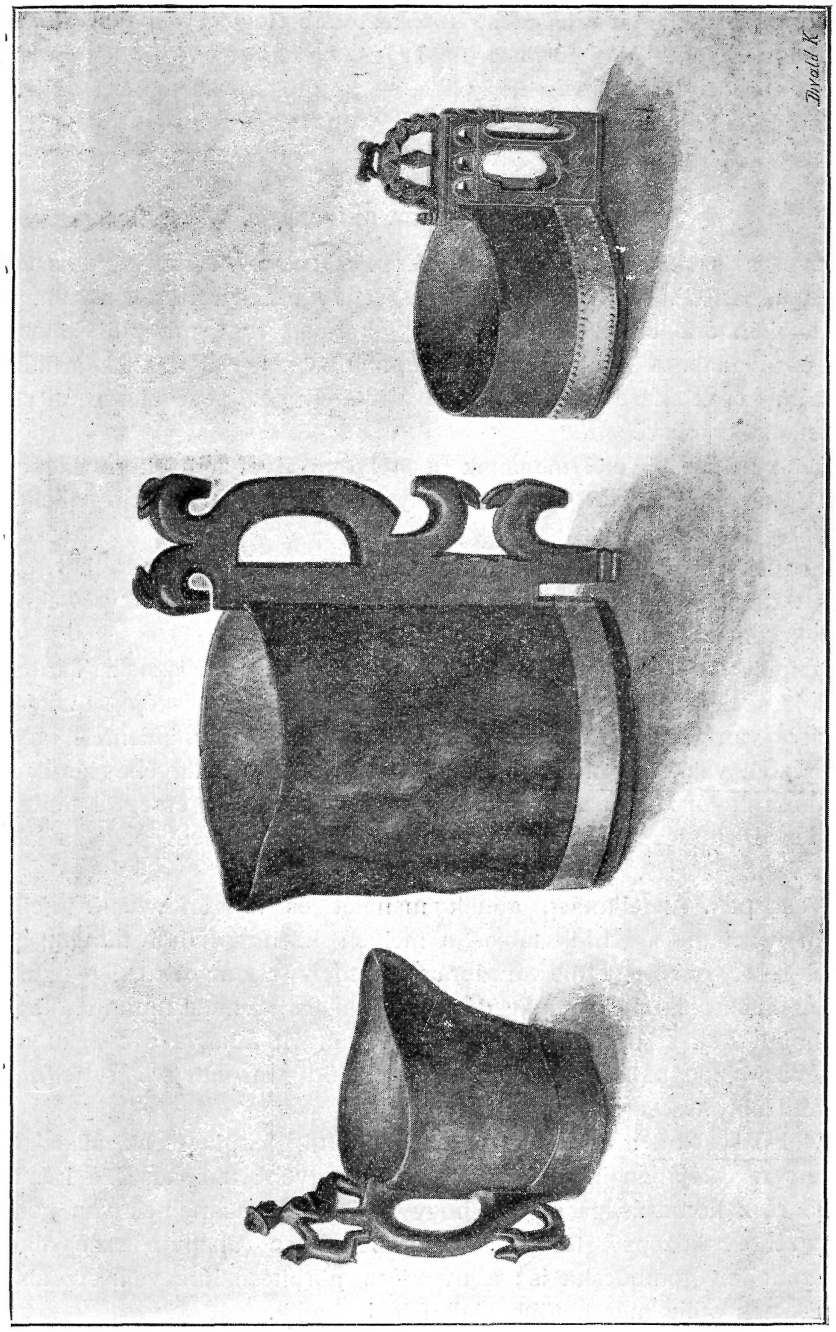

XLII. Merényi és gyetvai edények.

határozását is, hogy Morovalch nem a moro = tenger és vlach = oláh, hanem a görög μαυροβλάχος ered, értelme tehát fekete oláh.

A nyelvi egyeztetésekről itt le kell mondanom s a *Miklosich* szóanyagára nézve azt az egyetlen megjegyzést koczkáztatom, hogy szerinte a »komárnik« asztal, holott a fehér Vág forrásterületén és egyebütt is végzett kutatásaim szerint ez vagy a kunyhónak — koliba — külön elrekesztett kamarája, vagy egy külön lábas alkotmány és rakodó.

A ruthén pásztor művészete.

Ennél a szakasznál azért használom a ruthén jelzőt, mert az egészen sajátos magyarföldi szláv pásztorművészet ruthén pásztorok kezén, hozzáteszem azokén érte el tetőpontját, a kik a Szepesség kulturális hatása alatt állottak és állanak. A kik nem állottak ennek behatása alatt, azok a művészetnek inkább csak kezdetleges elemeit mutatják fel, nevezetesen a pásztorművészet alakos részében.

Külön helyet követel magának a zólyomi Gyetva és környékének már érintett tótságának pásztor eleme, a melynél a pásztorművészet architektónikus alakzatokban remekelt.

A ruthén és gyetvai csoport közösen a fegyverül szolgáló kés, az úgynevezett »končjar« — hegyes, nyelének ólmozással, rezezéssel való ékitésében vitte egykoron sokra.

A tipikus tót pásztor, mondhatni, bolondja a rézdísznek. Tarisznyája, arasznál is szélesebb tüszője, farszíja, kalapja, dohányzacskója, dudája, baltája boritva van rézpitykékkel, csévékkel, gombokkal és mindenféle tárgygyal, a mely rézből való, valamiképpen megerősithető és kezeügyébe kerül. A rézdrótból készült láncz, pipaszurkáló sokszor igen nagy ügyességről tanuskodik. De mindez együttvéve is csak szerzett és alkalmazott, nem pedig a lelket és felfogást festő alkotás.

A csorpák. Az alkotást, annak menetét és tájszerint való kifejlődését legjobban vezeti be a XLI-ik tábla, a melyen kilencz, fából faragott juhász meritőnek — *»črpak«* — a füle van ábrázolva, mely úgy az alakos, — figurális — mint az architektonikus elemek kezdetét és fejlődési menetét mutatja. Megjegyyzendő, hogy ezek a meritők egy darabból vannak faragva, s csupán a fenék van betéve ; bizonyos esetekben a fül is külön van faragva s felül behorgozva, alul abroncscsal megfogva.

A felső sorban, a balfelőli szélen álló fül, feltünteti az állatalak első csiráját, mert valójában inkább kampó, mint egyéb ; mindössze a homloknak megfelelő rész homorúsága sejteti, hogy a kampó állatfejnek van gondolva. A szomszédos, középső fül már határozottabban állatfej, ezzé alkotja a fülnek szánt két gombocska is ; a nyakrész görbitése lóra vall. Az alsó rész kimetszéseinek stilje már a több alak felé is hajlik.

A második sorban a balfelőli szélen álló alakos kisérlet már határozottan lóra vall ; szomszédalakján már a kettős fejkisérleten túl két lábnak kezdetleges formája is látható.

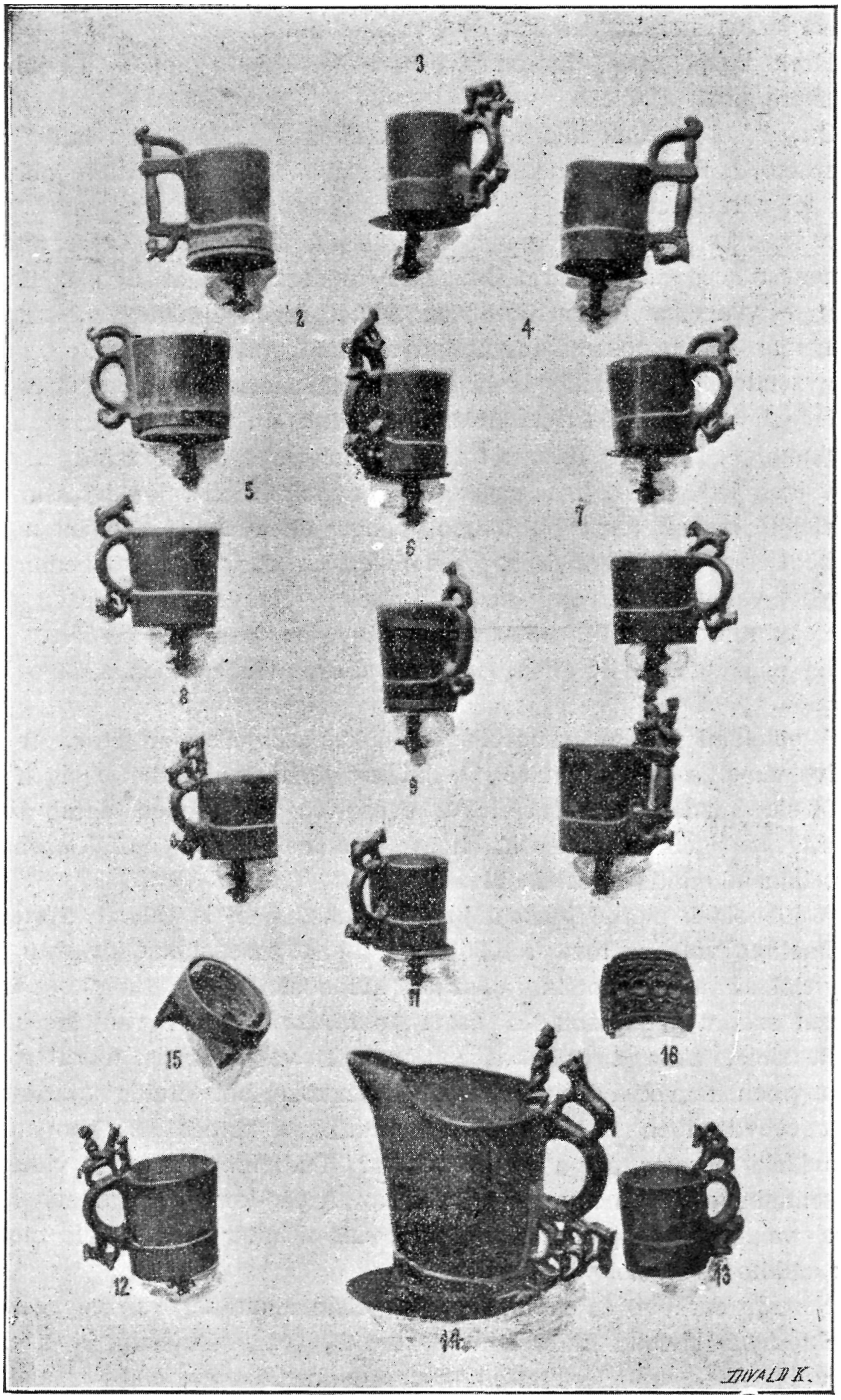

XLIII. Merényi alakos pásztoredények.

Az első és második sor jobbfelőli szélső két füle inkább architektonikus természetü; de meg kell jegyezni, hogy a két sor alakos mentőinek fülkivágása is ívezetes alakzatokat és elemeket mutat.

Ezek eddig csupa Liptómegye területéről való, tipikus tót juhászoktól eredő mentőknek a fülei.

Ott, a hol az alak már teljesen kifejlődik s például mint kutya biztosan felismerhető, a fejlődés menetét a XLI-ik tábla alsó sora, balról jobbra véve, tünteti fel félreérthetetlenül.

A legszélső alakon még nem sikerült a farknak a kimetszése, a középsőn már megvan s a kunkorított farku fehér juhászkomondornak alakja és neme — kan — világosan felismerhető ; ez a két crpak liptómegyei. A jobboldali szélsőn már két, biztosan faragott kutya ugató állásban látható s mar itt is megjegyzendő, hogy a felfogás bizonyos prehisztorikus zamattal bir.

Hogyha most a XLII-ik táblára megyünk át, megkapjuk az alakos és architektonikus pásztorművészetet fejlődése magaslatán, hozzá még egy elemet, a mely igen jelentős, t. i. a pásztor-faedénynek tűzzel való kivájását a fának gyökérfelöli, lángos részéből, a mely nagy edényeknek egyikét a mondott tábla középső darabja képviseli. Ez a nevezetes darab is — többedmagával — Merényből való s ruthén juhász — Boszák — műve, az illesztett fül négy kecskefejet tüntet fel, jól stilizálva és ügyesen összeszerkesztve. Ezek az aránylag nagy faedények az u. n. odljevác-ok, a mennyiben a savó kimerítésére valók.

A baloldali merényi csücskös és alakos csorpák már tetőz. A pásztort a medve támadja meg hátulról, a hű nyájőrző komondor pedig a fül alsó részéről siet gazdája segítségére. Az egész edény egyetlen darab jávorfából van faragva s igen nevezetes az, hogy az emberi alak nemcsak ezen a csorpákon, hanem mindig meztelenül van adva. *

A jobboldali merítő gyetvai juhászmunka, nem is valami kivételes, mert a mi kapható volt, az mind tetőzött. A mi a sorozatokat kiválóan jellemzi, az egyfelől az architektonikus díszités, különösen pedig, hogy ez ívezet és oszlopzat szerint határozott és tiszta *románkori* stílben van keresztülvive! Akár a sima, akár a csavaros oszlopzatot vessszük is, tiszta románkor. A mennyiben a gyetvavidéki juhászat a legközelebbi multig kitartott s még a mult évévtizedben is készültek a mertitők, a kérdés az : honnan vette a gyetvavidéki pásztor azt a román stílust? Tudtommal azon a vidéken nem akad semminemű épitmény, a mely ezt az Árpád-korban dívott stilt követné ; haneha valamely templom belsejében, valami oltár nem kapta meg a nép fiának alakító és másoló ösztönét.

Némely darabon az architektonikus elem alakossal van egybeszőve : az architektonikus kivitelű fülön fejő pásztor ül, vagy tilinkózik is s ekkor hű kutyája ülve hallgatja ; de itt nyomban szembetünik az, hogy az alakos rész az architektonikushoz mérve, bizony gyarlóbb s hogy, az utóbbi az, a mely e nép lelkében él s alkotási hajlama fölött uralkodik.

* Vesd össze itt a XXIX-ik táblára tévedt szép ivókát is, hol az ember hátradőlve fekszik *meztelenül* adva, a kutya pedig feléje siet.

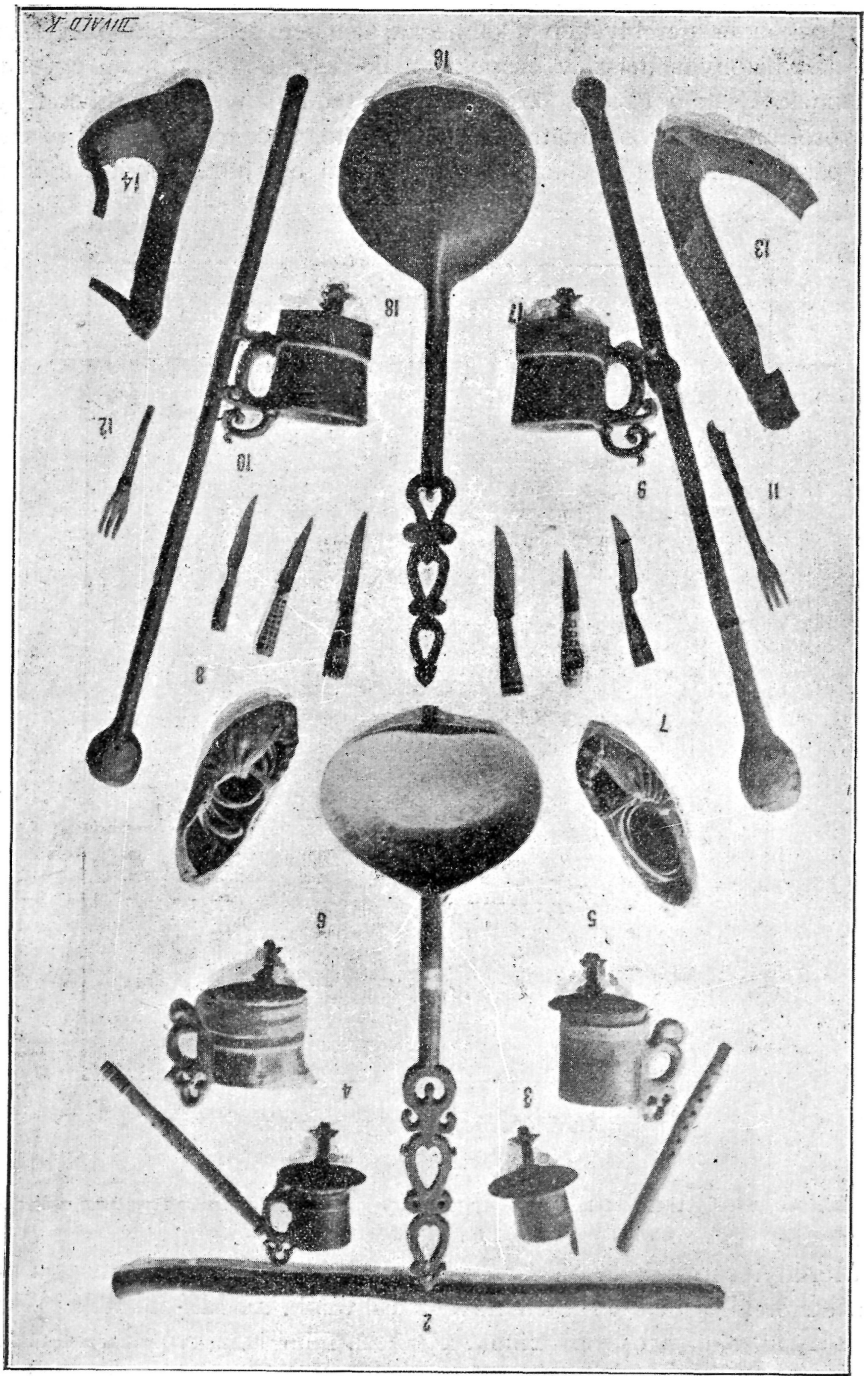

XLIV. Merényi juhászszerszám.

Ez a Cyetva ebben is szigetségnek tünik föl a szlávság közepette ; sajátosságát pedig még az is növeli, hogy bekarczolt és választó vizzel festett ornamentumai, a mint azokat tilinkóin, baltanyelein, kiválóan kiművelve pedig a guzsalyokon és gereblyéken alkalmazza, semiben sem különböznek azoktól, a melyeket bizonyos délszláv elemek kabak- és lopótökökre, de egyebekre is alkalmaznak. Csak a tüzetes összehasonlitó tanulmányozás deríthet fényt erre a sokszorosan homályos tünetre. Elég baj, hogy a gyetvavidéki pásztorélet, vele a pásztorművészet si elhanyatlott s én nem egy juhászmeritőt már a ház-

XLV. Merényi pásztor-csorpák.

tartás belső szolgálatában mint liszt- és sótartót találtam meg és szedtem le a szegről.

Merényi csorpákok. Visszatérve a merényi juhászedényekhez, a melyeknek mesterei különben a ruthén Zavadkáról valók, a XLIII-dik tábla egész sorozatait adja az alakos csorpákoknak, közöttük mint igazi remek a 14-dik számu nagy savómeritő, térdeplő, meztelen emberrel, hátban támadó medvével és alul a kerékalakra vésett alsó vendégfülön a tovamenekülő kutyával ; mindez tömören egy darab jávorfából kivésve és remekül barnítva.

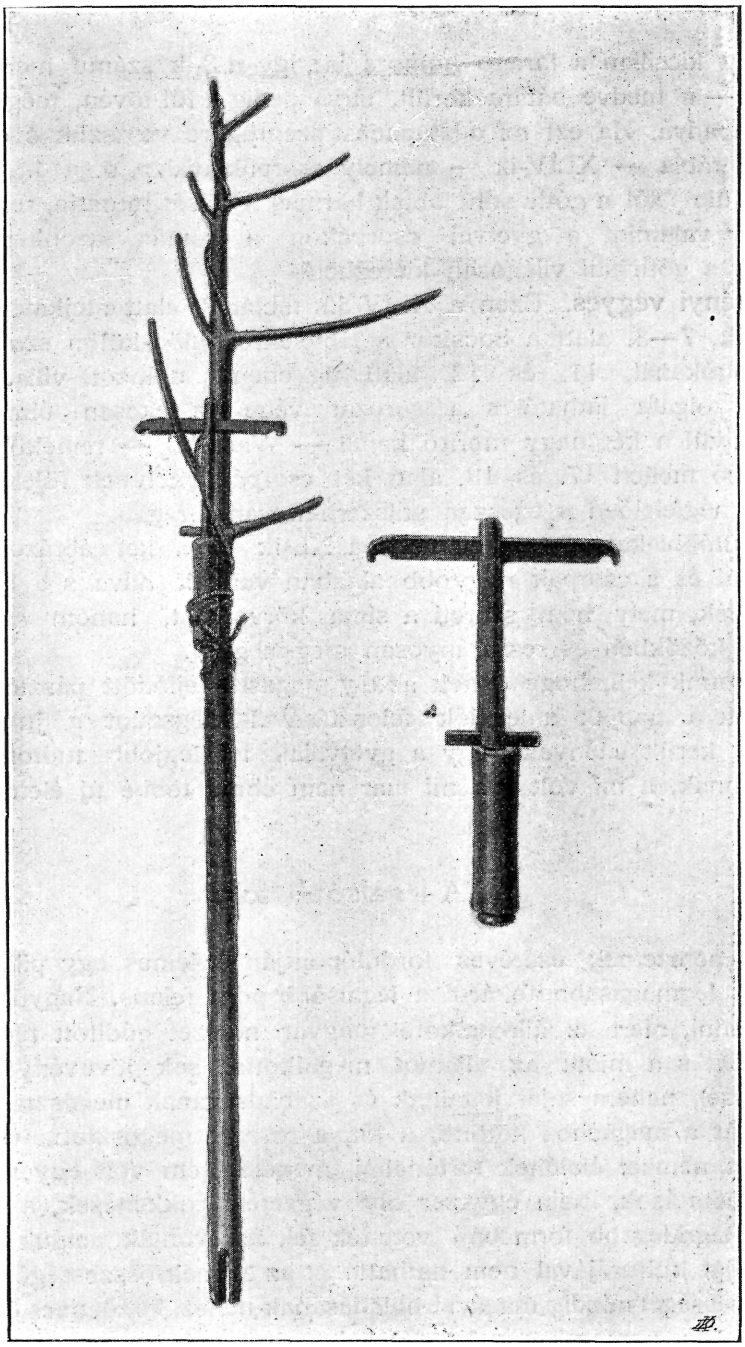

XLVI. A legkezdetlegesebb gyapju-guzsaj.

A 12. és 13. számú csorpákokon már a ló is szerepel : a 12-diken a medve szügye felől támadja meg a lovat, a kutya alul ugató állásban. A 13-dikon a. medve már a ló nyakán termett s az ember a fül tövében kuczorog.

Itt-ott kicsillan a faragó humora is ; igy a 3-ik számu meritőn az ember — torzó — a medve hátára került, társa pedig a fül tövén, még pedig hanyatt van odatapadva. Ha ezt az odatapadást szemügyre veszszük s egybevetjük a következő tábla — XLIV-ik — némely csorpákjával, p. o. a 4., 5. és 6-dikkal, melynek füle felől a góth stilü ablak hármas nyilását mutatja, reá kell jönnünk arra, hogy valamint a gyetvai csorpákon a román, azonképen a ruthén csorpákon a góth stil világosan kiérezhető.

Merényi vegyes. Ezen a XLIV-dik táblán 2. alatt a tejkavaró, 3. alatt az oltócsorpák, 7—8. alatt a bocskor a lábfelekre külön-külön szabva, 9. és 10. alatt az oltókanál, 11. és 12. alatt ügyetlenül utánzott villa, 13. 14. alatt üsttartó szolgafa látható s a sorozat vége az ékesen ólmozott juhászkéseken kivül a két nagy merítő kanál — Warecha — remekül áttört nyelével, az alsó mellett 17. és 18. alatt két csorpák, melynek füle a meritőkanál nyelének megfelelően s egészen stílszerüen van faragva.

Ez utóbbiakat egybe kell vetni a XL-ik tábla két ábrázolatával, hol a meritőkanál és a csorpák nagyobb alakban vannak adva s a hol kivehető a ruthén érzék, mely nem szereti a síma körvonalat, hanem annak menetét szabályos ; közökben és részarányosan meg-megtöri.

Tudnunk kell, hogy ennek az oly magasra fejlődött pásztorművészetnek elhanyatlott a napja : a legelők felosztásával megszünt a juhgazdaság s a Merényből került edények, úgy a gyetvaiak is, legjobb tudtom szerint hirmondói annak, a mi volt s a mi már nem ébred többé új életre.

A legalsóbb fok.

Egy nemzetnek ezeréves fordulópontján érdemes egy pillantást vetni a művelődés legmagasabb fokáról a legalsóbb pont felé is. Nagyon érdemes ezt azért is tenni, mert az államalkotó magyar nemzet hóditott területen vetette meg a lábát s a mióta az államot megalkotta, sok jövevényt fogadott be, nem tűréssel, hanem saját jogainak és szabadságának megosztásával. A jövevény sorsát a magáéhoz kötötte, a jót, a rosszat megosztotta vele.

De a nemzet életének történelmi menete nem volt egyenletes. Mélyreható rázkódtatások, nem egyszer oly végzetes zökkenések, a melyek a létkérdést a legridegebb formában vetették fel, azt vonták maguk után, hogy a nemzet saját kulturájával nem hathatta át az elemek összességét, nem vihette ezt az összességet mindig magával haladásának nehéz, küzdelmes és viszontagságos utain ; és nemcsak a nehézség miatt, hanem azért, mert némely elemek ellenkeztek...

Érdekességre és tanuságra nézve ném utolsó kérdés az, hogy melyik pásztorkodó elemet találta az ezredév a legalsóbb fokon ?

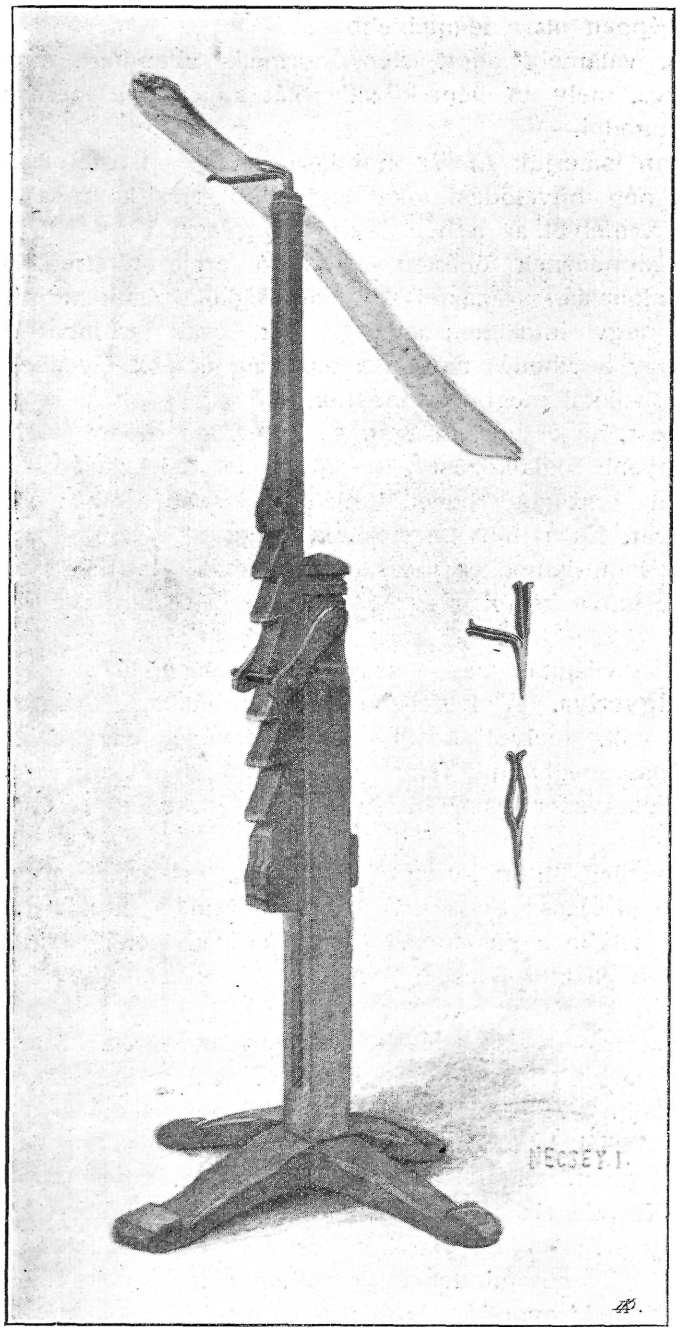

XLVII. Forgács világló.

Ez a kérdés, természetesen, nem az egyéni vagy családi szegénység szempontjából van fölvetve s nem is arra a szegénységre értve, a mely a haladás és művelődés legelőkelőbb központjain is bőven akad ; sőt fokra nézve sokszor éppen ott a legmélyebb.

A kérdés, valamely adott elem normális állapotára vonatkozik s oly átlagra van értve, mely az elem közállapotát adja ki, a melyben az az elem meg is tud nyugodni.

Mindnyájan ismerjük *Liebig* mondását, mely azt a tételt állitja föl, hogy valamely adott nép művelődési fokát legjobban fejezi ki annak a szappannak a mennyisége, a melyet az a nép éven át fogyaszt.

Ennek a mondásnak föltétlen bizonyíió ereje nincsen. Egy gondolat lerontja. A munkásvilág százezrei, kik már foglalkozásuk természeténél fogva is aránylagos, nagy intelligenciával birnak, csak szombat este nyulnak a szappanhoz, hogy a pihenés napján a tisztaság érzetét élvezhessék.

Szerintem sokkal megbízhatóbb fokmérő a világítás, a melylyel a nép megenyhíti az est, az éj hosszuságát, s a melyben módot talál a napi munka után való könnyebb foglalkozásra, a családi élet fejlesztésére.

Bejárjuk az országot ; bevetődünk a legkisebb faluba ; érintjük a magánosan álló tanyát. És a mint beesteledik, meggyul a legkisebb zsellér viskójában is a petróleum-lámpa és messze veti szelid, de mégis erős fényét, ki a falu útjára, a tanya körüli gyepre ; nagy messzire hirdetve az emberi hajlék jelenlétét.

Hol állott a világítás még e század első felében is !

A faggyúgyertya. A legfelsőbb fok a házilag, üvegformákba öntött faggyúgyertya volt, melyet később az előkelőség házába a szövött belü, vonott gyertyának megbámult fénye váltott fel s a rugóra járó koppantó élesztgetett, valahányszor elszomorodott az elszenesedett és hamvas bél nagysága miatt.

A mi a házilag öntött gyertya alatt állott, az a mártogatott gyertya volt, a melyhez a jó gazdasszony éven át kuporgatta a faggyat, a használható zsiradékot s a melybe a pásztorság dolga erősen belejátszott, mert az esett jószág faggyját a pásztor felesége felmártogatta gyertyának s kiállott a piaczra, hogy eladogassa.

Innen származott a visszaéléseknek nagy sora, hogy t. i. a pásztor a lábáról leesett beteg jószágot nem is igen emlegette, nem is igen gyógyítgatta, mert csak akkor számithatott legbiztosabban a teli bográcsra és a faggyu során a készpénzbeli mellékhaszonra is.

Ezt a sort semmi sem jellemzi jobban, mint Nádudvar nemes composessorátusának, a »Kiss és Szabó Famíliák sorsosinak« 1796-ban kötött legeltetési egyezsége, mely megszabja a jogokat, de a kötelességeket is a Pénzes- és Kenyeres-Gazdának ; sőt minden egyes sorsosnak is, nem feledkezvén meg a mulasztás esetében kirovandó, érzékeny birságokról sem. De azután reátér a pásztorokra, a mikor is szép sorban, alapos tudással és teljességgel, pontok szerint állapitja meg a pásztorok részéről elkövethető bűnt vagy mulasztást s minden pontnak megadja a szankczióját, soha kisebbet, mint 25 botütést.

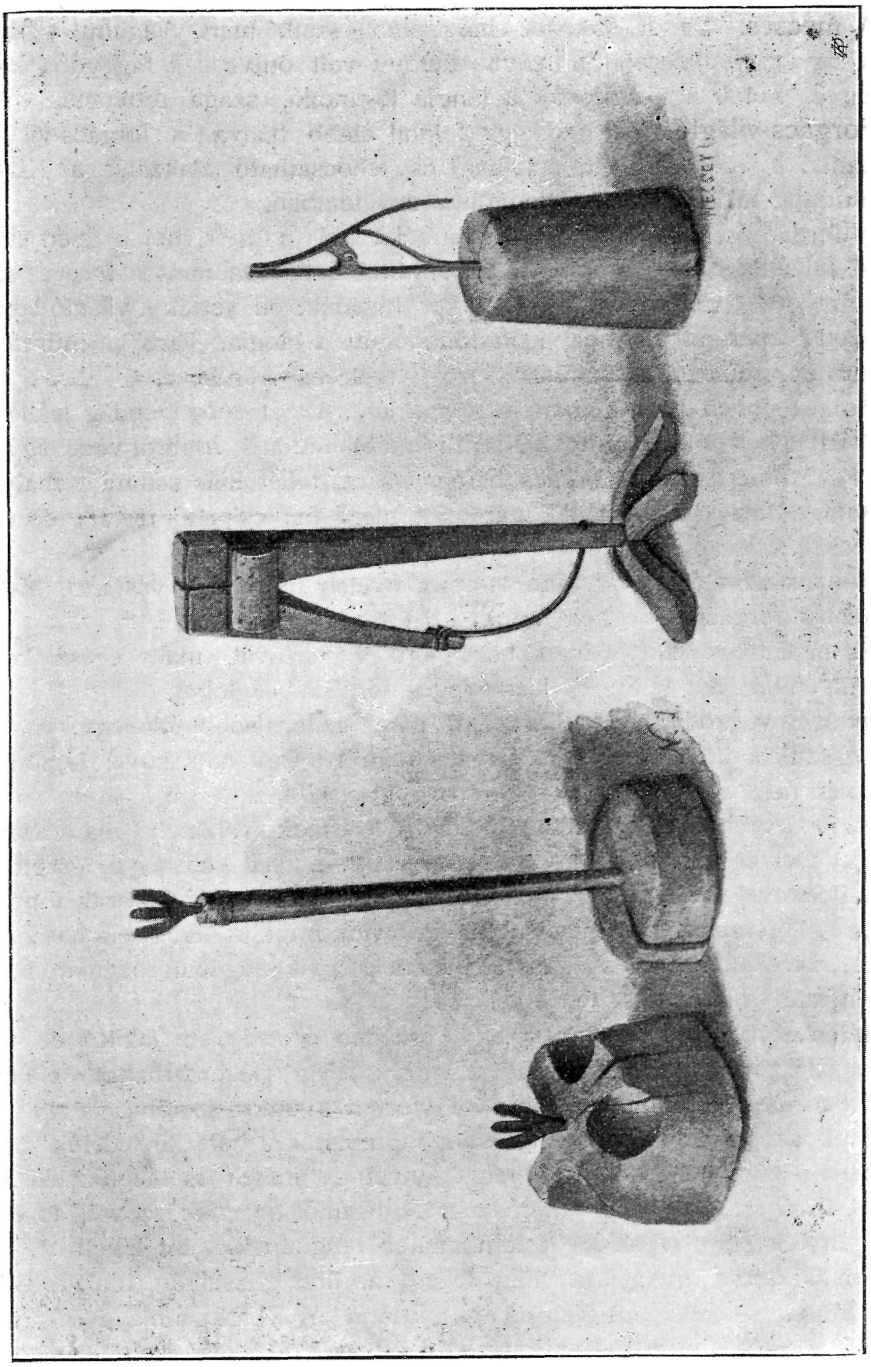

XLVIII. Forgács világlók.

Az elesett marhát azért kellett felbontatlanul is bőrében fekve hagyni, valameddig gazdája vagy annak meghatalmazottja ki nem szállott, nehogy a hús a bográcsba, a fagygyu pedig a gyertyamártóba kerüljön.

A **mécses.** De a fokozat még alább száll, mert világitóul szolgált a mécses, egy cseréptálacska, a melybe faggyú volt öntve s a faggyúba kanócz volt dugva, ennek a világitónak a lángja kormozó, szaga rettenetes volt.

Forgács-világló. És még egy fokkal alább hágva, a forgács-világlóval találkozunk. Fejlett, kimívelt, emelhető és lebocsátható alakzatát a XLVII-ik tábla mutatja, különböző vascsiptetőivel egyetemben.

A forgácsot hasitották vagy gyalulták ; hol a nyír, hol a gyertyán, hol a fenyő fájából ; becsiptették és meggyújtották ; úgy, a mint a forgács szenesedett, fogyott a világosság fénye, ekkor kivették, odaverték a világló lábához, hogy szene lepergett s újból vigan föllobogott a lángja. Erre a műveletre a hegyi falvak fonóiban külön üszökverő gyerek volt rendelve.

Ám ez ebben az irányban a magaslat. Az út még mindég lefelé tart !

A lefelé haladó irányzatot a XLVIII-ik tábla mutatja. Jobbról véve, egy tőke, ebben egy vas-csiptető a forgács befogadására, tehát más semmi szabályozás.

A következő lábas-világló már csak merő fa ; csiptető ugyan, de rugója csak vessző.

A harmadik, alacsony tőke, hosszu nyelén háromágu vastartó, melynek ágai közé a forgácsot be kell fonni.

És ismét egy tőke, bevert háromágu vastartóval, mely egész készség rendkivül emlékeztet a finnek kezdetleges forgács-világlóira.

Itt sem végződik még a sorozat, mert a legalsóbb fok egy, a földbe ásott hosszukás kő, a melyre a forgács reájön s egy más kővel leszorittatik. Alább már nem mehet !

Az olvasó hihetné, hogy itt az ősi állapotnak valamely maradványáról van szó, melyet a szerencsés véletlen, vagy annak szeszélye őrzött meg hirmondónak valami régi ház kamarájában egy letünt, régi korszak tanuságos maradványa gyanánt. Már pedig nem úgy van, mert itt ma is élő használatról van szó, mely az ezeréves állam területének egyik zugában megmaradt, hogy azután igazán a legalsóbb fokot jelezze !

Barsmegye hegyi vidékének egy részében *német* elem lakik ; ez tanyaszerüen szétszórt házát »Stal«-nak nevezi s alig meghatározható életmódot folytat. Pásztor is, nem is ; de mind egyforma nyomor szülötte.

Ezek az emberek Fagophagoknak mondhatók, mert főeledelük nem a rozs, nem a zab, hanem a bükkmag, melyet gyüjtenek és megfőznek. A nélkülözhetetlen értéket silány marhájuk eladásából szerzik ; szóval, az emberi lét legigénytelenebb, legalsóbb fokán inkább tengődnek, mint élnek.

Juhaik durva gyapját a világ legegyszerübb guzsalyán fonják, — lásd XLVI. tábla. — Forgácsgyalujukat mutatja a XLIX. tábla felső alakja, faczipőjüket, a melynek neve »Sandalen«, ugyan e tábla alsó alakja, a melylyel e munkának képekhez kötött magyarázó szövege ezuttal ki is van meritve.

Nem gondolnám, hogy Magyarország területén még ennél is mélyebb fokot lehetne találni. Meg kell azonban adnunk, hogy abban a gyapjúfonó-

guzsalyban, a forgácsviláglók sorozatában, a szandálban csakugyan egy darab őskor nyilatkozik meg, s e tárgyak azért is kiválóan becsesek, mert oly anyagból valók, mely romló s a melyből való ősi tárgyak csak a legritkább,

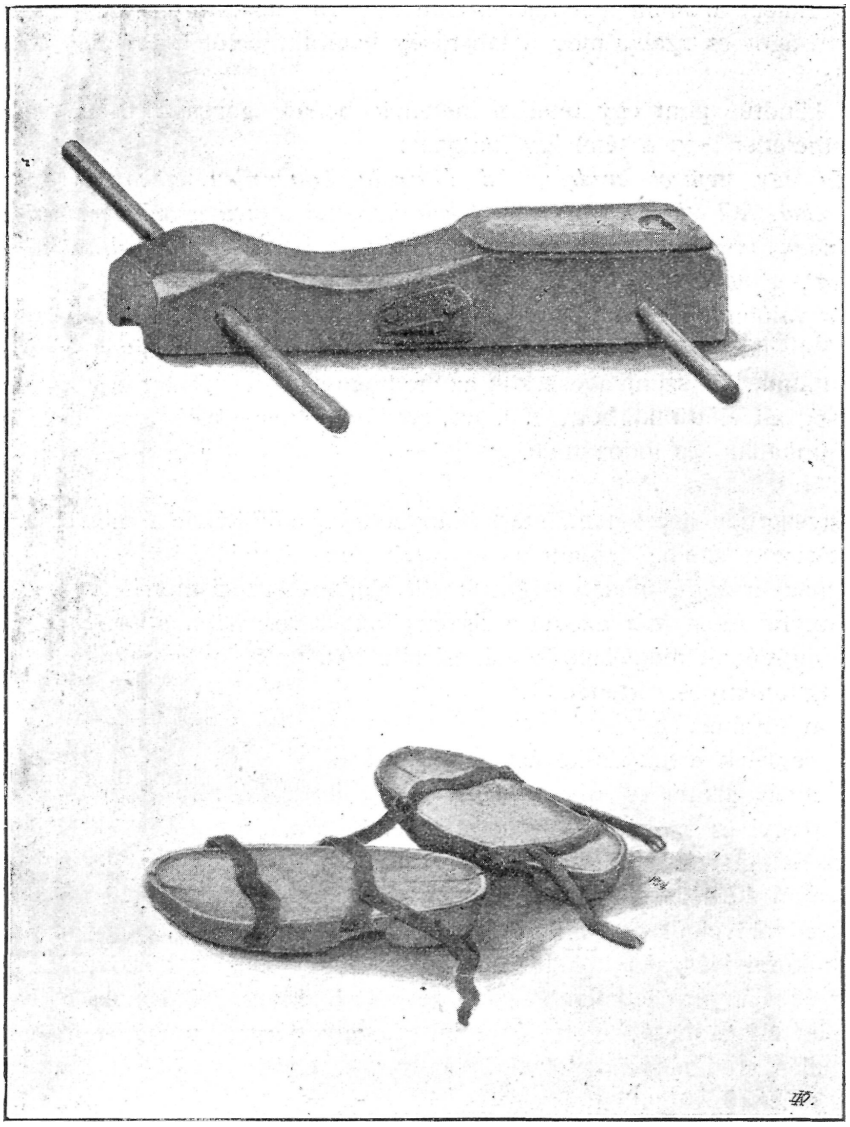

XLIX. Forgács-gyalu és szandál-czipő.

igazán kivételes esetekben, fizikai és kémiai folyamatok kedvezéséből maradhattak meg napjainkig, mint megmaradtak a Wikingek hajói, ismeretlen népek monokszilonjai a földrétegek méhében.

Bezáró szó.

A jelentést tevőnek tisztét és kötelességét kiválóbb módon is megszabja a ritka, ünnepi alkalom s e kötelességnek egyik része abban áll, hogy vonja ki a tanúságot és szabja meg a lehetőség határain belül a jövőben követendő irányt is.

A kiinduló pont egy tétel, a melynek benső igazsága tiszta, világos és megdönthetetlen ; ez a tétel igy hangzik :

Ha egy nemzet eredete, ősi állapota ismeretlen, akkor a foganatos kutatás első feltétele az, hogy meg kell ismerni a nemzetnek mostani állapotát, minden viszonya szerint, mert csupán és egyedül itt találhatjuk meg a nyomokat, a melyek a messze multba legbiztosabban elvezetnek.

És valóban, ha azoknak a férfiaknak igen tiszteletreméltó, sokszor a legvégsőbb áldozatig menő törekvését veszszük, a kik a magyar nemzet eredetét kutatták, és számbaveszszük az eredményt, úgy mindig egy és ugyanaz a jelenség áll előttünk, hogy t. i. az eredmény nem felelt meg a reáforditott nagy munkának és áldozatnak.

Miért ?

Egyszerüen azért nem, mert hiányzott az előföltétel, a melyet az imént egy határozott tételbe foglaltam s a mely még igy is fejezhető ki : keresték az ősi magyarságot, mielőtt a korukbelit alaposan megismerték volna.

Hogyha most már azokat a diszcziplinákat veszszük, a melyek egy adott nemzet multjának megállapitásánál mértékadók, ezek igy sorakoznak :

Hagyományos történet.

Irott történet.

A néplélek megnyilatkozása — Folklore.

A nyelv alkata és anyaga.

A tárgyi és szokásbeli etnografia ; embertan.

Az ősfoglalkozások, viszonyitva a régészethez.

Semmi kétség, hogy a hagyomány értékét csak a többi diszcziplinák biztos eredményeiből megalkotott próbakő állapithatja meg, hogy az irott történetnek korai időszaka ingadozó és bizonytalan alap, mert szövésébe hatalmi érdekek és alantjáró lelkület játszott belé ; azonkivül mind azok a részek, a melyek az elfogadható keretet és szint megalkothatták volna, a melyek csak biztos tudás eredményei lehetnek, hiányoztak. Ennek értékét is csak az imént emlitett próbakő tüntetheti föl.

A kutatás útján az első megragadható, biztos istápot a néplélek megnyilatkozása nyujtja a komoly kutató felé, azért, mert legbensőbb cselekvő és éppen azért jellemző része az adott nép egész lényének ; sohasem szünetel, mindig fejlődik, megtartva az eredet sajátosságát. Ennek a sajátosságnak biztos megállapitása az első és valóban nagy eredmény, mert különböztet, tehát oktat.

A második, igen hatalmas istáp a nyelv alkata és anyaga, mely a többi

diszcziplina összességéből kerül ; rokonságot, érintkezést és sajátosságot állapit meg és egész lényénél fogva a legtávolibb multakba veti tanuságainak világát.

A harmadik istáp az etnografia birodalma, mely felöleli a tárgyi és szokásbeli megnyilatkozásokat s egyenesen maga mellé kéri az antropologiát, mely vele együtt állapitja meg az adott nemzet hajlamok szerint való alkatát és azoknak kihatását magára az emberi szervezet egészére.

Végre a negyedik istáp, mely most teszi le első próbáját, az ősfoglalkozások egésze, viszonyitva a régészethez, a mely utóbbinak a messze multakba vezető és éppen azért sokszor néma részeit szólaltatja meg, mely azért is kiválóan értékes és mélyen jellemző, mert mindenkoron nemcsak az adott nemzet, hanem az emberiség legfőbb, mert megélhetési alapföltételeit érintette.

Ez az egész elmefuttatás pedig egyetlen, szilárdan álló mondáshoz vezet, mely annyira igaz, hogy régen közhelylyé vált : *Ismerd meg önmagadat.*

Áll ez az egyénről éppen úgy, mint az emberalkotta társadalmi egységekről is.

De immáron végeznem kell.

Csak nem régen néztem meg egy hatalmas nemzetnek büszke múzeumát, mely homlokzatán arany betükkel kiróva a következő czímet viseli : a népismeret múzeuma. Hatalmas és remek egy intézmény, melynek gyüjteményei a kőkorszakon kezdve, Trójáin át végigkalauzolnak a most élő idegen népek tárgyi ethnografiájának valóságos rengetegein s az etnografus pontos, kimeritő feleletet kap mindenre, csak egyre nem, annak a hatalmas népnek az ethnografiai viszonyaira nézve, a mely az ismeretnek ezt a múzeumot emelte !

Nekem immár igen pozitiv alapon az a meggyőződésem, hogy a magyarság önmagának és ez által a tudomány egyetemének is a legjobb és legfontosabb szolgálatot teszi, ha önmagát alaposan megismeri és megismerteti s úgy a tárgyi etnografia, mint az ősfoglalkozások terén is a jelen állapotot teljesen kiaknázza, hogy foganatos összehasonlitó munkát végezhessen saját multjának, eredetének és mozgalmainak földeritése körül.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a többi viszony tanulmányozását elhanyagolhatja, — művelésével tartozik saját kulturális érdekének — de a súlynak ott kell lenni, a hová leginkább való : saját viszonyainak, lényének megállapitásán.

FÜGGELÉK.

A magyar pásztor lelkülete.

A magyar pásztorélet ősiségét semmi sem bizonyitja jobban és világosabban, mint az a lelkület, a mely a pásztorságot áthatja és jellemzi.

A szervezet patriarchalis s a pásztorfelekezet feje, a számadó, föltétlen ura a bojtárságnak ; nem cselédje senkinek, hanem szakértő megbizott, ki felelősséget vállal értelménél fogva ; de azért is, mert vagyonilag minden kárért helyt állhat ; van miből.

A számadó hálóhelye külön áll ; a közös étkezésnél őt illeti a jó falat s jaj volna annak a bojtárnak, a ki ahhoz hozzányulna ; nem is teszi, mert tisztességtudó mind a hány.

Legszebb jellemzése a magyar pásztornak az, hogy értelmes, józan ; nyelvében, szemlélődésében pedig át meg át tiszta magyar.

Úgy a mint a népiskola hatása megérzik s a ponyvairodalom mellett az ujság is megtalálta útját a pásztortanyákig, ez hatással van a nyelvre ; rá is mondta a nagykunsági szikesek legöregebb pásztora : »Már néköm nagyon veszödelmösen esik, hogy olyan pillangós fogásokkal köll beszélni — nem úgy mint régön« — a sok új, czifra kitételre értette.

A magyar pásztor ismeri a kezére bizott jószágot egyenként és minden tulajdonsága szerint ; innen tudja, hogy melyik kié légyen. A legapróbb részletig ismeri a jószág életemódját, rendjét, táplálékát, még kedélyhangulatát, kedvét is. Szigoru ; de ebben következetes, innen van az, hogy aránylag nagy tömeget biztosan terelhet, rendje nem bomlik föl.

Ismeri a csillagok járását, mely óra neki ; ismeri a madarat, mely barátja ; ismeri a füvet, a mely a rábizott jószágnak jól esik, ismeri az ártalmasat is.

Inkább szűkszavu, hallgatag és szemlélődve-figyelő.

A betyárvilágot, a mely a pásztorok közül szedte legszilajabb embereit, nem a pásztornép természetes hajlama, hanem a gonosz idő szülte. Régentén a kötéllel való katonafogdosás, a jobbágygyal való kegyetlenkedés űzte ki az erőteljes, bátor magyar pórt a »szabadéletbe« ; rabolt, ölt ; de nem kegyetlenkedett. Kikötött a hatalommal, jót tett a földhöz tapadt szegénységgel.

A haramiával szemben a nyájőrző kényszerhelyzetben is volt ; nem tagadhatta meg tőle a menedéket, az útbaigazitást, a hiradást és intést ; be-

fogadta a kiszakitott falkát, mert nem tehetett másként ; de a gazdával és gazdákkal szemben be tudott számolni.

Ott, a hol a pásztorélet ősibb formában még fenmaradt, világosan tapasztalható, hogy az igazi pásztorember hivatásszerűen az ; törekvésének czélpontja a számadóság s feljebb nem is vágyik. Ezenkivül szivósan ragaszkodik a szabad legelőhöz. A bugaczi számadó, kit az ezredéves kiállitás cserényéhez küldtek föl, három napig birta ki s aztán azt mondta : »inkább a Bugaczon vasban, mint itt szabadon» — el is ment.

A magyar pásztorok legeleje mindenesetre a gulyás, méltán is, mert nagy vagyont őriz, ennek jókarban való tartása a legfőbb gazdasági érdekek közé tartozik, mert a gazda és a szegénység is leginkább a jószágból pénzel. A számadó gulyás valóságos méltóság.

Utána következik a csikós. Mozgékony állatot őrizve, maga is állhatatlanabb, mindenféle virtuskodásra hajló.

A juhász a többi pásztorember szemében »koma«, ki — ha már nagyon sietős a dolga — »főkap a Bertalanra», vagyis a szamárra s igyekszik a hogyan csak lehet. Klasszikus jellemzése a juhásznak Petőfi Sándor költeménye :

Megy a juhász a szamáron,
Földig ér a lába —

El is késik, már csak holtan leli szeretőjét s ekkor :

Elkeseredésében
Mi telhetett tőle :
Nagyot ütött botjával
A szamár fejére.

A kanász vagy kondás a legfurfangosabb ; nehéz természetü, sajátosan táplálkozó jószágot őriz, melynek sokféle a nyavalyája. A kondások közt akad a legtöbb »pondrókiolvasó«, mely mesterség legtöbbnyire az ügyesen titkolt biologiai megfigyelésen és ismereten alapul.

Pásztorismeret

Csillagászat : Körösztcsillag, Gönczölszekér, Fúrú csillag, Fényes csillag (Capella) ; Kilencz csillag (Mérleg-) ; Fiastyuk, Kaszáscsillag Orion £, s, 5, hozzá a Sirius, mint ételhordó Sánta-Kata — Püspökpálcza = Pásztorbot vagy Inzsellérpózna, Vadlegeltető (Venus).

Szelek : Gyukszél, Déli szél, Büdös = hideg, Tüzes = metsző hideg, Nyárnyugoti-, Dunai-, Babotán szél = maró hideg.

Időjóslás : Ha a ló gyakran prüszköl : eső lesz.

Ha kutyaugatás, harangszó déltől hallszik : eső lesz.

Ha a szamár elhagyja a nyájat s a karámhoz húzódik : eső lesz.

Ha északról hallszik a harang s a vadlúd délre vonul : hideg lesz.

Ha a fecske az emberhez közel röpül : eső lesz.

Ha a tehén télen a sarat rázza a körméről: hideg lesz.

Ha a hold vörös : szél leszen.

Ha sűrün van a csillag : eső lesz.

Ha a csillagok futosnak : szél lesz.

Füvészet. Jó füvek : Mancsifü, Porcsin, Cziczkafarok, Bodorka, Pörje, Tippan, Sárkerék, Tisztesfü, Tejesfü, Czindrót ; nem elég jók: Sikárfü, Vadócz, Héjafü, Taraczk ; rossz fü : Húnyor, Csomorika.

Madarászat : Viziek és vizmellékiek : Galléros vöcsök, Lúszemü sirály, Sirály, Csér, Csiremadár, Karakatna, Gődény, Vadlúd, Lilik, Jegeskacsa, Orsófarku, Sivókacsa, Czigánykacsa, Kercze, Kendermagos rucza, Tőkéskacsa ; Székicsér, Czankócsirke, Bibicz, Polyikmadár, Tőcs-Tőcs, Galambsnyeff, Mórsnyeff, Túzok Reznek, Daru, Guvat, Vizicsibe, Szárcsa, Vizityúk, Gólya, Feketególya, Kékgém, Veresgém, Kócsag, Kanálosgém, Dobosgém vagy Vizibika, Oláhpap vagy Kvakvarjú. Szárazföldiek : Vadgalamb, Gerlicze, Fogoly, Für, Keselyű, Pallagi sas, Vörösvércse, Kék- vagy Palavércse, Kaba, Héja, Kánya, Ölyv, Bagoly, Zöldharkály, Babosharkály, Kakuk, Banka, Gyurgyóka, Vasvarnyú, Kecskefejő, Villásfecske, Kaszásfecske, Partifecske, Bábaszarka, Gébics, Magyar varnyu, Czigányvarnyu, Holló, Csóka, Szarka, Mátyás, Aranymálinkó, Fekete rigó, Seregély, Nádiveréb, Surgyé, Háziveréb, Mezeiveréb, Stiglincz, Pinty, Szántoka pacsirta, Pipiske, Barázdabillegető, Czinege, Ökörszem, Veresbegy, Fülemüle stb.

Alig hihető, hogy akadjon nép, a melynek pásztora ennyi madarat ismerjen. Ennek az ismeretnek pedig az a föle, hogy az életmódnak számos sajátosságát tudja, hogy ráfigyel a hangra s azt emberszóra váltja, vagy nem váltja föl.

A karczagi szikek öreg pásztora így festette a madár szavát : »A magyar tőkésrucza ezt mondja :

Ádám Gáspár Pál-Pál-Pál! (bis).

A vadlúd azt mondja :

Kis-Gál-Gáspár ! (bis).

Arra a kérdésre : hát a Lilik mit mond ? ez volt a felelet :

»Az nem magyarul szól, hát nem tudom megmondani !« Ebben igaza volt az öregnek, mert e madár szólását értelmezve szótagolni alig lehetne.

Jószág.

A marha színe : Galambszőrü, Kékszőrü, Daruszőrü, Czirmos, Vörnyeges, Tarka.

Szarvállás : Villás, Kukó, Sodró, Lantos, Csakó, Balog, Lombár, Rengő, Boglár, Tulipán, Hérgas, Salap, Pörge, Csula, Bubos, Kecskés, Zsákbabúvó, Táblás stb.

A gulya nem megyen, hanem *folyik* az itató kúthoz.

Kor szerint : Bornyu, Rugott-bornyu, Üsző, Tinó, Bika, Tehén ; herélve : Ökör ; későn herélt, ha a bika jegyei még fölismerhetők : Czap.

A ló testrészei : Pata, Csüd, Csánk, Czomb, Far, Mar, Szügy, Nyak, Láb, Nyakhegye, Köröszt, Lapoczka, Véknya, Horgasín, Vakszem, Or, Fül, Vaszar, Péra, Sörény, Üstök, Kapcza, Béka stb.

A ló színe. Pej : Világos, Piros, Meggy, Barna, Tüzespej.

Egyebek: Fekete, Sárga, Szürke, Fakó, Deres, Tarka, Szögsárga, Sültszőüű, Egérszőrü, Fátyolfakó, Tajtékfakó ; jegyek szerint : Hóka, Piszra, Kese, Szárcsakese, Csillagkese, Hókakese, Túróshátu stb.

A ló : Habókol, Böcsikél, Bakol, Koppodzik, Véredzik ; Mén, Poroszkál, Vágtat stb.

Jószág-csapatok : Gulya, benne sok gazdának tőkéje, tavasztól késő őszig künn jár. *Csorda,* sok gazdának egyes, tejelő barma, mely reggel kiszáll, estére hazatér ; *Falka,* egy gazdának külön legelő nagyobb csapatja ; *Nyáj* juhról, több gazda falkájából egyesitett nagyobb tömeg igy *Disznónyáj* is ; *Konda,* sertésről a Gulya értelmében stb.

Pásztorebek. Puli vagy *Pumi* mindenrendü pásztornál, de leginkább juhászoknál ; gondosan tisztán tartott tenyésztés. *Komondor,* tiszta fehér hatalmas, részben terelő, tiszta tenyésztés ; ritkán a német pásztor-eb Canis familiaris pecuarius.

Nevek.

Puli kutyák : Duczi, Ficzkó, Szolga, Szárcsa, Mudi, Vigyil — a latin vigil = virrasztó, éber — Viklér — a német Wickler — egyébként a pásztorebek : Rajta, Kivigyáz, Zsandár, Suttyó, Suklenez, Legény, Kebek — a német Geh'weg — Czurhó, Vadász, Doktor, Kántor, Duna, Tisza, Száva, Dráva, Tömös, Maros, Zombor, Vajda stb.

Szamár-nevek : Bertalan, Gazsi, Madár és Badár stb.

Ökrök : Csákó, Lantos, Bukros, Kávás, Kontrás, Primás, Finánccz, Zsandár, Rózsa, Virág, Szilaj, Lombár, Bogár, Hajdár, Gajjas, Balog, Bálvány, Rengő, Boglár, Ráró, Kádár, Bimbó stb.

Lovak : Bársony, Villám, Sólyom, Szikra, Betyár, Kesely, Bimbó, Sárga stb.

Sertések : Hajló, Vaksi, Gicza, Zsomba, Hajdár, Nyilas, Sivár, Muzsla, Pisze stb.

Bárhol nyuljon is be az ember, mindenütt ahhoz a tanusághoz jut el, hogy a pásztorság kimüvelt volta éppen úgy mint tárgyainak messze multakig visszavágó jellege igazi ősfoglalkozás mellett tanuskodik, mely méltó arra, hogy a nemzet multjának leghomáryosabb részével foglalkozó, világosság után vágyó elmét komolyan foglalkoztassa, új meg új kutatásra serkentse.

TÁBLÁK.

I. TÁBLA.

Kuttyogató és harcsahorog.

A közép Tisza és alsó Duna magyarságának sajátos harcsafogó szerszáma. A halász csöndes nyári éjszakákon a lélekvesztő csónakon kiszáll a vizre, kecskebékát tüz a horogra, melynek patonyja jól meg van ólmozva, hogy gyorsan sülyedjen ; a horgot békástól a mélyre bocsátja. Ekkor előveszi a kuttyogatót és pataalaku végével csapdossa a viz szinét, a mitől »kutty-kutty«-szerü hang keletkezik s ez csábitja a leső harcsát a békához, melyet bekap és rajtaveszt.

Egyike azoknak a szerszámoknak, a melyeknek rokonalakjai a Wolga torkolata táján is használatban vannak.

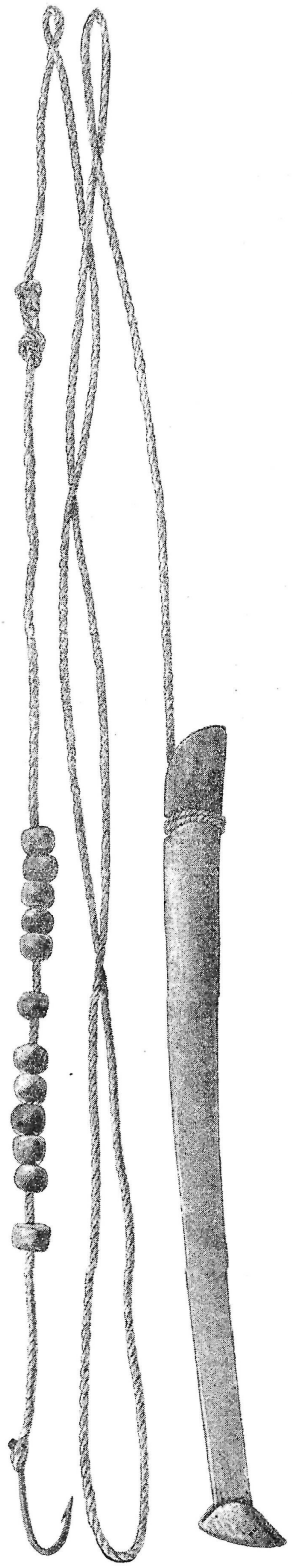

I. tábla.

II. TÁBLA.

Fentők.

A fentők a legtörzsökösebb magyar halászság kezében vannak s arra valók, hogy velök az elszabadult fenékhorgot a folyó fenekén föl lehessen keresni ; erre valók az ágbogak és a szögek, az utóbbiak súlyozóul is, hogy a fentő a folyó fenekére leszállhasson.

A táblán 1. az Arve folyóban dívó, ólommal súlyozott fentő, erősen nagyitva ; ez adta meg magyarázatát azoknak a fentőknek, a melyek az őskori czölöpépitményékből kerültek napfényre.

2. Komáromi fentő, nagyon kicsinyitve. Komárom táján még teljesen a kőkornak megfelelő fentők is akadtak mai halászok kezén ; ezeken a fentőkön a súlyozást kő végezte, az ágas rész fa volt, 1. jelentés p. 21, VI. tábla, balfelől, alsó alak.

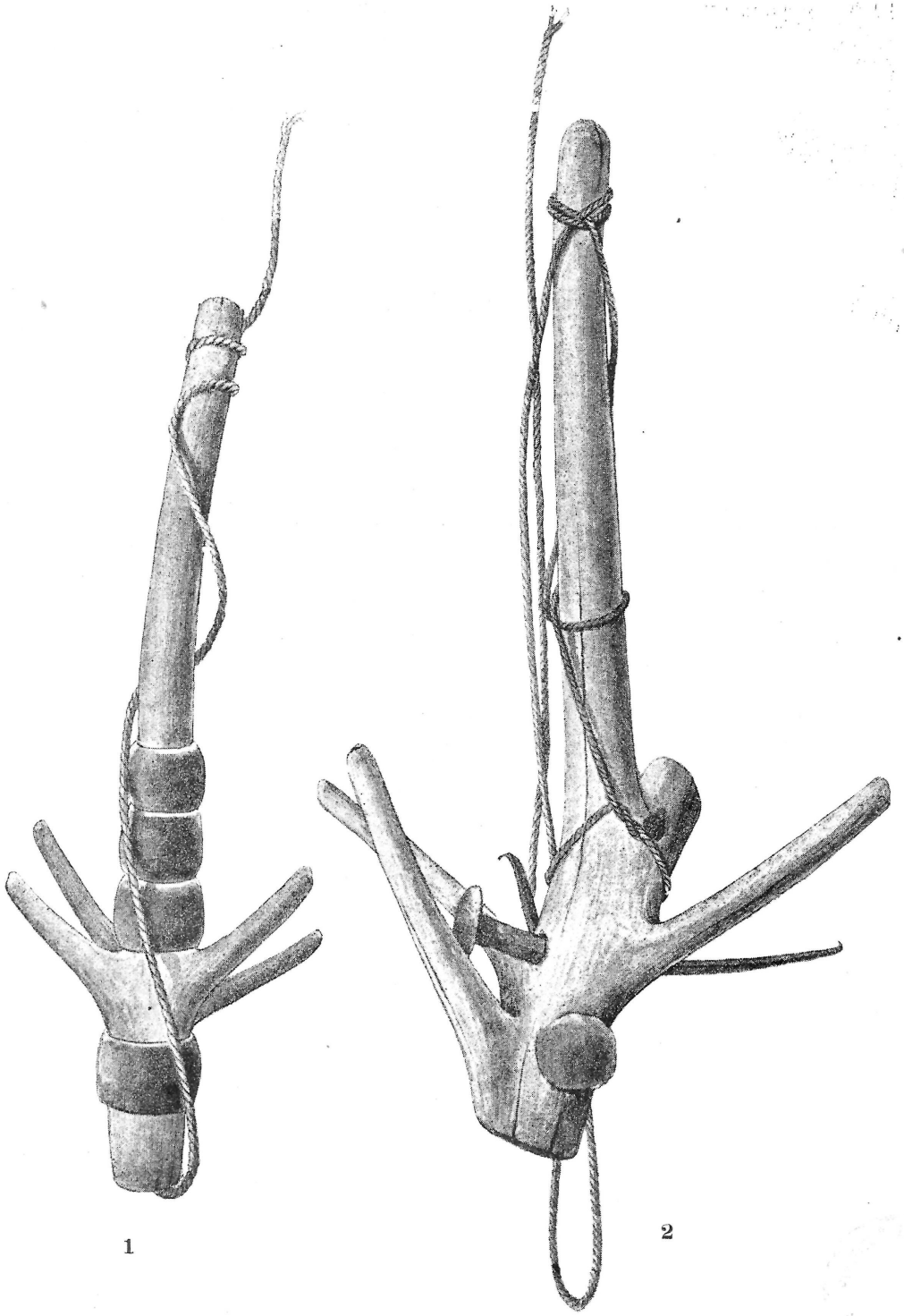

1

2

II. tábla.

III. TÁBLA.

Kavarók.

A kavarók fejlettségüket a cserényekben érik el, hol a legdíszesebbek. Fogóvégük sokszorosan horgosan van formálva, hogy a bográcsfülébe akasztható legyen, mint a 2., 4., 5. és 6. alatt. Az 1. és 2. kiskum ; a tagozott fogóvégü szeged-csöngölei, ennél és a 6-diknál a fogóvég lámpásszerűen áttört s jellemző.

Schmeltz, a leydeni muzeum conservatora ezekről a kavarókról azt mondja, hogy alak szerint rokonok nyugoti Uj-Guinea egyáltalában a még érintetlen állapotban levő népeinek kavaróival. »Internationales Archiv für Ethnographie IX. Bd. 1896. «

Minden esetre igen kiváló, nyomozásokra nagyon alkalmas formák.

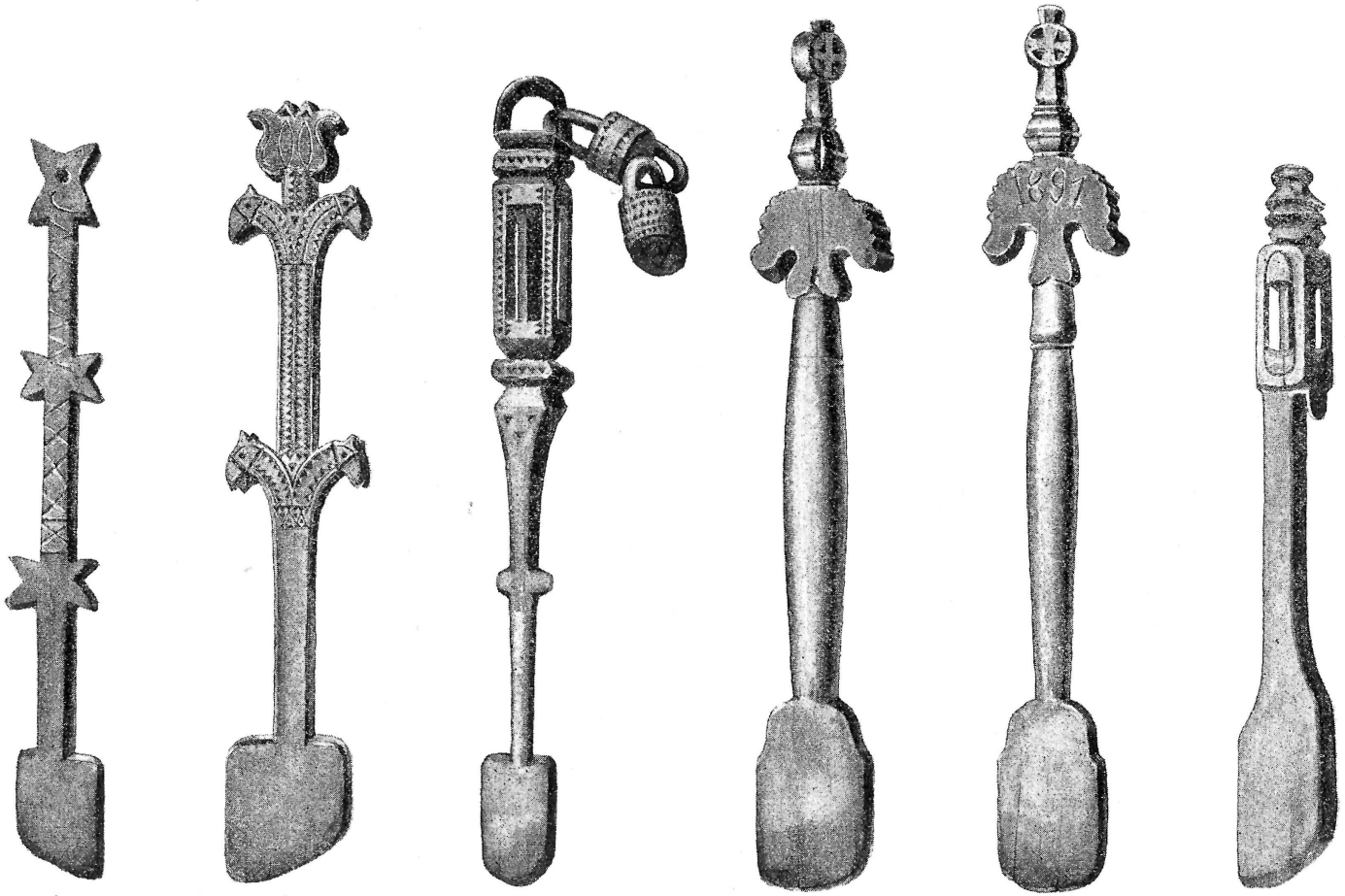

1 2 3 4 5 6

III. tábla.

IV. TÁBLA.

Bocskorok vagy Csuszák.

Már a jelentés szövegéből — p. 60. XXII. tábla — ismerjük a magyar pásztorok és halászok bocskorát. Itt-ott »csusza« a neve, nyilván onnan, hogy talpa a gyepen fényesre csiszolódik és ekkor a benne való járás csúszóssá válik. Azt is tudjuk, hogy a teljesen prehisztorikus tőrökkel készül s maga a bocskor is teljesen prehisztorikus alaku.

Schmeltz — i. h. — megjegyezi, hogy a Lindenschmidt idézte bocskor nem Roswinkelnél, hanem a Drente tartománybeli Valtherdiep és a Weerdinger Deich között találtatott és középkori. *Tergast* ellenben — Die heidn. Alterthümer Ostfrieslands, Emden 1879 — elfogadja a Lindenschmidttől átvett alakot — VII. 55 és 56 — mint turfarétegből való prehisztorikust.

A mi táblánkon 1-ső rajz tőrökkel készitett pásztor bocskor, Alföld ; 2-dik rajz ugyanilyen, ugyanonnan ; 3-dik rajz Lindenschmidt-féle, Drente tartományból való.

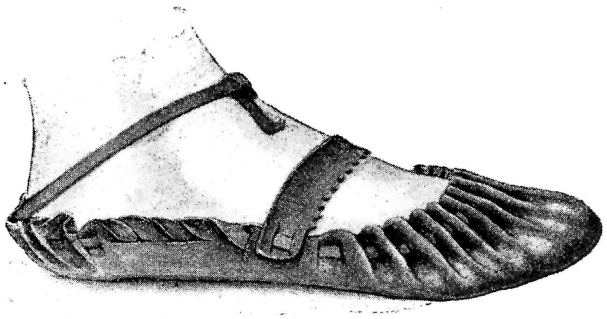

1

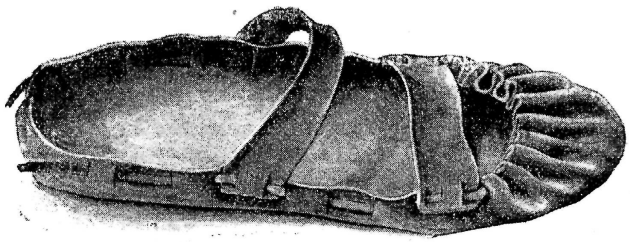

2

3

IV. tábla.

V. TÁBLA.

Merényi csorpákok.

Ezek a sajtkészitéshez való ruthén meritő edények — corpákok — egy darab jávorfából vannak faragva, még az abroncs is csak látszólag az ; csupán a fenék van betéve. A fül alakzatai prehisztorikus jellegűek ; az ember meztelenül van faragva ; a fej és kalap emlékeztet az u. n. ábrázatos urnákra — Gesichtsurnen.

A két darab egymáshoz tartozó pár, a mennyiben az egyiken a medve támad, a másikon a medve már a lovon van, az ember pedig igen jellemző, a gótika befolyására valló helyzetben a fül tövén látható. Ezek a faragó ruthének, mint már tudjuk, a szepesi németség pásztorai.

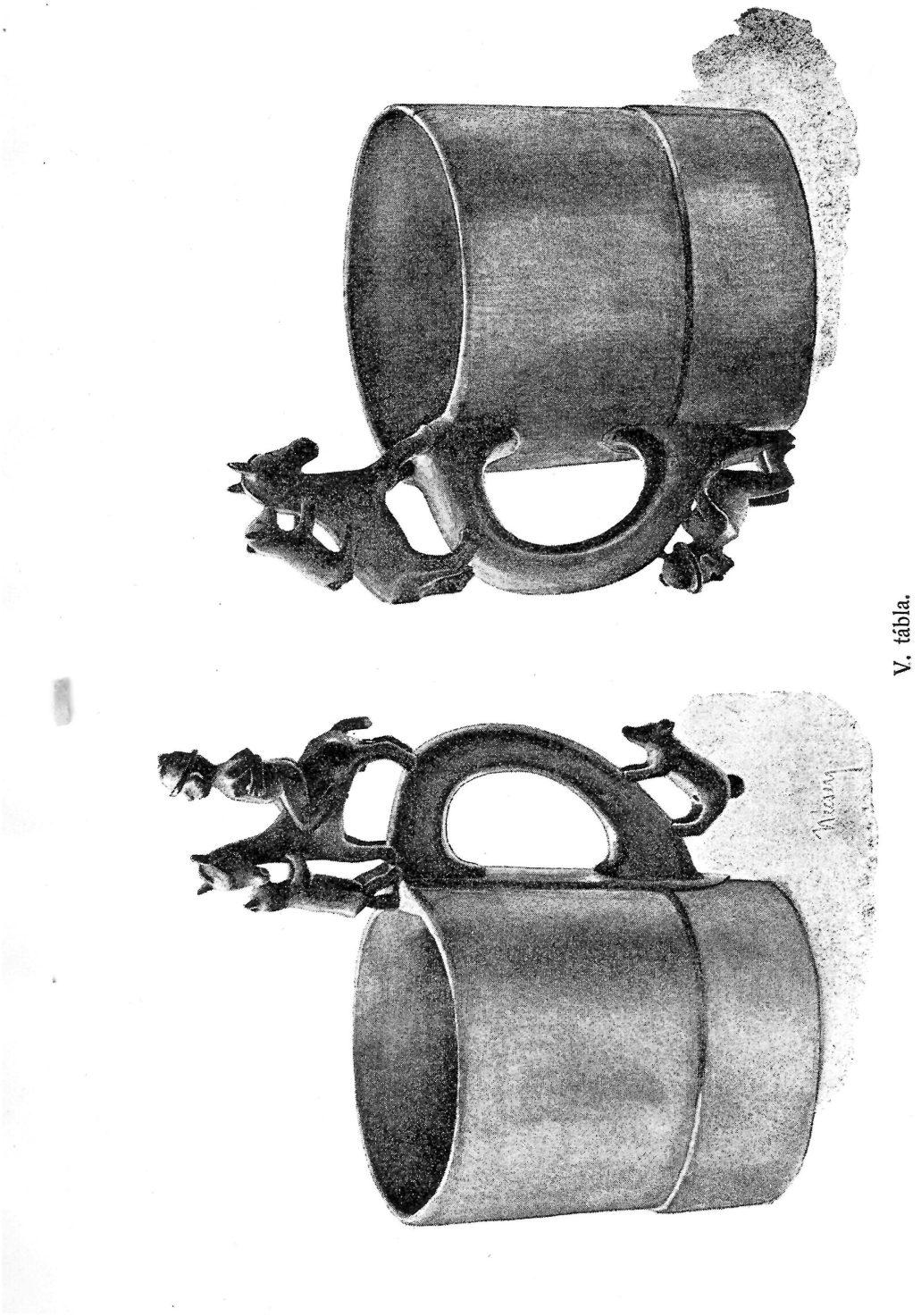

V. tábla.

VI. TÁBLA.

Nagykunsági pásztorkészség.

Teljes és rendkívül jellemző. Azzá teszi különösen a bocskorfüző csonttőrök és a sok, népvándorlás korbeli díszitésü csontkupáncs. A kovák szépen kipattogtatott prehisztorikus nyílhegyek.

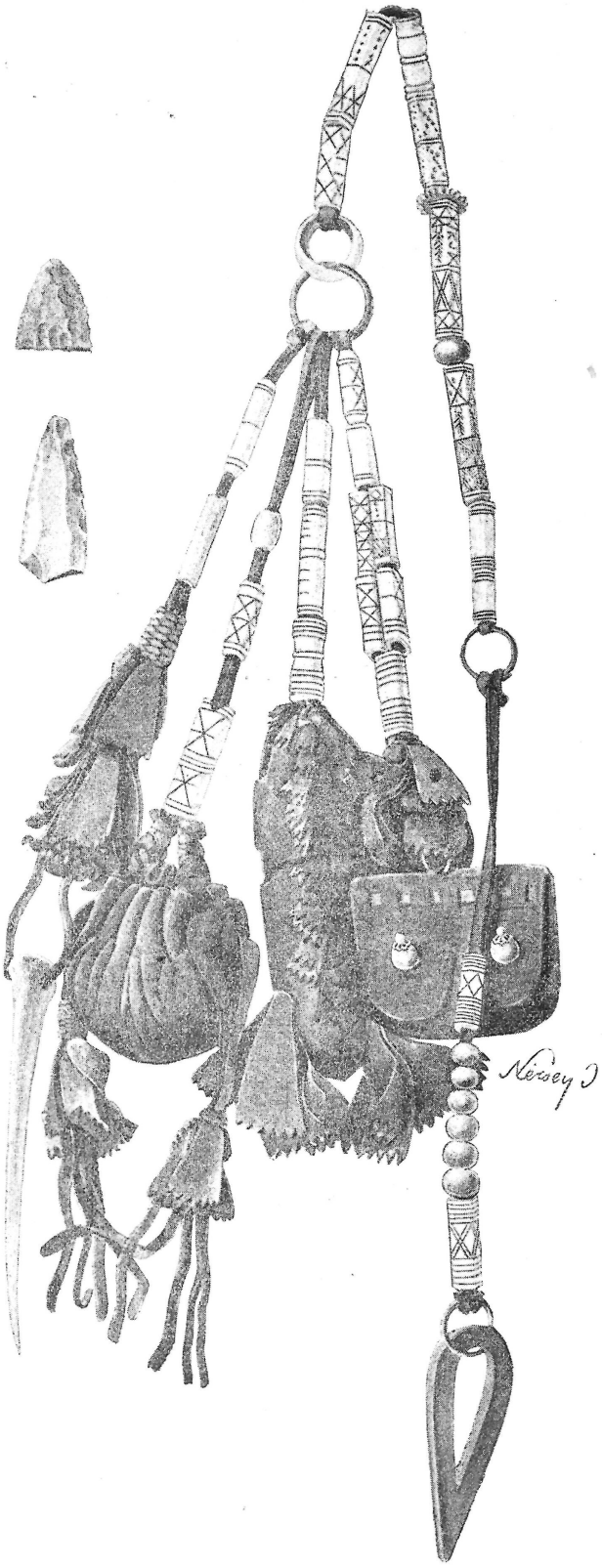

VI. tábla.

VII. TÁBLA.

Somogyi sótartó.

Juhászmunka, igen jellemző magyar díszítéssel, lásd a jelentés szövegét 92, és XXXII. tábla

VII. tábla.

VIII. TÁBLA.

Juhászkampók

1. és 2. Göcsej ; az első a göcseji régi hajviseletet is ábrázolja. 3. Somogy, Mernye környéke.

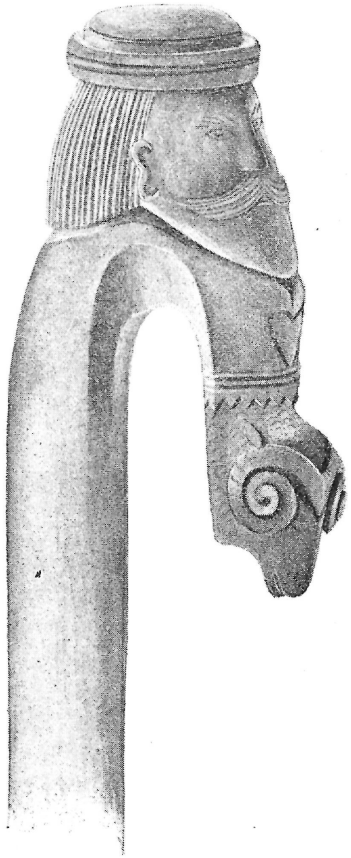

1

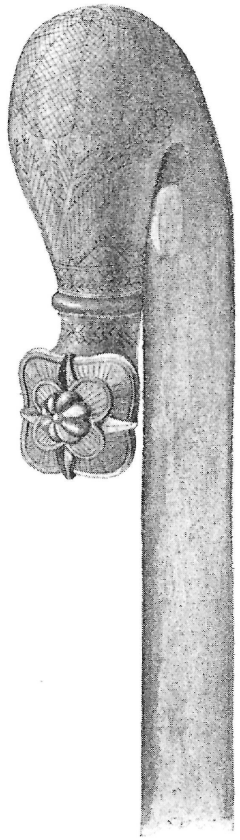

2

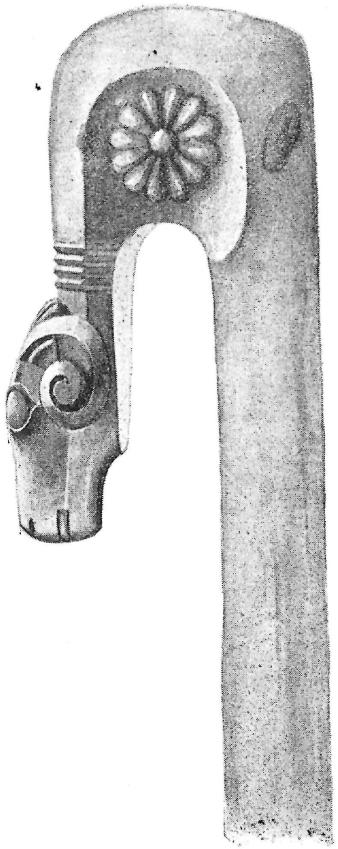

3

VIII. tábla.